„ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

14

Серед ріжних помилок найганебнішою є бездіяльність.

Ф. Фош.

Проситься надсилати відомости про все відмінне в життю нашої военної еміграції.

ЗМІСТ:

УВАГА!

1. Ч. 1, 2 і 9 вичерпані.
2. Розрахунок підписної плати — див. стор. 3-тю обкладинки.

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 14

1930

РЕДАГУЄ КОЛЕҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,

Ґенер. Штабу Ґенер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. Szwede. Warszawa. Warecka 9, tel. 509-31

1920 — 1930.

Нарід Польський в біжучому році обходить 10-ту річницю закінчення війни з Москвою. Проваджене генієм свого вождя Й. Пілсудського, що вписав до історії своє імя перемогою над модерними наїздниками, Військо Польське блискучою перемогою над червоними московськими арміями в битві Варшавській вирішило про вислід війни, а перемогою в битві над Німаном допровадило до закінчення її. Москвини побиті, здезорганізовані, здеморалізовані виблагали у Поляків завішення зброї, яке й сталося дня 18 жовтня 1920 року.

Це був щасливий кінець довгих героїчних зусиль Народу Польського та його Війська, що зазнали щастя остаточної перемоги, яка оборонила і ствердила навіки буття Польської Держави.

З приводу цих роковин од всього серця ми, вояцтво Армії У. Н. Р., складаємо свій братерський привіт Польському вояцтву і надалі бажаємо щасливих успіхів в щоденній напруженій праці по підготовці до нових перемог, коли ворог загрозить його Вітчину.

В той же час у нас, вояків Армії Української Народньої Республіки, ці роковини не можуть не викликати сумних почувань, бо розмир Польської Армії з Москвою лишив нас проти всіх сил Москви сам на сам і вислід нашої боротьби цим був перерішений; в цих обставинах продовження боротьби було тільки питанням нашої чести — ми до кінця повинні були виконати свій обовязок перед Вітчиною.

В кінці 1919 року Армія Української Народньої Республіки, переможена червоною та білою Москвою у нерівній боротьбі, не припинила її: не зважаючи на окупацію власної Вітчини московськими ордами, Армія Української Народньої Республіки провадила боротьбу з наїздником у ворожому запіллі на власній землі, оточена червоними і білими москалями. Тому для Уряду Української Народньої Республіки був цілком натуральним союз з Польщею, що провадила війну тоді проти Москви. Між обома Урядами бу-

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ

ГОЛОВНИЙ ОТАМАН ВІЙСЬКА і ФЛЬОТИ У. Н. Р.

СИМОН ПЕТЛЮРА

(† 25 ТРАВНЯ 1926 РОКУ).

ГОЛОВНИЙ ВОЖДЬ
ВІЙСЬК ПОЛЬСЬКИХ
МАРШАЛ
ЙОСИП ПІЛСУДСЬКИЙ.

ло укладено політичну угоду, якою Річпосполита Польська визнала де-факто і де-юре Українську Народню Республіку, та воєнну конвенцію, в якій, крім усталення способів спільних воєнних ділань, Річпосполита Польська зобовязалася дати матеріяльну допомогу для Армії У. Н. Р. Вислід війни, в якій Армія Української Народньої Республіки сумлінно й офірно виконала зобовязання свого Уряду відносно Армії Польської і з значній мірі спричинилася до остаточної перемоги, не приніс нам здійснення власних державно—національних прагнень — війна 1920 року є для нас лише одним з етапів у боротьбі Українського Народу за власну державність.

Але події 1920 року ствердили життьову спільність інтересів Українського та Польського народів в обороні їхнього існування проти Москви. Кров було пролито в цій боротьбі не на марне: вона буде назавжди цементом приязни між народами Польським та Українським проти Москви. Ця кров дає нам моральне право сподіватися на шляхетну допомогу Польського Народу в нашій боротьбі проти Москви, яка не припинилася і не припиниться аж до здійснення наших державницьких прагнень.

Хай же буде вічний спокій і невмируща слава борцям союзних Армій, що полягли в спільній боротьбі на полі чести.

Ми, вояцтво Армії Української Народньої Республіки, згадуємо події 1920 року з почуттям гордости з приводу сумлінно виконаного обовязку перед Вітчиною і твердо віримо, що вже близький час Її визволення.

Черга за нами!

Листопад 1930 р.

ВОЛ. КОЛОССОВСЬКИЙ,
Ґенер. штабу підполковник.

Уживання артилєрії в модерній армії.

Світова війна, через величезний проґрес техніки артилєрії і через збільшення її кількости, спричинилася до нечуванного зросту сили і міцности артилєрійського вогню. Можна сказати, що тепер цей рід вогню зробився найбільш міцним бойовим засобом. На це, перед усім, вказує статистика страт підчас Світової війни. Як що в війні 1870-71 рр. страти від артилєрійського вогню виносили від 9 до 18 відсотків усіх страт, а підчас війни 1904-05 рр. 8—14 відсотків, Світова війна збільшила відсоток страт від цього роду вогню аж до 50-77, тоб-то артилєрія спричиняла страти багато більші, ніж який інший рід зброї.

Другим наслідком Світової війни було те, що артилєрія, яка досі була лише тактичним бойовим засобом, одержала велике оперативне значіння. Збільшення далекосяглости артилєрії аж-до 30, 40 і більше км., уживання хемічних набоїв, пересування великих артилєрійських мас за допомогою мотору, — спричинилися до того, що тепер артилєрія рішуче може вплинути на розвиток бою не лише в тому кутку, де вона стоїть, але й на значних віддаленнях від своєї позиції.

З цього стає ясним величезне значіння доцільного вживання артилєрії у модернім бою, тоб-то досконалого керування нею і відповідного розподілу її між орґанізаційними одиницями армії. Розглянемо коротко це важливе питання.

ОПЕРАТИВНА ПІДЛЕГЛІСТЬ АРТИЛЄРІЇ ТА ЇЇ РОЗПОДІЛ.

Завдання артилєрії в бою полягає в тім, щоби вона своїм вогнем сприяла загальному виконанню оперативної мети, тоб-то, перед усім, допомогала головним родам військ (особливо піхоті) виконати їх завдання. З цього виходять наступні наслідки:

1) артилєрія не бере на себе самостійного виконання завдань;

2) вона має за свою мету загальні інтереси військового зеднання, а не свої особисті;

3) вона працює на себе лише підчас самоохорони, коли загрожена безпосереднею небезпекою;

4) вона мусить бути розпорошена, розподілена між головними орґанізаційними одиницями армії, мусить підлягати начальнику того зеднання, на яке вона працює.

В сучасних арміях артилєрію розподіляється на дивізійну, корпусну та армійську (не беручи на увагу полкову артилєрію піхотних полків). Цей розподіл, взагалі кажучи, робить великий

вплив на бойову працю артилєрії, бо від нього саме залежить кількість артилєрійских засобів, які має у свойому розпорядженні командір дивізії, корпусу чи вище військове керування.

Норми розподілу артилєрії, в змісті кількости і калібру гармат, тяжко було б виробити на підставі теоретичних, всім випадкам відповідаючих розрахунків. Отже можна бачити, що в ріжних арміях питання це вирішується різноманітно.

Цікаві погляди відомого французького артилєрійського фаховця ґенерала Ерр*).

Ґен. Ерр пропонує слідуючу орґанізацію артилєрії:

Дивізійна артилєрія. Вона не потрібує бути занадто великою, бо дивізія взагалі не буде вести якоїсь широкої операції без підтримки іншими одиницями армії. Отже, дивізія має одержати стільки артилєрії, скільки ій потрібно, щоби вести бій в звичайних умовинах і до того моменту, поки підійдуть резерви.

Для того вистарчить шість артилєрійських дивізіонів (ґруп):

а) Один дивізіон для супроводження піхоти: 3 батареї з 6 гармат кожна. Гармати найбільшої рухливости на гусенях.

б) Чотирі дивізіони артилєрії безпосередньої підпори (l'appui direct). Два з них озброєно легкими пушками, а два — легкими гавбицями. Дивізіон з 3-х батарей, батарея—4 гармати.

в) Один дивізіон важкої дивізійної артилєрії. 155 мм. гавбицю ґен. Ерр вважає занадто тяжкою. На заміну вимагає він 105 мм. пушки, які досить рухливі, щоби слідувати за піхотою.

Кінна дивізія. Три дивізіони артилєрії:

а) Для супроводження, як у піхоті..

б) Один дивізіон легких пушок.

в) Один дивізіон легких гавбиць.

Корпусна артилєрія. Ґен. Ерр надає їй велике значіння. Вона повинна бути артилєрійським резервом у руках командіра корпусу, -- без чого він не мав би змоги впливати на розвиток бою. Потрібні легкі гармати для підтримання дивізій в їх боротьбі проти ворожої піхоти; потрібна й важка артилєрія для боротьби проти такої ж артилєрії ворога. Ґен. Ерр підкреслює, що в складі корпусної артилєрії обовязково повинні бути легкі батареї, інакше командірові корпуса довелося б брати ці батареї з дивізій, які ще не ввійшли в бій, — що спричинилося б до порушення орґанізації дивізій.

За доцільну орґанізацію корпусної артилєрії ґен. Ерр вважає слідуючу:

а) Один полк з моторовим тягом: чотирі дивізіони 155 мм. гавбиць і чотирі дивізіони 155 мм. довгих пушок.

б) Один полк кінного тягу: два дивізіони легких гавбиць, два дивізіони легких гармат і один дивізіон довгих 105 мм. пушок.

---

* Général Herr. L'artillerie — ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle doit être. Paris 1923.

Загальний або головний артилєрійський резерв. Цей резерв, що буде знаходитися у розпорядженню головного командування, мусить складатися з гармат спеціяльних зразків, а також з гармат тих зразків, якими озброєно дивізійну та корпусну артилєрію.*) Однак тут ці гармати мусять пересовуватися тягом мотору — з метою збільшення їх стратеґічної рухливости.

Цей резерв ґен. Ерр пропонує розподілити на 5 артилєрійських дивізій.

Орґанізація, яку пропонує ґен. Ерр, є взагалі лише ідеалом. Ні Франція, ані інші держави не мають такої кількости артилєрії. Фактично орґанізація артилєрії в трьох головних европейських арміях — французькій, німецькій та радянській — наступна:

ФРАНЦІЯ. Дивізійна артилєрія складається з трьох дивізіонів легких гармат (75 мм.) і двох дивізіонів тяжких гавбиць (155 мм.). Тут можна бачити протиріччя з ґен. Ерр, який вважає 155 мм. гавбиці занадто важкими для дивізії і пропонує дати дивізії лише один дивізіон 105 мм. гавбиць. Присутність великого числа важких гавбиць у дивізії взагалі відповідає французьким поглядам на ролю дивізійної артилєрії, яка у першу чергу має завданням знищити всі перешкоди на шляху наступу піхоти, тоді як боротьба з ворожою артилєрією належить до завдань корпусних гармат. Відповідно цьому французька корпусна артилєрія (один полк) складається з двох дивізіонів 105 мм. довгих пушок і двох дивізіонів 155 мм. пушок, цеб то гармат, що пристосовані найбільш для стріляння на далекі дистанції.

НІМЕЧЧИНА. Орґанізація німецької армії, як відомо, має примусовий характер. Через це існуюча орґанізація артилєрії не дає правдивого нарису німецьких поглядів на це питання. Однак, в де-яких військових статутах (напр. „Керування і бій зєднаних родів військ) можна знайти вказівки на погляди німців, що до орґанізації артилєрії „модерної армії“.**)

Німці перед усім, вважають потрібним дати дивізіям артилєрію багато більшої сили, ніж її мають французи. Це відповідає німецьким принципам, згідно яким артилєрійську боротьбу мають провадити найбільше дивізійні, а не корпусні гармати.

Отже у німців дивізія повинна мати два полки артилєрії: один з трьох дивізіонів мішаного складу — 2 батареї легких пушок і одна батарея легких гавбиць; другий — з трьох дивізіонів більш міцних гармат, а саме, оден дивізіон 15 цм. гав-

*) На випадок допомоги чи збільшення артилєрії корпусів та дивізій з розвитком бою.

**) Führung und Gefeht der verbundenen Waffen. Berlin. 1923.

биць, другий — 2 батареї 10 цм. пшок і одна батарея 21 цм. мортир, третій — з трьох батарей легких польових пушок.

Крім того німці визнають необхідним надати дивізії ще оден дивізіон протилітакових гармат (так зв. Flak=Fliegerabwehrkanone).

Що до орґанізації корпусної артилерії, то вона у німців, оскільки можна бачити, мало відріжняється від французької. Головна ріжниця полягає в тім, що корпусам, як і дивізіям, німці також надають дивізіон протилітакових гармат. У французів, як відомо, протилітакова охорона централізована в армії і спеціяльні гармати входять в склад загального артилерійського резерву.

РАДЯНСЬКА РОСІЯ.*) Дивізійна артилерія так зв. „червоної армії" існує у вигляді артилерійського полку з трьох дивізіонів: перший і другий з 2-х батарей легких польових пушок і одної батареї легких гавбиць; третій дивізіон має 2 батареї легких польових пушок і також 2 батареї легких гавбиць.

Корпусна артилерія — оден полк у складі трьох дивізіонів: перший з 3-х батарей 152 мм. гавбиць, другий з 3-х батарей 122 мм. довгих пушок і третій з 3-х батарей протилітакових гармат.

Всі батареї у радянців з 3-х гармат, тоді як у французів і німців батареї мають 4 гармати.

Оцінюючи орґанізацію артилерії трьох згаданих армій, можна сказати, що взагалі вона має багато спільного. Німці і французи вважають необхідним озброїти дивізійну артилерію навіть і важкими гарматами (французи 155 мм. гавбицями, німці 21 цм. мортирами), що є наслідком досвіду Світової війни. Радянці в складі дивізійної артилерії важких гармат не мають, але тут не останню ролю грають фінансові умови.

Кидається в очі, що французи не люблять мішаних дивізіонів, де б частина батарей була б озброєна пушками, а частина — гавбицями. Німці і радянці таку систему вживають дуже охоче. Французи, мабуть, бояться утруднень з постачанням набоїв, але треба визнати, що присутність у однім дивізіоні пушки і гавбиці робить його більше здатним для виконання різноманітних бойових завдань.

Систему французів, які централізували протилітакову охорону і позбавили дивізії та корпуси протилітакових гармат, треба вважати помилковою. У німців, а почасти і в радянців, ці гармати стають орґанічною частиною тих військових обєднань, які мають найбільшу потребу забезпечити себе від повітрового нападу ворога. Керування армією не завжди буде знати, де й коли дивізії або корпусу буде загрожувати ворог з повітря. Отже

*) Iwanow. Kurze Zusammenstellung über die Russische Armee. Berin. 1929.

дивізія і корпус мусять мати у свойому розпоряджненю постійні частини протилітакової артилєрії.

РОЗПОДІЛ АРТИЛЄРІЇ В БОЮ.

Перед Світовою війною артилєрію розподілювано в бою найбільше згідно її орґанізації; керування вогнем і розподілом цілей знаходилося в руках командірів артилєрійських полків і дивізіонів, які майже самостійно вирішували ріжні бойові завдання. Так, легкий дивізіон, наіважливішим завданням якого була взаємодіяльність з піхотою, також виконував завдання по боротьбі з ворожою артилєрією і провадив вогонь по запіллю ворога, — оскільки на це дозволяла далекосяглість гармати. Часто траплялося, що кожна з трьох батарей дивізіону одержувала своє окреме завдання, що надзвичайно утруднювало керування вогнем цілого дивізіону й було часто на початку війни причиною відсутности тісного звязку та єдности праці між артилєрією та піхотою.

Зі збільшенням числа батарей, зрістом значіння звязку і ріжноманітних допомогових орґанізацій, а також через діференціяцію ріжного роду бойових завдань, які випадали на долю артилєрії, вже неможливо було обмежуватися орґанізаційними командними інстанціями; отже на війні скрізь приходять до висновку, що артилєрію для зручности керування вогнем необхідно обєднувати у спеціяльні ґрупи і підґрупи.

Французи мають для того назви groupements і sousgroupements. Згідно французьким артилєрійським статутам, всі одиниці артилєрії, які мають однакові бойові завдання, обєднуються у однорідні ґрупи та підґрупи,—з метою полекшення праці розвідки, стежіння і ведення вогню. Взагалі французи мають наступну схему розподілу артилєрії до бою:

Ґрупа легкої артилєрії для безпосереднього підтримання піхоти (l'appui direct). Її розподілюється на підґрупи згідно розподілу піхоти.

Ґрупа легкої артилєрії загальної акції (l'action ensemble). Це міцна ґрупа для боротьби з артилєрією і для загального впливу на хід бою. Вона є якби центром ваги бою.

Ґрупа тяжкої артилєрії дивізії перекидного вогню. В залежності від обставин її розподілюється на підґрупи безпосереднього підтримання і загальної акції, які виконують завдання двох попередних ґруп.

Ґрупи тяжкої артилєрії корпусу — по можливости по-за бойовими районами дивізій. Їх-завдання — боротьба з артилєрією і вогонь по тилам.

Ґрупи тяжкої артилєрії армії.

Ґрупи тяжкої далекосяглої артилєрії армії.

Ці ґрупи одержують завдання згідно з обставинами.

Франція є країна давньої розробки артилерійських питань і організація її артилерії показала себе на війні з доброго боку. Отже вищенагадана схема стала тепер так би мовити міжнародньою. В німецьких бойових статутах маються анальогичні вказівки відносно розподілу артилерії до бою. Тягнуться за французами і радянці.*)

В Німеччині особливо відріжняють артилерію ближнього і далекого бою.

Артилерія ближнього бою має завданням безпосереднє підтримання піхоти, відповідно чому вся акція її виконується в тісному звязку з тими одиницями піхоти, на які вона працює. Командні пункти командірів цієї артилерії необхідно обирати неподалеку від командних пунктів піхотних командірів; артилерійські командні пункти треба так розміщувати, щоби з них можна було добре бачити бойове розміщення піхоти, з якою артилерія спільно працює. Артилерію ближнього бою розподіляється відповідно розподіленню піхоти; звичайно на фронт кожного піхотного полку призначається одна підґрупа артилерії. Дуже важливо, щоби в складі артилерії ближнього бою були б тільки такі батареї, які вже пристосувалися до піхоти і знайомі піхотним командірам. За для цього в склад цієї артилерії, по можливости, призначається батареї дивізійних, а не корпусних артилерійських одиниць. Розуміється, що ґрупи мусять бути мішаними, цеб-то вони повинні мати у свойому складі різноманітні гармати: польові пушки, легкі і важкі польові гавбиці.

Артилерія далекого бою має завданням боротьбу з ворожою артилерією і вогонь по запіллю ворога. Центр ваги її корисної праці полягає у розвідці ворожої артилерії літаками, привязними аеростатами, по світлу і гукам, і у певному звязку її штабів і батарей з усіма згаданими органами розвідки. Її командні пункти мусять бути обрані у першій лінії, однак в той спосіб, щоби можна було добре забезпечити їх звязок з батареями. Стеження бажано мати в зоні піхотного бою, як-що це можливо. В склад артилерії далекого бою входять всі калібри, особливо ж ті, які дають середній і дальній націльний вогонь. Звичайно у склад цієї артилерії входять усі ті артилерійські одиниці, яких додається дивізії з корпусної та армійської артилерії. Розуміється, що артилерія далекого бою повинна мати змогу зміцнити або заступити вогонь артилерії ближнього бою, якби цього вимагали обставини. В багатьох відношеннях це залежить від заздалегідного влаштування звязку між ґрупами та підґрупами артилерії обох родів.

Стосункова сила артилерій ближнього і далекого бою залежить від загальних обставин. В той мент бою, коли піхота з обох боків ступила у стадію рішучої боротьби, або коли вона стоїть напередодні цього менту, артилерія ближнього бою му-

*) Дивись: Артиллерія и ее боевая работа. Москва 1924, стор. 252.

сить бути зміцнена за рахунок артилєрії далекого бою. У початковий мент бою, при відході, при провадженні методичної оборони, навпак — артилєрія далекого бою мусить бути більш міцною. З цього можна бачити, що звязок і розподіл артилєрії мусять бути налагоджені в той спосіб, щоби передача артилєрії далекого бою в склад артилєрії ближнього бою — і навпак — була по можливости полекшена.

Цей короткий нарис німецьких поглядів на вживання і розподіл артилєрії у модернім бою показує, що німці також добре обміркували і вивчили це важливе питання. Погляди німців треба визнати дуже методичними і доцільними.

ТЕХНІКА КЕРУВАННЯ АРТИЛЄРІЄЮ.

„Вартість машини залежить тільки від способу її вживання" — сказав відомий французькій гарматчик ґен. Ляняглуа. Отже артилєрія — ця „фабрика вогню" — тільки в тім разі зявиться дійсно міцним вогневим засобом, коли керування нею буде доцільним, відповідним її бойовим якостям.

Зі збільшенням числа і значіння завдань, які випадали на долю артилєрії підчас Світової війни, звичайно зростало і значіння техніки керування артилєрійськими одиницями. Досконала техніка керування сама по собі усовує всі ті непорозуміння, помилки і затримання, які легко виникають в модернім складнім бою і які не тільки викликають подвійну працю, але стають і причиною некорисних та зайвих страт піхоти, на яку працює артилєрія*). Добре обміркована техніка керування сприяє також більш спокійній праці нервів, що в модернім бою, з його довгим протягом і міцними враженнями, має не останне значіння.

Підчас Світової війни життя поставило вимогу зформування спеціяльних артилєрійських штабів, що раніш не було відомо ні в одній армії. Тепер це стало явищем загальним. Вже артилєрійські полки, не кажучи про вищі зеднання артилєрії, мають свої штаби на чолі з начальником штабу.

Як і загально-військовий штаб, артилєрійський штаб має у свойому складі оперативну і розвідчу частини, які головним чином і виконують усю працю бойового керування артилєрією.

Обовязком оперативної частини штабу є вивчення і обслід району бойових операцій, розроблення пляну акцій підлеглих артилєрійських частин, так само як і загальне розроблення пляну постачання і праці артилєрійських парків, транспортів і склепів.

Обовязком розвідчої частини є збірання відомостей про ворога (звичайно, лише в тім, що торкається акції артилєрії) —

*) Дивись: Général Percin. Le massacre de notre infanterie 1914—1918. Paris 1921.

його загальної сили, засобів, розміщення, його артилерії, фортіфікаційних будувань, так само як і відомостей про місцевість в районі бойових операцій, про свої війська, про розміщення обсерваційних і командних пунктів, резервних позицій, споруджень для маскировки позицій і т. і.

Всі здобуті відомості повинно систематизувати і оброблювати в той спосіб, щоби підлеглі інстанції не мали утруднень в користуванні ними. Отже відомості повинні мати форму звітів, схем і мап.

Крім того розвідча частина, відповідно до загальної оперативної ідеї військового і артилерійського командування, дає завдання по розвідці підлеглим інстанціям і допомоговим орґанізаціям (працю яких ми окреслюємо нижче).

Крім оперативної і розвідчої частин, артилерійські штаби, більш ніж усякі инші, потребують спеціяльних відділів, відповідальних за працю п о с т а ч а н н я і з в я з к у.

Праця постачання у модернім бою, який вимагає страшенної сили бойового припасу, набирає величезної ваги. Головними обовязками служби постачання будуть: розрахунок кількости всіх родів постачання, потрібних на початку операції, особливо ж при великих наступах, коли дивізіям додаються допомогові частини зі складу корпусної і армійської артилерії; розподіл ріжного роду постачання між батареями згідно їх бойовим завданням; відкриття польових склепів бойового припасу; реґуляція праці парків з вирахуванням поповнення склепів по годинам; контроль приїзду і відїзду паркових скринь; контроль видатку бойового припасу. Все це потребує багато праці, як підготовчої — на папері, так і остаточної — на місцях.

Що до служби звязку, то можна сказати, що в артилерії від неї безпосередньо залежить уся діяльність артилерійської організації. Без добре налагодженого звязку не тільки виконання наказів артилерійського командування робиться неможливим, але зупиняється вся праця: без звязку стають абсолютно неможливими ані розвідка, ані стріляння в бою, ані тісна співпраця з піхотою. Наприклад, підтримання наступу піхоти в спосіб так званого „рухомого вогневого валу“ (звичайний тепер спосіб супроводження піхоти) стає можливим лише при досконалому обрахункові часу; без цього акція „валу“ або може затримати піхоту в разі її швидкого наступу, або — що трапляється частіш — — „вал“ вирветься наперед наступаючої піхоти і тоді знову оживуть ворожі кулемети; це може привести не тільки до зайвих страт, але й навіть до скасування атаки. Отже конче необхідно, щоби, при наступі піхоти, існував певний і безперестанний звязок між піхотою, обсерваційними пунктами артилерії і батареями та щоб усі бажання піхоти негайно передавалися на батареї, які підтримують наступ тої чи іншої піхотної частини. Від того залежить успіх усієї атаки. Притому неможливо обмежитися звязком лише по телефону, який може легко бути по-

шкоджений вогнем, але треба вживати звязок світляними сигналами, бездротовим телефоном, висиланням собак, де-коли й голубів (випадок форта Дуамон під Верденом).

Звязок з піхотою, однак, ще не все. Потрібна ще досконала служба звязку артилерійського командування з підлеглими йому ґрупами, з привязним аеростатом, з літаками, з органами розвідки, з піхотним командуванням. Все це робить засоби звязку остільки важливими, що тепер артилерійський командір у бою певно краще відмовиться від кількох гармат, ніж дозволить собі стати у бойову лінію з тією, наприклад, кількістю засобів звязку, яку артилерія мала у 1914 році.

Цікавим буде підкреслити, що у радянців на питання звязку звернено особливу увагу.

Розглядаючи питання керування артилерією в бою, треба зокрема зупинитися на техніці наказів. В цій галузі підчас війни роблено багато помилок, навіть й у першоклясних арміях. Артилерія, звичайно, одержувала накази, в яких вказувалося, де вона повинна була стати на позицію і яку частину піхоти мусила підтримувати. Вказівки про це мали загальний зміст. Але ж, як саме мусила провадитися спільна з піхотою діяльність артилерії, який розподіл ґруп та батарей для того мусив бути зроблений, який належало підтримувати звязок між ними і частинами піхоти, де мусили мати свої командні пункти артилерійські командіри, які бойові завдання треба було виконати, — про це накази по більшости випадків не згадували ані слова. Отже бракувало „звязку згори", цеб то, командування не пеклувалося тим, щоби піхота і артилерія обєднували свої зусилля для досягнення єдиної вищої мети.

Розуміється, це не може означати, щоби командір, віддавши наказ, позбавляв би своїх підлеглих свободи в методах виконання цього наказу. Принціп приватної ініціятиви, невтручання в спосіб виконання залишився підчас війни непохитний. Але умовини великих і складних операцій весь час приводили до того, що в артилерії збільшувалася централізація в віддачі наказів. Вона була необхідною і важливою при тіх колосальних артилерійських масах, яких уводилося в бій і при великому числі дивізій, працюючих одна поруч другої на вузесеньких частинах фронту (особливо підчас позиційної війни). Інакше було би неможливим зберегти єдність і спільність акції, як в розумінні місця, так і в розумінні часу.

Отже наслідком цього зявилася більша досконалість наказів артилерійських командірів. Накази ці мали пункти про розподіл стріляння артилерійських одиниць аж-до батарей включно, — розподіл по хвилинам, по числу стрілів (набоїв), по цілям. Це було конче необхідно, бо постійний контроль за батареями у бою був утруднений, а цілі для стріляння, через досконалість і довгий протяг розвідки, були відомі напевне і зазначені на мапах

великої поділки. Треба, однак, сказати, що ці всі виклади відносяться лише до позиційної війни.

Що до війни маневрової, то там треба числитися з явищами іншого порядку. В цій війні цілі бувають або мало розвідані, або й взагалі вони стають відомі лише підчас розвитку бою. Час для вироблення наказів і, взагалі, для всіх організаційних заходів, буває дуже обмежений. Що-до постачання набоїв, то воно підчас маневрової операції далеко не таке, яким буває у позиційній війні, — навіть в найкраще улаштованих арміях. Отже для маневрової війни треба відкинути методи та звичаї війни позиційної. Тут треба вживати методів широкої децентралізації в керуванні артилерією. Вище артилерійське командування встановлює межі — і в тому полягає штука керування — в яких повинні працювати середні і молодші командіри в той спосіб, щоби обєднати бойову діяльність всіх частин, які прагнуть до виконання певной оперативної мети.

ПРАЦЯ ДОПОМОГОВИХ ОРҐАНІЗАЦІЙ АРТИЛЕРІЇ.

Орґанізація артилерії до Світової війни полягала лише в доцільнім розподілі гармат по кількости, зразкам і калібрам. Допомогових орґанів обслуги артилерія майже не мала.

В модерній артилерії вважається конче необхідним додавати спеціяльні орґани, які дають їй можливість, при відмовленні від звичайного способу стрільби, провадити розвідку цілей і досягати їх поразки. Додача таких орґанів тепер стала необхідною з тої причини, що в модернім бою трапляються випадки, коли буває неможливим здобути вихідні данні для стріляння звичайним шляхом, а доводиться їх обчисляти. Це вимагає досконалого визначення місця гармат і місця цілей, так само як елементів часу. Отже сучасна орґанізація артилерії робить належністю командування вищих артилерійських одиниць слідуючі засоби:

1. Артилерійський літак,
2. Привязний аеростат,
3. Світляні вимірові орґани,
4. Гукові вимірові орґани,
5. Далековимірові орґани,
6. Метеорольоґічні орґани.

Виклад праці всіх цих орґанів не є завданням нашої статті. Ми обмежимося лише короткою вказівкою, чого саме потрібує від над них артилерійське командування і якою повинна бути їх орґанізація.

Артилерійський літак. Він має своїм головним завданням знаходити ворожі батареї, резерви і інші корисні для артилерії цілі, так само як і повідомляти свою артилерію про акцію вогню по цим цілям—цеб то робити коректування вогню і досягати поразки цілей.

Літак не може знаходитися у повітрю більш як 2—3 години.

Так само він не може виконувати службу більш двох разів на добу. Інакше праця літака не буде корисною і приведе до швидкого знищення авіяційного матерьялу. З того виходить, що поодинокий літак не може обслуговувати, як слід, артилєрійського командування. Треба що найменш мати 6 — 8 літаків на кожну артилєрійську ґрупу, яка працює на активному участку фронту. Розуміється, як би було можливо мати ще більше літаків, то праця артилєрійського командування полекшилася. Але, беручи на увагу велику потребу у літаках підчас активної операції на всякі інші служби, можна обмежитися цим числом, цеб то одним літацьким відділом на артилєрію активної дивізії.

Цей відділ нормально буде входити у склад розвідочної ескадриллі дивізії. В відношенні орґанізаційнім, так само як у відношенні постачання і пересування, відділ мусить підлягати командірові ескадриллі. Що-до оперативного уживання, то він цілком буде знаходитися у розпоряженню командіра дивізійної артилєрії.

Передача літаком наслідків розвідки буде провадитися у подвійний спосіб: скиданням донесень і сполученням льотників через радіо-телеґраф або телефон (тепер на літаках скрізь улаштовується радіо). Донесення про розвідані цілі краще всього давати у формі означення їх на мапі. Ці донесення льотники мусять скидати у певних місцях, наперед для того призначених, або подавати особисто після того, як літак усяде. Що-до сполучення через радіо, то для того ще не досить мати радіо на літаках. Радіо-станції для приймання депеш і для передачи їх повинно мати у всіх артилєрійських штабах і батареях. Тільки тоді стане можливим улаштувати як слід службу радіо-сполучення і використовувати її через призначення чергових батарей. Ці батареї будуть приймати всі депеші і, в разі потреби, відкривати вогонь по вигуку літака.

Дуже корисним засобом для командування артилєрією є фотоґрафування цілей літаком. При добрій орґанізації фотоґрафічної служби, артилєрійський штаб уже за 2 — 3 години буде мати готову фотоґрафію, яка дасть йому досконалі вказівки що до позицій і частин ворога. Однак, треба зазначити, що тепер широко вживається одурювання противної сторони через маскування, улаштування фальшивих батарей і т. і. Отже до фотоґрафій треба ставитися обережно, треба їх дешифрувати, для чого в артилєрійському штабі повино мати фаховця.

П р и в я з н и й   а е р о с т а т. Цей засіб артилєрійського командування уявляє з себе нібито піднесенний високо до гори обсерваційний пункт. Він має телєфонічне сполучення з артилєрійським штабом, так само як і з черговою батареєю.

Аеростат мусить бути в такому віддаленні від фронту, щоби він мав би змогу добре все бачити, що робиться у першій лінії ворога, але щоб йому не загрожувала звичайна артилєрія (цеб то не далекосягла). Треба забезпечити аеростат від нападу

літаків ворога, бо вони дуже легко можуть його знищити, стріляючи запальними кулями, що часто траплялося підчас Світової війни.

У випадку зустрічного бою, аеростат можна пересовувати у піднесеному стані в складі походної кольони, цеб то готовим до праці кожну хвилину.

Світляні вимірові орґани (у французів „repérage aux lueurs“). Завдання цих орґанів полягає у розвідці цілей за поміччю відблисків світла. Означення цілей робиться в спосіб окреслення якого-будь явища у ворога (наприклад відблиски стрілу), — як найменш трьома вимірови апаратами, що встановлені у трьох певно визначених місцях. Там, де лінії візування будуть перехрещуватися, й буде знаходитися ціль. Так само світляні вимірові орґани дають змогу вести стрільбу по знаній цілі, без необхідности її бачити. Для того треба лише відмічати напрям диму або блискання вибуху власних стрілів. Як-що перехрещення цих напрямів буде збігатися з місцем визначенної цілі, то стрільба є дійсною — ціль буде поражена. В той спосіб провадилася часто стрільба підчас Світової війни з дуже добрими наслідками (наприклад, відома „сліпа підготовка атаки“ німецькою артилерією на Chemin des Dames в травні 1918 р.).

Спосіб світляної розвідки і стрільби був в головних рисах відомим ще перед Світовою війною, але його вживалося лише при боротьбі за фортеції. Підчас війни він став широко вживатися й в полі. Особливу користь дає він вночі, дозволяючи вести стрільбу, як і вдень, при умовах, що місце цілей досконало відомо на мапі або по координатам.

У Франції і в Зєднаних Штатах Америки тепер вживається заходів до того, щоби зовсім знищити блискання стрілів і в той спосіб утруднити працю світляної розвідки. Де-що в тім напрямі досягнуто, але поки що можна казати лише про зменшення блискання, а не про цілковите його знищення.

Отже праця світляних вимірових орґанів досі вважається скрізь за корисну. По всіх арміях вживається заходів, щоби зробити вимірові апарати більш легкими, портативними і здатними до праці в умовинах польового бою.

Гукові вимірові орґани (у французів „repérage au son“). Їх почато вживати підчас позиційної війни і вони виявили себе дуже корисними во всіх арміях. Однак вони мало рухомі і потребують багато праці для підготовлення; французи кажуть, що треба не менш як 10 годин для улаштування потрібного телефоного звязку.

Тепер повсюду робляться заходи, щоби пристосувати їх і до уживання у маневровій війні; для того вживається бездротовий телефон. Є відомості, що в багатьох державах вже маються добрі зразки відповідної апаратури.

Спосіб гукового виміру полягає в тім, що апарат виміряє час, на протязі якого гук ворожого стрілу доходить до відомих

докладно пунктів на місцевості, де саме стоять апарати. Так само цей спосіб дає можливість й вести стріляння нашим батареям, — через уловлення апаратами гуку від вибухів наших стрілів.

Головна користь гукового вимірового способу полягає в тім, що праця його не залежить ні від години, ані від місцевости, ані від часу доби. Спосіб цей може добре вживатися вночі, як і вдень, підчас дощу; гори та ліса не захищають від нього ворога. Ворог не має змоги перешкоджати гуковій розвідці, бо досі ще не винайдено способу, яким можна було затримувати гук, або ухиляти його розповсюдження від простої лінії.

Далековимірові орґани. Артилєрія, ставши на позицію, тепер має своїм обовязком виміряти відлеглості до обсерційних пунктів, до сусідних артилєрійських позицій, до пунктів розміщення світляних і гукових вимірових апаратів, до піхотних позицій, до всіх характерних пунктів у розміщенню ворога і, як то можливо, до цілей. Все це робиться далековиміровими апаратами.

Без цього командування артилєрією не може числити на відкриття вогню без загаювання часу і без того, щоби не виникли які-небудь помилки та непорозуміння. Так само не треба забувати, що несподіванність вогневого нападу тепер, багато більш ніж раніш, є важливою підставою успіху. Наприклад, вона грала значну ролю при великих наступових боях німців у Франції на весні 1918 р.

Метерольоґічні орґани. Метерольоґічні виміри, цеб то виміри сили і напряму вітру, вохкости і густости повітря, температури, — мають велике значіння для досконалости розрахунків перед стрілянням. Вони допомагають несподіванности вогневого нападу. Важливо знати також і передбачення стану погоди перед боєм. Отже метерольоґічні орґанізації тепер зробилися необхідною належністю артилєрійських штабів.

Всі названі допомогові засоби артилєрії, як можна бачит, стали необхідними для командування не тільки підчас позиційної війни, але більш-менш при всяких обставинах бойової діяльности. Артилєрійське командування мусить їх мати під рукою у всякий мент. Отже необхідно, щоби кожний артилєрійський штаб, починаючи від штабу полку дивізійної артилєрії, мав їх орґанічно у свойому складі. Про орґанізацію артилєрійської авіяції ми вже згадували. Інші допомогові орґани — привязний аеростат, світляні і гукові команди, далековимірові команди і польові метерольоґічні станції — краще всього зєднати в загальну військову частину (допомогову ґрупу), яка мусить підлягати безпосередньо командірові артилєрії дивізії.

ВИСНОВОК.

Модерний бій все більш і більш стає змаганням матерьялу. Статути майже всіх армій зараз підкреслюють, що підставою

і кістяком бойового розміщення війська є артилерія і кулемети. Навіть і підчас Світової війни траплялися випадки, коли артилерія досягала своєю діяльністю вирішення бойової операції.

Згадаємо, наприклад, про випадок 20 серпня 1914 р. підчас наступу російського війська у Сх. Прусії. 27 артилерійська бригада, ставши у вечері 19 серпня на позицію коло м. Фрідлянду, використала решту дня для орґанізаційних заходів — підготування до стріляння, вимір дистанцій і організацію керування вогнем. Коли німці ранком 20 серпня перейшли до наступу густими массами, то 48 російських гармат на протязі 20 хвилин спокійним і обрахованим вогнем в щент знищили ворожу піхоту. На полі бою залишилося 2000 забитих німців і 6 кинутих ними гармат. При тому ані один німецький жовнір не підійшов до російських позицій ближче 2-х км., цеб то російська піхота була лише присутньою при цім змаганні, сама ж вона не зробила ні одного стрілу.

Таке значіння має завчасна орґанізація бою в артилерії!

Отже і в майбутнім уся таємниця корисного і доцільного уживання артилерії в бою буде полягати лише в добре обміркованій її орґанізації. Орґанізаційні питання повинні бути вирішені в той спосіб, щоб у бою артилерія не мала ні однієї зайвої людини і щоби кожен вояк — коло гармати, в штабі, коло апарату виміру—наперед знав, що і як йому треба робити.

О. ШПІЛІНСЬКИЙ,

Сотник.

Боротьба з танками.

Брак українських воєнних підручників, умови життя наших вояків — спонукають нас, раніш чим перейти до обговорення питання боротьби з танками, подати короткий але більш ширший огляд розвитку танкової зброї, що на нашу думку значно полекшить уяснення наміченної теми.

Що таке танк?

Розуміти під словом „танк“ лише скриню з панцера на гусеневому ході з одною, двома гарматами або кулеметами — це значить надто обмежувати його значіння. Танк — це конденсована енерґія бою, складові елементи якої суть:

I. Раптовість. II. Маса. III. Хуткість. IV. Вогонь. V. Відповідна конструкційна забезпеченність.

Історія війн доводить, що в такому розумінню „танк“ не є чимсь новим і відомий вже з дуже давніх часів. Одною з закінчених форм танків стародавности були т. зв. колесниці. Бро-

нева (бронзова, залізна) напівзакрита коробка, з лучниками замість кулеметів, з двома-трьома прикритими бронзовою захистною збруєю кіньми — замість гусеневого ходу і подібна навіть в конструкційних деталях до модерних танків (міцні, залізні шпилі на дишлі, що відповідають сучасному „лобові“ танка), ці танки стародавности зєднували в собі всю енерґію тогочасного бою й були страшною зброєю. Раптового, масового, божевільнаго натиску колесниць не витримувало ніяке військо. Тактика цих стародавних танків (як і перших модерних) була скерована на те, щоби пробити отвори в бойовому строю ворожого війська для своєї піхоти.

Історичні оповідання з далекої давнини подають, що Лідійці взагалі не мали ні кінноти, ні піхоти і всі свої напади на сусідні народи провадили масовими відділами колесниць і учиняли цим народам багато шкоди.

Так було до Олександра Великого. Дарій, царь перський, примусив Олександра приняти бій на рівному полі при Іссусі 332 р. до Р. Х., з наміром ужити свою страшну зброю — колесниці. Олександр приняв бій. Нараз розступилися перські вояки, відкриваючи дорогу для 200 скитських колесниць, які з грюкотом мчалися на македонське військо. Олександр передбачав цей маневр Дарія. Він виставив свою знамениту залізну фаланґу і наказав їй при зближенню колесниць розступитися, прикритися щитами, а частині хутко відскочити назад. Нерви вояків фаланґи витримали. В останню хвилину в фалянзі засвітилися отвори, куди вскочили колесниці. Але, пролітаючи проходами, колесниці підпали під жорстоку січу з боків, або застряли на списах македонської фаланги. Надбігша перська піхота раптом зустріла нерухомий мур страшної фаланґи. В цей час з обох фляңґів македонської фаланґи легка піхота та кавалерія вже окрилювали наступаючих персів. В пів—години бій було скінчено, військо Дарія знищено до щенту. Там, на іссуському полі, полягла слава стародавніх танків.*)

Більш двох тисяч років люди шукали подібний рід зброї, ця ідея оформлювалася в ріжні віка в ріжних виглядах: слони, середневічні лицарі, кирасіри (тяжка кіннота), бронпотяги, броневики і нарешті в останніх роках маємо знову цю страшну зброю. Танк — це дитина Великої війни, його поробили позиційні простори тоді, коли вороги переконалися, що, не дивлючися на колосальну витрату физичних та матерьяльних засобів, добуваємої спільної енерґії було замало для осягнення рішучих стратеґічних проривів. Почалося стихійне шукання джерела нової енерґії. Малися всі данні: експлодуючий мотор, що міг зєднати рухливість з діланням зброї, малося панцер, який міг захистити комбінат механічної та физичної енерґії, але тільки

*) „Танки стародавности та боротьба з ними“, власний історичний нарис, рукопис 1924 р. Berlin.

тоді, коли промайнула ідея гусеневого ходу (теж стара) — модерна колесниця стала довершеним фактом. Історія розвитку танкової зброї пройшла декілька фаз, в яких повільно народжувалася та оформлювалася тактика цієї нової зброї. Особливо цікавими з них були дві перші, це період тяжкого та перший період легкого танку.

Танки в Великій війні. Першим народився тяжкий танк, це були типи: анґлійський „Ромбус“ марки I—V та французькі: Шнейдер та Сан-Шамон. Вага перших танків виносила 13—24 тони, пересічна хуткість 3,5—4 км/год. По ідеї це мала бути машина, якою можна було-би пробити ворожі лінії, цеб-то зробити те, чого не в стані була зробити піхота. Першого разу танки було кинуто в бій анґлійцями на р. Соммі 15 вересня 1916 р. Поява на полі бою нової зброї зробила на німців сильне враження, однак тактичних успіхів цей перший бій не дав. З призначених до бою 49 танків — 17 зіпсувалося по дорозі до вихідних пунктів, а з 32 кинутих у бій 17 було розбито ґарматним вогнем німців. Танків було замало, німці скупчили по ним ґураганний вогонь і наступ зірвався.

Другий бій дали французи 16.IV.1917 р. на plateau de Craonne. В бою приймало участь 132 танка — вибуло 76, з них 57 від вогню. Цей бій так само не дав успіху. Причини попередні: дефекти конструкції, брак танкової тактики (танки підходили до ворожих позицій відкрито). Бій під Мальмезоном 23.X.1917 р. лишимо за браком нових характерних рис і перейдемо до останнього бою першого періоду, знаного танкового бою під Камбре 20-23.XI.1917 р.

Ранком 20.XI без жадної артилерійської підготовки, з туману — на німецькі позиції в 5 км. по фронту — раптом наскочило 380 анґлійських танків, поділених на 5 лав. В цей мент анґлійські батареї розпочали гураганний вогонь. Німецькі позиції були прорвані, артилерія їх замовкла, танки продовжували наступ все далі та продерлися на 8 км. в глибину. Однак опанувати окремими опорними пунктами танкам не пощастило. Анґлійська піхота, що рушила в 300 м. за першою лавою танків, зустріла сильний опір в руїнах ближніх сел, ліскаx та траншейних вузлах. В руїнах с. Флекіер німці трималися цілий день 20.XI і відбили всі анґлійські атаки. Цей бій в однаковій мірі вразив як німців так і анґлійців. Перших вразила маса, несподіванність, відсутність артил. підготовки, других — несподіванний успіх (анґлійці не мали резервів і кинули кав. бриг.). В слідуючих днях анґлійці продовжують наступ, танки оперують згідно тактиці перших двох боїв, настух зривається; 30.XI німці переходять в контр-атаку і остаточно ліквідують прорив. З введених в бій 324 танків анґлійцями загублено 117, з них 80 дістається німцям.

Цим боєм закінчився перший період розвитку танкової зброї. Стало ясним, що ідею танку переоцінено, що з ідеєю

рухомої броневої коробки не можна звязувати ґрандіозної ідеї стратеґічного прориву. Почали шукати висновків, вони оформилися так:

1. Танк по ідеї не може бути штурмовою „колодою“, якою можна було би пробивати діри в ворожому фортецийному мурі. Танк дійсно цінна зброя але тільки яко наслідок спільної гармонійної чинности всіх бойових засобів.

2. Раптовість—основний елемент тактики танкової зброї.

3. Широкий фронт — маса — другий елемент.

4. Ізольована робота танків не дає наслідків.

Все це привело до переконання, що система тяжкого танку не відповідає висновкам бойових досвідів, що потрібен новий тип танку—легкої конструкції, обмеженого тактичного завдання,—що танк мусить мати свій фах — боротьбу з кулеметами, яких не знищила артилерія.

З цього менту починається друга стадія розвитку танкової зброї — перший період легкого танку.

Анґлійці та французи гарячково будують нові танки. У перших зявляється легкий танк типу Whippet, у французів Renault. Вага легких танків від 6 до 14 тон, пересічна хуткість-стара (3,5—4 км/год.) Цей другий період починається не менш знаним танковим боєм під лісом Вилье-Котре (Villiers-Cotterets). Дня 18.VII.918 р. в 4 г. 35 хв. ранку французькі батареї починають гураганий вогонь, в ту-ж хвилину підіймаються сильні піхотні маси і в супроводі 500 танків рушають наперед. Хутко, — криючись туманом чи місцевістю, підіймаючись та спускаючись— хвиля за хвилею, масами — по цілому полю, сіючи навкруги вогонь—грізною броньовою сараною сунули ці потвори. Дня 25.VII оборонна смуга в 20 км. глибиною була зметена цією сараною. За цей бій виходять зі строю 27% танків, решта потрібує хуткої направи.

Нарешті, дня 8.VIII.918 між р.р. Соммою та Уазою, коли анґлійці та французи кидають 600 танків, нерви німецької піхоти не витримують і цим „Чорним днем німецького народу“*) починається загальний відворот німецької армії. Ми не будемо розглядати дальші бої від 8.VIII до 11.XI.1918, вони зрештою мало чим ріжнилися від цього останнього бою, але тут підкреслимо необхідний для нашого досліду факт, що не дивлячись на те, що дух німецької армії цього періоду з кожним днем падає—втрати в танках хутко побільшуються. За цей період союзники гублять 887 танків, цеб-то коло 40%.

Чим це пояснювалося? Поперше, очевидячки тим, що німцями розроблено методи протитанкової оборони, як це ми побачимо нижче, але що до танкової тактики, то головно тим, що в цьому другому періоді цю тактику звязувалося з піхотною тактикою. В першому періоді — як ми бачили — танк був само-

*) Ґен. Людендорф. Спомини.

стійною пробоєвою зброєю, але бій під Камбре відкинув цей погляд і в другому періоді танк приймає піхотну тактику; наслідки — 40, а в окремих випадках—50% втрат.

Справа полягає в тім, що підчас руху танків разом з піхотою, німецька артилерія залишала інші цілі й зосереджувала всю могутність вогню на танковій лаві. Коло танків клекотіло пекло, піхота рятуючись відставала, а танки, намагаючися вискочити зі сфери вогню, пробивалися наперед і натикалися на німецькі протитанкові пункти. В окремих випадках наслідки цього були фатальні — під Сан-Кантен-ле Пті 25.X.1918 р. 5-х цал. польова гармата розстрілює цілий танковий курінь.

Дня 11.XI.918. Велика война кінчається, а з нею й досвіди з танковою зброєю. Після війни як англійці, так і французи зробили свої висновки що до нової зброї, які в загальних рисах, як це ми побачимо нижче, затримуються й до цього часу. Беручи за основне властивість танку, яка весь час прогресирує, до поборення нерівностів місцевости, англійці розглядають танк як головну зброю, а піхоту як допомогову, (французи якраз навпак — вважають танк за допомогову для піхоти*) зброю**), формулюючи це так:

1. Піхота самостійно зближається до ворожих позицій.

2. Рушають танки, хутко проходять огневу смугу та входять в оборонну зону.

3. В оборонній зоні танки нищать пункти спротиву, піхота допомогає танкам розвідкою.

4. Як що піхота відстала — танк мусить вернути назад, навязати поновно звязок і рушити разом з піхотою.

5. Танки мусять довести піхоту до наміченної смуги і хутко зникнути; вони не можуть закріпити володіння місцевістю, а тому не мусять лишатися ні одної зайвої хвилини на полі бою.

Цей висновок першого повоєнного часу можемо окреслити як третій період розвитку танкової зброї. Як побачимо нижче, вона має ще досить примітивних рис.

ПРОТИТАНКОВА ОБОРОНА ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.

Раптова поява на полі бою нового бойового чинника-танків вразила німців, однак гордість переможної армії не дозволяла їм признатися в цьому й їхньою першою зброєю проти танків була „мораль".

„Найкращою зброєю проти танків є кріпкі нерви, мужність, безстрашність" твердив ґен. Людендорф. Як ми бачили, витворенню такого погляду в великій мірі сприяла як примітивна конструкція, так і тактика перших танків. „З причин повільности

*) Revue Milit. Française 1.IX.929. Gen. Chédeville „Історія танків від Леонардо да Вінчі до сьогодні".

**) Revue d'Infanterie № 359. 1922. Velpry.

руху та малої повороткости, танки уявляють з себе чудові цілі вони поражаються не дивлючися на броню і досвід показує, що їх нема чого боятися, коли оборона добре зорґанізована"— говорили обіжники Гол. нім. команди. Німці були переконані, що їх артилерія, яка громила бетонові фортеці, може з таким-же успіхом розбивати і цих броневих „верблюдів".

„Танки безсилі перед засобами нашої оборони, головне проти нашої артилерії", запевняла Ком. ґрупи Кронпринця. Орґанізація троїного артилерійського баражу*), по погляду перших часів, була цілковито вистарчаючим засобом протитанкової оборони; все останне мала довершити „мораль".

Однак німці помилилися, не зауваживши поступу цієї зброї. Крім артилерії, безпосередньою зброєю піхоти проти танків були звичайні рушниці та кулемети з бронебійними кулями т. зв. S.M.K. В першому бою (15.IX.16) ці кулі мали навіть успіх, але вже перед другим боєм французи обшили свої танки подвійною бронею і цей засіб виявився безцільним. Тоді нім. команда наказала стріляти цими кулями по бійницях танку — франц. намалювали фальшиві бійниці та виробили перший тип стробоскопу. Німці сконструовали „танкову рушницю" калібр. 13 м.м., але стрільба не дала добрих наслідків; німці хопилися за кулемет т. з. Tuf, рівномірний вогонь якого по одному місці мав пробити броню танка, однак перші зразки так — само не дали наслідків, а робота над кращими конструкціями протягнулася до цього дня. До цих перших засобів належить також т. з. Geballte Ladung — це 5—8 до купи звязаних ґранат, які треба було кинути під танк; тоді французи стали покривати панцером дно танків. Зрозуміло, як рушнична стрілянина, так і кидання ґранатами вимагали виключної мужности, що в рясних прикладах минулого й було німцями стверджено, але це була „мораль", а не технічні засоби.

Бій під Камбре дав німцям багато цікавих рішень протитанкової оборони, однак в загальному не зрушив їх з основного погляду. Причиною тому була помилка англійського командування, яке вживало танки в дальших днях бою, коли танки, не маючи вже свого основного тактичного елементу — раптовости, кружляли по бойовому полю і дійсно уявляли з себе добрі цілі.

Отож виявилося, що танки не в стані зруйновати цілої оборонной смуги, бо окремі опорні пункти лишалися боєздатними і затримували рух ворожої піхоти (с. Флекіер), але з другого боку вони так хутко і несподіванно зявлялися на артилерійських позиціях, що враз паралізували огневу оборонну систему цілого фронту прориву.

Однак там, де окремі гармати вступали з танками в бій, боротьба так само давала раптовий ефект. На півдні с. Флекіер на одній батареї залишився німецький старшина без жадної обслуги і коли танки переволювали через горбок, він разстріляв

*) Загороди. Ред.

16 танків, поки не поляг на своїй гарматі. Про подвиг цього старшини було оголошено англійцями в армійських наказах. Цінну послугу німцям в цьому ж бою дали також рухомі зенітні батареї, рух яких правда обмежувало шосе, але, зявляючись несподіванно перед танками, ці батареї затримували їх рух. Висліди, як бачимо, були дуже цінні, однак німецький контр-наступ 30.XI.1917 р. знівечив всі досвіди. Німці захопили 80 танків і „мораль" гол. команди тріумфовала, а це затримало на довший час розвиток протитанкової оборони. Дня 21.III.1918 р. німці починають серію великих останніх наступів і про танки цілковито забувається. Ці бої (модерні бої — старими засобами) не дали німцям бажаних наслідків — наступи оден за другим зривалися. За цей час заводи союзників викидають маси нових, легких танків, дня 18.VII.1918 р. під л. Вільє-Котре французи дають ними перший пробний бій й наслідки виявляються катастрофальними для німців. Це змусило їх пригадати досвіди Камбре і основне рішення протитанкової оборони шукати в простому гарматному стрілі. Очевидячки, що і до цього часу німці часто користувалися разставленними по-одинці гарматами з завданням стрільби по танкам простим прицілом, але це носило характер випадковости. З ментом появи легкого танку німці розроблюють систему протитанкових пунктів і ними, ніби як сіткою, покривають оборонну зону.

До стрільби простим прицільним вогнем вони вживали:

1. Звичайну 3-х цал. польову гармату з бронебійним стрільном на дистанції 1.500 м.

2. Міномети настельного бою з дистанції 1000 м. ґранатою зі сталевою головкою.

В дальшому намагаються вони полекшити лафети цих гармат, вживають менших калібрів, з яких творять резервові рухомі зєднання, а крім того кожна батарея в разі танкового нападу мала хутко висунути на раніш намічене місце окремі гармати до простого прицільного бою. Ця система опорних пунктів звільнила артилерію від безпосередньої боротьби з танками і вона вернула до основного завдання — відділяти піхоту від танків. Бої останнього періоду, в яких французи втрачали часто до 50% танків, в потрібній мірі свідчать про ступінь поступу протитанкової оборони. Збільшена рухливість та поворотність легких танків змусила німців застановитися над спеціяльним типом протитанкової гармати, але, стурбовані чутками про постійне збільшення товщини броні, вони не знали, який зрештою тип гармати буде їм потрібен. В цьому пошукуванню проходив час, заводи було переобтяжено біжучими, наглими замовленнями і перші типи такої гарматки вийшли якраз в мент закінчення війни. Ця пів-автоматична гарматка (45—60 стрілів/хв.) важила 300 кґр., мала калібр 37 мм. і початкову скорість 506 м/сек. і з дистанції 450 м. пробивала 16 м.м. броню, цеб-то наближалася до сучасного

типу протитанкової гарматки.*) Другою поважною турботою німців було шукання бронебійного стрільна особливої сили пробою; досліди над ним затяглися до цього дня. Все це, разом з зусиллями німців виставити хоч і не в такій кількості але рівноварту зброю — танки, скалдало за час війни засоби т. зв. активної оборони.

Крім неї, німці також широко користувалися засобами т. зв. пасивної оборони:

1. Поширювали рови, шанці до 5 метр.
2. Копали системи ям 8 кв. мтр., маскуючи їх.
3. В лісках навалювали з дерев барикади.
4. Споруджували барикади з шин, вкопуючи їх під кутом 45°.
5. Закладали фуґасні та мінні поля.

В бою під Сан-Кантен-ле Пті (25.X.18) одна танкова чота наскочила на мінне поле і дві машини вилетіли в повітря. Ще оден приклад: 29.IX.1918 р. у с. Bellicourt американський танковий курінь наскочив випадково на анґлійське мінне поле. З цілого куріня лишилося 2 танки.**)

Коли до вищезгаданного додати ще допомічну роботу літаків, головно розвідчого характеру, протитанкова оборона Великої війни в загальних рисах буде закінчена.

По війні — французи дають висновки що до танкової тактики, німці — висновки протитанкової оборони; вони були такі:

1. Боротьба з танками тяжка, але можлива.
2. Ґрупова артилерія має основне завдання — відділити піхоту від танків.
3. Єдиним реальним засобом для боротьби з танком є невелика піхотна гарматка, тип якої необхідно винайти.
4. Система протитанкових опорних пунктів перешкоджає операціям танків і сприяє витворенню міцних опорних пунктів піхоти.
5. В боротьбі з танками необхідно використовувати всі можливі природні та штучні перешкоди, творючи цим також опорні пункти піхоти.

На цьому закінчимо період досвідів Великої війни.

МОДЕРНА ТАНКОВА ЗБРОЯ.

Ширше ця тема була вже обговорена на сторінках нашого журналу***) і в потрібній мірі ознайомлювала з конструктивними деталями окремих танкових типів, але тут ми маємо на увазі

---

*) „Mil. Woch" № 30, стор. 1164.
**) The Royal Tanks Corps Journal. Oktober 29. Історія 301 Танк. куріня.
***) „Табор" ч. 12. Полк. Колоссовський „Модерна танкова зброя".

розглянути танкову зброю з боку тактично-конструктивного, оперативного та організаційного.

Війна залишила два типа танків:

1. Тяжкий танк — він мав завданням пробити передову піхотну лінію та відкрити дорогу легким танкам. В районі ближньої оборонної зони він мусив вести боротьбу з пунктами протитанкового опору та з ворожими танками.
2. Легкий танк — мав вести боротьбу в лавах піхоти, хутко пробиваючи дорогу до ворож. артил. позицій. Оволодіння артил. позиціями і руйнування організованної огневої системи ворога — були його основним завданням.

Однак в дальшому погляд на тактичний ужиток цих танкових типів змінюється, переважає та думка, що повільний рух піхоти буде причиною побільшення втрат танків від ворожого вогню, чому зявилася необхідність удосконалити легкий тип танку в двох напрямах:

1. Легкий бистрохідний танк, який по прориві піхотних лінії мав-би хутко стреміти до артил. позиції.
2. Середній тип танку, менш бистрохідний — для супроводу піхоти. — Крім того залишити —
3. Тяжкий танк — попереднього призначення.

Поява у англійців нового зразку танкової зброї, т. зв. танкетки, яка по ідеї має замінити кінноту в тактичних завданнях меншого масштабу (розвідка, переслідування), надала часово цій організації ще новий, четвертий тип. Однак вигляди на успіх дальшого розвитку танкетки, як рівно ж постійне збільшення розвитку хуткости середнього танку знову змінює конструктивно-тактичний характер танкової зброї, але в окремих арміях ріжно. Англійці тепер відмовлюються від легкого танку — його має замінити танкетка, але, в глибокому переконанню цілковитої машинізації армії в майбутньому, розвивають та удосконалюють тип тяжкого танку — майбутнього суходольного крейсеру.

Сучасна англійська танкова зброя виглядає так:*)

1. Танкетка — (заброньовані стрільці) для малих тактичних завдань.
   Тип: Карден-Льльойд, Марка VI, вага 2,5 тони, хуткість 35 км/год. Озброєння: 1 кул., обсада 1—2 чол., бере рови—1,2 метр., місцевість—40°.
2. Середній танк — виконує завдання кінноти.
   Тип: Медіум М. Д. Вага 17 тон, хуткість до 40 км/год. Озброєння — 1 гармата (6 фунт.), бере рови 2,5 мт., місцевість — 45°.
3. Тяжкий танк — бойовий крейсер.
   Тип: Вікерс - танк. Вага — 30 тон, хуткість

*) Mil. Woch. 14 стор. 547.

35 кл/год. Озброєння: одна 57 м. м. гармата та 4 кул.

Французи, навпак, відмовлюються від тяжкого танку та удосконалюють легкий. Вони мають:

1. Легкий — для супроводу кінноти.
Тип: має бути удосконалений тип „Рено-танк".

2. Середній— для супроводу піхоти.
Тип: Відмовившися від „колосальних мастодонтів", французи хочуть витворити т. зв. „танк - мінімум". Характеристика: панцер 30 мм. найкращої сталі, хуткість 15 — 18 км./год., озброєння: одна гарматка 77 мм. або одна 47 мм. Bofors (великої скорострільности), або 2 тяжкі кулемети. Низький профіль, обсада 4 чол. Вага: зглядно сучасного стану індустрії — 17 тон. для гарматного, 13 тон для кулеметного. Волюм: першого $1^1/_3$, другого $1^1/_4$ танку Рено*).

3. Одностайний тип тягарового броневого трактора для ріжного роду транспортової роботи.

Крім цього, як анґлійці так і французи мають ще ріжні танки окремого та допомічного призначення, як то: газові, звязкові, штабові і т. і. танки. Американці схиляються до французького погляду. У них між окремими типами легких танків ще до цього часу точиться боротьба і танк „Крісті" знову відсунув „Тіеі". По останнім відомостям**) новий „Крісті-танк", беручи участь в маневрі, ***) розвинув хуткість: на гусені 46 міль (74 км/год), на колесах 62 анґ. міл. (100 км/год), — колосальна хуткість! Американці яко тип середнього танку затримують марки 21.22 „Медіум". Вага: 15 — 18 тон, хуткість 45 км/год. Озброєння: 57 м.м. пушка. Обслуга 3 чол.

Але в останньому маневрі брав ще участь тяжкий танк. Вага — 41 тони, обслуга: 1 старшина і 11 стрільців.

Що до оперативних можливостей модерної танкової зброї, то проблєму „стратеґічної рухливости" намагаються тепер вирішити комбінованим ходом на колесах та гусені. Старі типи транспортується на окремих авто-плятформах, тракторах, або залізничних плятформах. Подолання рельєфу місцевости ставить ще перед танками часто досить серіозні труднощі. Спроби досягти того, щоби танк міг хутко і поворотко рухатися, перелазити через сторчові перешкоди, переходити річки та канави, пливати — дають обмежені наслідки. Прикладом, до форсування

*) Revue Mil. Fran. 1.9. 1929. Gén. Chédeville.
**) Яких бракувало полк. Колоссовському.
***) Mil. Woch. 24, стор. 943.

річок необхідно мати окремий тип танку — пливаючий „Крісті-танк“.

В загальному, оперативні можливості великих танкових зеднань обмежено на сьогодня такими умовами:

1. Головними операційними лініями (спільна чинність зброї).

2. Шляхами підходу (залізниця, шосе), зглядно чинностями повітрової зброї.

3. Місцями скупчень та вихідними пунктами (повітрова зброя).

4. Простором та часом (машин. дефекти, заосмотрення).

5. Танковий напад не може послідувати:
   а) в лісній, болотяній, надто нерівній місцевості (Полісся, Пів. Поділля);
   б) в напряму, прикритому великою площею осель (ґрупа сел);
   в) на фронті, прикритому річкою (ширина 5 метр., глибина $1^1/_2$ м.);
   г) на горбкуватій місцевості більш 45^0 похилу (правий беріг Дніпра).

6. Окремі танки зустрічають перешкоди:
   а) в ровах ширше 5 метрів з обшитими стінами;
   б) у сторчових перешкодах од 2 м.;
   в) ямах, барикадах, зваленому лісі, будинках і т. д.

Таким чином масові танкові напади можуть послідувати тільки по певним операційним лініям, які з одного боку забезпечували-б хуткий та скритний підхід, добрий вихідний пункт нападу, а з другого боку відкривали би широкий, вільний оперативний простір.

Організаційно-тактичний поділ танкової зброї лишається попереднім. Тактичною одиницею є танкова чота з 5 машин, з яких 3 гарматних і дві кулеметних. Командір чоти на одному з гарматних танків, чота має два рої з одного гарматного та кулеметного танків. Три чоти творять сотню з окремим командним танком та танком звязку (бездр. телеґр.) Сотня має резервовий ешелон з пяти бойових танків та трьох танків ремонту. Разом танкова сотня лічить:

Бойових танків — 51.
Допомогових — 4.

Дальші зеднання з трьох одиниць творять танкові куріні і полки. Бойовий стрій чоти — лава, інтервали між танками не менш 100 і не більш 200 метр. Дистанції між лавами 1000—1200 м. Принципово, французи не вживали танкових зеднань менш куріня, лише в окремих випадках в боротьбі за важні тактичні опорні пункти вживалося менших зеднань. Червона армія пропонує другу, лекшу організацію: чота в 5 танки, сотня з трьох

чот плюс одна резервова. Для великих танкових операцій передбачаються танкові бриґади. *)

СУЧАСНІ ДУМКИ ПРО ТАКТИКУ ТАНКОВОЇ ЗБРОЇ.

Одностайного погляду в цьому питанню, як відомо, не існує. Кожна армія пояснює ідею та тактику танку зглядно властивих їй тільки одній характерних рис та якостей, пристосовуючи в загальному чинність танків до основних поглядів своєї загальної тактики.

Червона армія думає прикладом так,*) що панцер захищає танк проти кулеметів, однак боротьба його з артилерією не має жадних виглядів на успіх і рішаючим фактором в цьому випадкові є хуткість — головно проти малокаліберних автоматичних гарматок; проти них, на думку радянців, танк мусить користатися з хуткости руху, цеб-то відірватися від піхоти і провадити свою акцію як самостійна зброя (в данному разі мається на увазі ворожа оборонна зона).

Ця думка уявляє т. ч. ужиток танкових зєднань в формі танкових рейдів або наскоків, тоб-то відбиває стару червоноармійську думку тактичной переваги духу кінноти. Ця думка виходить правдоподібно з такого розрахунку: дальність стрілу сучасної протитанкової гарматки 400 м., пересічна хуткість танку 30 км/год., цеб-то 400 м. танк пройде менш чим в одну хвилину; одже єдиним його порятунком буде хутка навала (масою) і психольоґічний ефект на оборонців. Тяжко погодитися з цим поглядом і лишаючи на боці психольогічний ефект, яко величінь абстрактну, звернемося до техніки бою на протязі цієї хвилини. Німецька протитанкова гарматка давала 45 — 60 стрілів в одну хвилину при початковій хуткості 506 м/сек., приблизно такою-ж гарматкою буде розпоряджувати і танк, але нас наразі цікавить технічний бік перебігу цього герцю. Полк. Фішер**) говорить: „вогонь танка в рухові не можна переоцінювати, нерівність місцевости, головне подібні кратерам ями бойового поля роблять боротьбу нерівною. Ствердженo, що огонь бойового судна на морі далеко уступає суходольній артилерії, отже в більшій мірі це очевидячки можна сказати про вогонь танків у часі їхнього руху по бойовому полі". Зрештою зрозуміло, що дальше удосконалення протитанкової зброї, цеб-то поява автоматичної гарматки на зразок тяжкого кулемета, з набоями великой пробоєвої якости, поставить танк при подібній тактиці в положення звичайного бойця, бо хуткість танку не може конкуровати з хуткістю автоматичного стрілу. Позатим, як довели приклади Камбре,

*) „Война и Революція" 3/1930. Чикалин „Орґанізація та ужиток тактичних танкових зєднань".

**) Mil. Woch. № 30, стор. 1205.

відповідно озброєній, добрій піхоті — сам по собі танковий напад не такий вже небезпечний, для неї головним є прикритий танками рух піхоти.

В цьому відношенню більш оригінальною є німецька думка. Німці говорять: „танк не є пробоєвою колодою, але не являється також зброєю для супроводу піхоти; танкові частини є щось цілковито інше. Їх найменш можна порівняти з піхотою і дуже обмежено — з кіннотою та артилерією: вони являються цілковито новою самостійною зброєю. З хуткістю кінноти вони несуть артилерійський вогонь і уможливлюють рух наперед іншим частинам там, де чинність артилерії припиняється. Вони подібні до кінноти старих часів". *)

Отже німці гадають, що головним чинником модерного бою буде і лишиться тільки піхота, всі останні бойові чинники суть допомогові. В той мент, коли поривається звязок піхоти з артилерією, тоді раптом вискакує ця модерна „артилерійська кіннота", з фронту та флянгів кидається на ворога, замісць шабель бє ворога гарматним вогнем і також раптом зникає, скупчившися для нової атаки. Отож, на їх погляд, танкова зброя це просякнена духом кінноти (хуткість, раптовість) рухлива артилерія, яка чинить там, де необхідно заповнити критичний мент перерви співділання піхоти з артилерією. В протилежність червоноармійській думці, яка хоче використати основну цінність танкової зброї — хуткість — по зовнішніх, небезпечних лініях, німці хочуть уживати її по внутрішніх тактичних лініях. Орґанізаційно ця зброя самостійна, підлеглість її тільки тактична.

Безсумнівно, думка надзвичайно цікава, не зважаючи навіть на те, що й їй теоретично необхідно зробити де-які закиди. Прикладом, подібні періодичні атаки будуть мати місце лише при тій умові, коли ворожа артилерія буде ослаблена, однак там, де ворог посідає ще могутність вогню і досяг такої елястичности в керуванню ним, як у французів — проти такої артилерії чи вряд пощастять подібні атаки. Ворог запримітить напрями скупчення, освітить літаками рух і може або загородити дорогу, або взяти під вогонь по площам ближню смугу.

Французи ще й до цього часу тримаються старої думки. Вони говорять, що царицею бойового поля є тільки артилерія, яка відчиняє і прокладає дорогу всім іншим бойовим чинникам. Тактика танків є складовою частиною загального тактичного акту пробою, який розвивається в такій послідовності:

1) Раптовий гураганний вогонь.
2) Рух огневої валки.
3) Рух піхотної та танкової маси.

*) Mil. Woch. № 47, стор. 1855.

Під прикриттям огневої валки, дійшовши до наміченого рубежу, піхота закріплюється, танки кінчають очищати місцевість і хутко зникають; тоді починається другий акт, подібний першому. Танки т. ч. лишаються супровідною зброєю піхоти або кінноти з тою лише ріжницею, що по новій французькій інструкції „коли танк бачить, що піхота не слідує за ним, він мусить спочатку осягнути ціль, а потім навязати перерваний звязок з піхотою“.*) В цьому відношенню французька та червоноармійська думки сходяться.

Що до англійців, то думка їх на сучасну та майбутню тактику танкових зєднань розглядається під кутом погляду найближчої загальної машинізації армії. В сучасному, деталі танкової тактики сходяться з тактикою кінноти, й їхні танкові зєднання давно носять назви „гусарских полків“. В майбутньому танкетки мають замінити піхоту, середні танки — кінноту, тяжкі танки — це будуть рухомі опорні пункти. Англійська думка стає тепер на шлях фантазії, але очевидячки через те, що намагається переступити через нездійснену ще ближчу фазу розвитку модерної армії. Англійці говорять — „машинізація армії“, французи-ж твердять: „ні — спочатку моторизація армії“. Тяжко передбачити майбутній напрям розвитку збройних суходольних сил, але оскільки дійсно буде переведено загальну моторизацію артилерії, що надасть перебігу боя нечуваний темп, то тяжко припустити, щоби піхота була в стані зменшити або затримати його і не шукати виходу в побільшенню своєї рухливости, хоч би навіть за поміччю танкеток.

Однак це питання ще не сьогоднішнього дня і в данному разі виходить за рямки нашої роботи; зараз нас може цікавити лише те, чим є сьогодні танк. Ми поділюємо ту думку, що в звязку з розвитком засобів протитанкової боротьби, танк перестає бути якимось окремим засобом або родом війська, не може бути рівнож він тільки супровідною зброєю, не може бути тільки кіннотою, артилерією або піхотою. Танк зєднує в собі основні якості всіх родів війська, він конденсує в собі енергію сучасного бою. Бій є рух та вогонь. Там, де ослаблюється оден з елементів бою, там раптом и масою зявляються танки, дають бою потрібний темп і зникають раптом і також хутко, як і зявилися; в слідуючу хвилину вони вже в другому місці — там, де ослаблюється енергія бою.

І власне в силу такої сентенції й неможливо окреслити танкову тактику, оформити її в якихось певних методах чи рямках. Тактика танків в кожному окремому випадку, в тих чи інших умовах або обставинах, в тому чи іншому просторі або часі

---

*) Revue d'Infanterie 1.10.29. Gen. Lemoine: „Нові опреділення для танкового бою“.

буде завше ріжною. В одному місці танк буде супроводити піхоту, в другому — він може дати приклад дійсного шоку кінноти, в третьому — він заповнить період перерви звязку між піхотою та артилерією. Зрештою він може дати стільки рішень, стільки непередбаченого, скільки це може дати тільки бій. Тому і боротьба з танками безмірно тяжка.

З питанням танку звязується також питання форм майбутньої війни, тоб-то нас цікавить питання — чи буде майбутня війна позиційною чи маневровою, чи пощастить танкові здвигнути її з змертвілих стратеґічних просторів? Досвіди та засоби сучасної боротьби говорять за те, що сторона, часово слабша в одному місці — ніколи не відмовиться від оборони, а остання можлива лише в тих формах, які виявила позиційна війна. Танк може прискорити рішення окремих боїв, однак примушений опустити одну оборонну зону, ворог хутко вкопається в другій. Робота танку можлива лише в ґармонійному співділанню всіх бойових засобів, цеб-то він звязаний загальним фронтовим темпом. Дуже можливо, що темп майбутньої війни прискориться, однак при рівновартних супротивниках ніколи не перейде в темп минулої польової війни. Війна майбутнього буде походити на бої міжпольової смуги.

Що до малої тактики танкових зеднань, то, як про це вже згадувалося вище, рельєф місцевости ставить роботі танку дуже часто перешкоди не до подолання.

„Найголовнішим при ужитку танків є студії мап, розвідка місцевости та ворога. Танки-розвідчики йдуть вже з розвідчими патрулями. Розвідчі орґани танкових зеднань вивідують шляхи підходу, вихідні пункти та пляцдарм нападу, оскільки це можливо в обсягу розвідки частин. В бою танки-розвідчики весь час провадять розвідку, відкривають протитанкові гнізда, перешкоди і тим охороняють свої танки перед неприємними несподіванками. Оскільки місцевість не сприяє танковому нападу, рекомендується захопити її піхотою, а потім вжити танкові зеднання. З піхотою в такому разі підуть сапери та танки-розвідчики“.*)

Головними помішниками танків будуть авіони і їх фронтова чинність мусить уважно і добре обсервуватися. Ця служба виявиться в таких формах:

1. Захист вигрузки, місць скупчення.
2. Повірка захованности операції.
3. Фотоґрафування місцевости.
4. Маскировка руху шумом повітрових моторів.
5. Осліпленння димовими бомбами оборонців.
6. Коректування гарматного вогню співділання.
7. Сиґналізація про стан танкових зеднань у бою і т д.

*) Mil. Woch. № 47. стор. 1855

В загальному, це дають досвіди та теорія для зформулювання даних про роботу танкових зєднань.

ПРОТИТАНКОВА ОБОРОНА.

В основі рішення цього питання лишається висновок Великої війни: боротьба з танками тяжка і можлива, однак тільки при одній умові: відповідному моральному стані бойців. Ця боротьба потрібує кріпких нервів, мужности, безстрашности і буде мати вигляди на успіх тоді, коли в кожному бойцеві витвориться абсолютна воля до перемоги. Школа, дисципліна, безграничне довіря одного бойця до другого, одної частини до другої, високо розвинене почуття товариської допомоги, найвищий прояв енерґії в мент нападу — все це складає ті передумови, які разом зі збройними засобами та методами і дадуть частинам відповідну відпорну силу. В мент нападу все, що тільки є на полі бою, все мусить взяти участь в боротьбі, напружити всі свої сили. Тільки при таких умовах боротьба з танками можлива, у всіх других випадках вона буде безцільною і неможливою.

Ці збройні засоби та методи протитанкової боротьби в руках бойців великої моральної якости можуть творити масовим танковим нападам досить серіозну силу відпору. Перші поділемо на а) засоби активні й б) засоби пасивні й в них зберемо думки та досягнення що до протитанкової зброї, бойового строю, уфортифікування, натуральних та штучних перешкод, і в методах покажемо на декількох окремих прикладах форми протитанкової оборони. Засоби активні поділемо в свою чергу на: а) загальні, б) окремі, в) спеціяльні, г) допомогові.

Загальні засоби. Досвіди Великої війни довели: 1) що артилерія не може боротися з танками по таким причинам: танковий напад буде раптовим, масовим, хутко проскочить огневу смугу, а вийшовши в оборонну зону може безпечно її повільно виконувати своє завдання; 2) що боротьба з танками можлива тільки тоді, коли піхота посідає власну для того зброю і може самостійно боротися з ними; в наслідок такого рішення піхоті придано було малокаліберні або полекшені типи гармат, а ближне запілля покривалося сіткою протитанкових опорних пунктів. Однак в звязку з поступом тактики танкових зєднань виявилося, що такого принципового рішення ще замало, що дуже часто можуть бути положення, коли ці гарматки та опорні пункти будуть безсилі в боротьбі з танками. Воєнні теоретики погоджуються на тім, що штурм в супроводі танків позиції добре збудованної, обсаженої хороброю та уважною піхотою — як правило — може пощастити тільки тоді, коли ця позиція „поспіє" до штурму, цеб-то коли артилерія розторощить її. Раптові напади танків без артил. підготовки можуть пощастити лише в окремих випадках, але великих результатів не принесуть. Однак, критичний мент як для оборонця, так і для наступаючого почи-

нається тоді, коли огнева валка, відірвавшися від передньої смуги, починає пересовуватися в ближне запілля. В цей мент може виявитися, що гармати в опорних пунктах будуть або розбиті підготовчим вогнем, або часто стоятимуть так, що в тумані бою не будуть бачити танків. Німецька піхота довела, що після найлютішої артилерійської підготовки вона ще була в стані відбити ворожі атаки, але через те, що в цей критичний мент їй бракувало відповідньої зброї при собі, на місці, — боротьба з танками часто й не давала можливого успіху.

Аби краще уявити собі картину танкової навали і по ній дати собі відчит про потрібну піхоті зброю — вважаємо корисним навести тут малюнок такого нападу, уміщений в статті нім. полк. Фіцера: „Боротьба з танками“ (Mil. Woch. 30).

„Вже кілька годин над позицією гуркотить барабанний вогонь всіх калібрів, від 7,5 до 40 цм. Детонації такі часті, що зливаються в оден страшний грюкіт. — Гураганний вогонь! Земля тремтить й зривається вгору — вогонь та сталь літять до неба — а відтам назустріч ллється новий дощ вогню та заліза. Шанці й захоронки зникають, на їх місці куряться лише ямки від стрілів, і ці ямки також хутко міняють своє місце, як бульки кипячої води. Бідні вояки, подібні до заляканих диких курочок, хутко стрибають від одного укриття до другого — то вліво, то вправо, то наперед, то назад. Снопи кулеметних черг сипляться над землею й змушують вояків в розпачі пластувати й драпатися через руїни, грязюку, тіла, калюжі води та крови — жахливі зусилля. І це тріває не години — ні, цілі дні! Зо всім напруженням таскають ще хоробрі при собі, доки це тільки можливо, їхню вірну зброю — кулемети. Все, що лишилося лежати, людина або зброя, все зникає в ту-ж хвилину в бурхливій землі, в дощу, в вязькій грязюці. Раптом огнева валка рушає далі, все зітхнуло і хутко хапає за зброю—до помсти за жахливі хвилини! Нараз з туману в 50, 40, 30 метрах висовуються темні контури, праворуч і ліворуч знову другі. Ось вони вже тут, затримались — хутко з боків плюють снопами вогню і знову вдавлюють решту оборонців в укриття. Дика, божевільна злість охоплює хоробрих — рушниця і ґраната безкорисні; вони кленуть та кричать за оборонною зброєю — за гарматами, але останні мовчать — їх тут немає. Їх поставили на чатах — зразу за переднею позицією, там вони чатують та чекають, але вони нічого не бачуть, тому й не стріляють. Нараз мандруюча огнева валка впадає на них і враз вони знищені. Тимчасом спереду вже вдерлася ворожа штурмова піхота й вишкрябує з дірок решти оборонців. Потім разом з танками вона виносить наступ далі, доки це тільки можливо. Кулеметні гнізда знищено, надбігаючі резерви розігнано. Ззаду сунуть нові хвилі танків, штурмових частин, супровідної артилерії, наступ виноситься ще далі, доки нарешті не наткнеться на гарматні позиції. Останні також захоплено комбінованим нападом піхоти та танків — бій програно“...

З цього чудового малюнку полк. Фішер робить такий висновок: „Рішення протитанкової оборони необхідно шукати в передній бойовій піхотній лінії, цеб-то піхоту необхідно озброїти такою протитанковою зброєю, яка давала-би раптовий ефект. Такою зброєю буде гарматка, відповідаюча якості тяжкого кулемету, яку вояк міг-би таскати при собі при всяких обставинах“.

Характеристика подібної гарматки окреслюється так: Вага— 300 кгм., калібр 37 м.м., пів-або автоматична, дальність стрілу — 400 метр., стрільно—великої пробоєвої якости. Обмежену даль-

ність стрілу пояснюється тим, що в умовах сучасного бою вояк зможе побачити танк тільки з найближчих дистанцій, які в більшості випадків будуть навіть менш 400 м. Вже в останніх часах Великої війни траплялося досить рідко, щоби танк можна було виявити на дистанції 1000 — 1.200 метр., а збільшення дальности стрілу, збільшуючи вагу гарматки та стрільна, зробить їх непортативними. Коли до цієї характеристики додати рішення фр. задачи № 15*) „Les engins anti-char“, можемо вважати, що тип такої гарматки теоретично усталено.

Французи говорять, що ця гарматка мусить важити 300 клг., калібр має лежати десь між 37 — 47 м.м. Крім того, щоби не обтяжувати піхоту іншими типами зброї, ця гарматка мусить виконувати ще такі функції:

1. Супровідної зброї — боротьба з опорними пунктами.
2. Зенітної зброї — „ з повітровими нападами.
3. Протитанкової зброї— „ з танками.

Цю проблему універсальности піхотної гарматки французи гадають вирішити в той спосіб, що нададуть їй дві змінних цівки. Досліди до винайдення типу ПТ.**) гарматки зі стрільном великої пробоєвої якости переводяться в кожній армії, але зрозуміло, що про це не подається до загального відома. Маються відомості, що німцям пощастило сконструовати чудовий зразок автоматичної ПТ. гарматки, яка відповідає сучасним теоретичним висновкам; крім того вони мають ще ПТ. кулемет (Grossmaschiengewehr), правдоподібно по принципу старого Tuf'a. Ближчих відомостей про цей кулемет бракує, однак самий факт його винаходу значно полекшує німцям рішення ПТ. оборони. Третім зразком піхотної зброї у німців є якийсь новий тип легкого мінomету, що має спеціяльне завдання ПТ. оборони.

Такою ПТ. зброєю має бути озброєна модерна піхота. Основі вимоги що до її конструкції: а) велика пробоєва якість стрільна, б) хуткість стрілу, в) легкість, г) портативність — аби боєць міг мати цю зброю при собі кожну хвилину і при всіляких обставинах. Відомі зараз типи ПТ. зброї далеко ще не досконалі і з окремими з них можна ознайомитися в ч. 11 журналу „Табор“.

Окремі засоби. Озброєння піхоти ПТ. зброєю в тій мірі, в якій це давало би найбільш виглядів на успіх, часто зустріне багато перешкод як фінансового так і технічного характеру. Позатим часто будуть такі положення, коли виявиться конче потрібним хутко підсилити загрожений відтинок ПТ. зброєю, а для цього необхідно мати окремі резервові ПТ. формації в розпорядженню вищих штабів. Назовемо їх: „Танк-алярмові команди“, завданням яких буде хутко зявитися на загроженому

*) Mil. Woch. № 32.
**) ПТ. — протитанковий. Ред.

відтинкові, підсилити якусь смугу або пункт, прикрити фронт або флянґ прориву і тим загальмувати темп ворожого нападу. Така команда буде складатися з декількох ПТ. батарей або чот на тягарових бистрохідних тракторах або автах. Батарея мусить мати декілька чоловіка прикриття з важкими та легкими кулеметами. Бойовий лад такої 4-х гарм. батареї буде прикладом виглядати так:

Завдання: Танковий напад. Місцевість „ідеальна“ — цебто інтервали між танками 100 м. ПТ. батарея з 4 гарм. Дальність стрілу 400 м. Туман. (див. сх. 1).

Рішення. Гарматки творять КАРРЕ. Фронтовий кут полекшує маскировку. Танкова лава попадає в сектори простого та евентуального перехресного вогню.

До окремих засобів залічимо також озброєння ПТ. пунктів. Велика кількість таких опорних пунктів буде вимагати значної кількости гармат і озброїти їх окремим якимось типом буде цілковито неможливо; отож на озброєння цих опорних пунктів підуть ріжнокаліберні вільні гармати, навіть старих зразків, а також тяжкі міномети. Головне завдання ПТ. опорних пунктів буде полягати в тім, щоби в разі можливого прориву танкової маси через передню бойову зону, мати змогу загальмувати її рух, не допустити вільних рейдів і дати відступаючій піхоті пункти нового опору. В минулій війні, в окремих випадках, виявили цінну допомогу при танкових нападах зенітні гарматки на автоплятформах, і хоч праця їх була звужена шляхами та умовами маскировки, однак і в майбутньому, зважаючи на рухливість цієї зброї, варто буде в потрібний мент не забути й її.

Спеціяльні засоби: а) артилєрія, б) гармати на гусені, в) літаки, г) танки.

Роля артилєрії в боротьбі з танками лишиться і в дальшому одною з головних і найцінніших. Артилєрія частогусто навіть буде мати змогу самостійно рішати завдання цієї боротьби.

Артилєрія може попередити танковий напад, може ослабити, відбити його почасти, а інколи навіть і цілковито. Головні завдання припадуть на тяжку артилєрію, легка артилєрія рішає ці завдання посередньо. Основне завдання тяжкої артилєрії при допо-

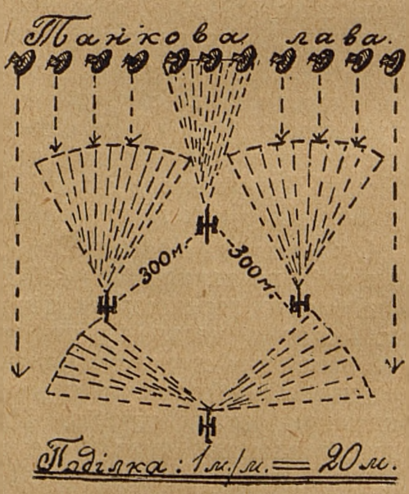

Схема 1. Протитанкова батарея (4 гарм.) в бойовому ладі.

мозі доданих літаків (або армійських) освітити місця скупчення танків; всі небезпечні пункти місцевости мусять особливо уважно обсервуватися артилерійською розвідкою. Артилерія, виявивши таке місце, розгромить його або в другому випадку — маючи лише припущення, може цілковито змінити топоґрафічний характер місцевости в районі того пункту. Дізнавшися про вирушення танків і виявивши напрям руху, артилерія мусить загородити їм дорогу, евентуально взяти під огонь по площам цю смугу.

В мент виявлення масового танкового нападу вся артилерія має завданням утворити вогневу загороду, а особливо загрожені напрями обстрілювати по площам. В той мент, коли першій танковій лаві пощастить проскочити огневу смугу, легка артилерія переносить вогонь на зближаючу ворожу піхоту; її завдання — відділити піхоту від танків. В оборонній зоні танкова лава зустріне ПТ. зброю піхоти, а в цей мент масовий вогонь тяжкої артилерії впаде на другу танкову лаву. В разі дальшого, успішного для ворога перебігу штурму, легка артилерія скупчує всі свої зусилля перед оборонними опорними пунктами власної піхоти, прикриваючи їх огневим поясом, а тяжка артилерія в цей час ставить спротив підходу ворожих резервів. Сучасний бистрохідний танк вискочить на артилерійські позиції скоріш, ніж це було за часів Великої війни, чому кожна батарея мусить краще орґанізувати процес творення власного ПТ. опорного пункту.

Висування гармат заздалегідь на артилерійський опорний пункт ослабить батарею, це мусить бути зроблено в останню хвилину але так, щоби не було запізно. До боротьби з танками в останню хвилину кожна батарея мусить мати два опірні пункти, гол. чин. на флянґах батареї; командір мусить зробити все, що тичеться до маскировки пунктів, обсервації та хуткого пересунення гармат на ПТ. пункти.

Особливе завдання припадає на артилерію з початком протитанкової контр-акції, коли вона мусить окрилити та прорвати ворожий штурмовий мішок з флянґів, до чого повернемося ще раз при обговоренню методів ПТ. оборони.

Гарматні гусені — це вмонтовані на низькій, невеликій плятформі з гусеневим ходом ПТ. гарматки або кулемети; шведи звуть їх „зграєю вовкодавів"*). Кинути на танкову лаву зграю таких „вовкодавів" буде без сумніву радикальним засобом боротьби. В протилежність артилерії, яку осліплює туман бойового поля, ці бистрохідні, легко ховаючі себе в місцевості й часто зовсім непримітні ПТ. гарматки, з обслугою 1—2 чол., цінні власне тому, що найкращою для них умовою боротьби є туман бойового поля, „..... вони б'ються гол. чином в тумані

*) „Ny Mil. Tidskrift". Березень 1930.

й не дають ворожим танкам ні одної хвилини спокою так довго, поки ці „вовкодави“ женуть у слід танків"*).

Раніш у воєн. літературі точилася дискусія відносно типу ПТ. гарматки, цеб-то чи мусить бути вона, як і танк, моторизована чи портативна. Спір вирішено на користь піх. ПТ. гарматки, яка може бути завше в руках бойця і не залежить від побічних дефектів. Однак до контр-акції такі типи „вовкодавів“ дуже цінні, бо зрештою вони ніщо інше, як моторизована артилерія, яка в дальшому, без сумніву, значно обмежить діяльність танкової зброї.

Все говорить за цю гарматку-гусінь: дешевість, бистрохідність, проста конструкція, легкість маскировки і, що найголовніше, можливість ужиття цієї зброї в тумані, який не осліплює її, а навпаки — маскирує.

Літаки: часто висловлюється думку, що озброєння літака ПТ. гарматкою може дати ще оден засіб до боротьби з танками. Дуже можливо, однак тут нам бракує досвідів. Головне завдання літаків—освітлити місцевість, виявити місця скупчень, шляхи танкового руху, направити вогонь артилерії, кореґувати його, освітлювати місцевість підчас бою і т. д.

Другим завданням їх буде спостереження діяльности ворожих літаків, що приділені до танкових зеднань. В бою часто будуть положення, коли тільки літак може дати вістку про стан того чи іншого опорного пункту, може умовними знаками попередити його про напрям нової танкової навали і навіть скоординувати огневий звязок відрізаних пунктів.

Танки — це лише допомоговий засіб до боротьби з масовою танковою навалою вже по тій причині, що оборонець буде мати в критичну хвилину значно меншу кількість їх. В танкових боях головну ролю будуть відогравати тяжкі танки; вони заосмотрені двома гарматами і це дає їм змогу боротися одночасно з більшою кількістю ворожих танків. При обороні танкова тактика мусить бути звичайною, цеб-то раптові, хуткі напади в переважаючій силі на фляньґи або запілля ворожої лави. Особлива роля припаде танкам при початку контр-акції, про що будемо говорити далі.

Допомогові засоби: а) міни, б) звичайні кулі, ґранати, в) туман.

Закладання мінного або фуґасного поля є засіб досить скомплікований, а головне—може бути легко виявлений повітровим фотографуванням**) і розбитий ворожою артилерією. Мінірування окремих дефіле, прикладом: греблі, міжозерного сідла, дороги при селах або в тіснинах – завше буде доцільним засобом, оскільки міни буде закладено від внутрішнього боку дефі-

*) „Ny Mil. Tidskrift“. Березень 1930.

**) На повітровій фотографії, з причини меншої плотности землі над мінними ямами, можна ясно побачити крапки на місці ям.

ле. Гусеневі міноносці (маненькі, низькі плятформи, що несуть запаси мін,) можуть принести велику користь навіть і в маневровій війні—вони йдуть з розвідочними патрулями і можуть хутко мінірувати окремі небезпечні напрями або пункти. В оборонній зоні гусеневий міноносець може також багато придатися.

в) Кулі — стрільба по танку з рушниць та кулеметів розривними та звичайними кулями завше буде мати успіх, оскільки боєць зуміє опанувати себе. Це стверджують спомини англійських танковців, які говорять, що часто їх нерви не витримували „барабанного" вогню по танку і вони повертали машину. Найкращою ціллю при такій стрільбі буде, власне, стробоскоп — куля його не пробє, але оглушить танкового гарматчика.

Бомбомет або купа звязаних ґранат не причинять танку ніяких ушкоджень, однак і вони є засобом боротьби, бо танк ведуть поки-що люде.

Туман поля бою ще в більшій мірі засліплює обслугу танка, ніж бойця на землі; штучний або природний туман у більшості випадків буде передумовою танкового нападу, але в тій же мірі він може стати в пригоді й оборонцеві.

Пасивна оборона. Рельєф місцевости ставить часто акціям танків серіозні перешкоди. При обранню позиції, треба в першу чергу оцінювати місцевість зглядно можливости танкових нападів. Річки, багна, ліси, горби, яри — ці елементи пасивної оборони — уважне та вміле включення яких в оборонну зону значно полекшить боротьбу з танками і в окремих випадках заощадить велику кількість ПТ. зброї. При обсаженню рівних відтинків, що сприяють чинности танків, варто вишукати на місцевості такі пункти, якими можна було-би закріпити фляниґи загроженого відтинку, щоби в разі нападу мати змогу, користаючися забезпеченими фляніґами, локалізувати напад. Прикриваючи фронт або флянґ перешкодами, не треба також забувати, що ворог може направити вдар з іншого боку, чому при обороні відтинку необхідно зважувати всі можливості. Крім природних перешкод цінну послугу, гол чином проти раптових нападів, можуть дати також і штучні перешкоди. Творення таких перешкод вимагатиме великої роботи, але „більш поту—менш крови". При нападах завчасно підготованих, такі перешкоди буде виявлено повітровим фотоґрафуванням і розбито артилерією, але основне завдання штучних перешкод власне і полягає на тім, щоби відтягнути на себе більшу частину енерґії ворожої артилерії. В окремих випадках, при доброму забезпеченню позиції штучними перешкодами, можна спинити танковий напад і скерувати його в бажаному напрямі, на смугу з орґанізованою ПТ. обороною.

МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ТАНКАМИ.

Вище згадувалося, що тактика танкових зєднань є питанням спірним, вирішити яке може тільки майбутня війна. Зараз ясно лише одне, що бої під Камбре та л. Вільє-Котре не були прикладами модерної танкової тактики. З появою автоматичної ПТ. зброї раптові танкові напади, без співділання з іншими бойовими чинниками, будуть окремими, виключними випадками; великих наслідків вони не дадуть, бо танки не в стані закріпити за собою місцевість. Але оскільки танкова робота мусить бути сполучена з піхотною, то як в перебігу боя гармонізувати її? Затримають танки темп піхоти, їх розгромить артилерія на підступах або ПТ. зброя піхоти націльним вогнем; рушать танки так хутко, як цього вимагають несподіванність та сила удару – відірветься піхота, а танки, наскочив на ПТ. піх. зброю, повернуть назад і зірвуть наступ.

Підноситься ще одна думка*), що супровідну піхоту також необхідно моторизувати, посадивши її в великі броневі трактори, але можна собі уявити той хаос, який повстане серед цієї маси машин підчас бою, коли одна машина, ухиляючися від вогню, буде таранити другу, коли поле загородять розбиті танки і коли, втративши орієнтування, піхота не буде знати, де й коли їй вилазити. Більшу рацію має вже та думка, що танкова маса буде прикривати рух моторизованної артилерії, яка буде вести боротьбу з ПТ. зброєю, однак і в цьому випадкові—там, де танкова лава прикриття буде розбита або прорвана — в тих місцях припиниться також і рух моторизованої артилерії. Ми лишаємося тої думки, яку обговорювали вже раніш, що перебіг майбутнього бою лишиться старим, цеб-то: артилерійська підготовка, рух огневої валки і в окремих, влучних моментах—раптова, хутка, масова танкова навала. Допомігши піхоті розбити ворога масовим вогневим ударом, давши бою потрібний темп—танки знову зникнуть. З такими раптовими, масовими танковими нападами, головне на внутрішні ворожі лінії й будемо числитися при обговоренню методів ПТ. боротьби. Цю боротьбу поділимо на два акти: I — оборона, II — контр-удар.

Завдання першого акту — відбити танковий напад або, в разі успішного для ворога перебігу бою, загальмувати темп штурму. Завдання другого — ліквідувати прорив.

I. Заосмотрити сотню ПТ. зброєю в тій мірі, щоби вона мала можливість самостійно вирішувати завдання боротьби з танками, буде очевидно неможливо, чому за основну ПТ. одиницю необхідно вважати курінь. Крім ПТ. зброї, розподіленної безпосередньо по сотням, при курені та полковому штабі маються окремі ПТ. формації (чота, команда).

На особливо загрожених відтинках кількість ПТ. гарматок

*) Mil. Woch № 2, 11.VII.930, стор. 35.

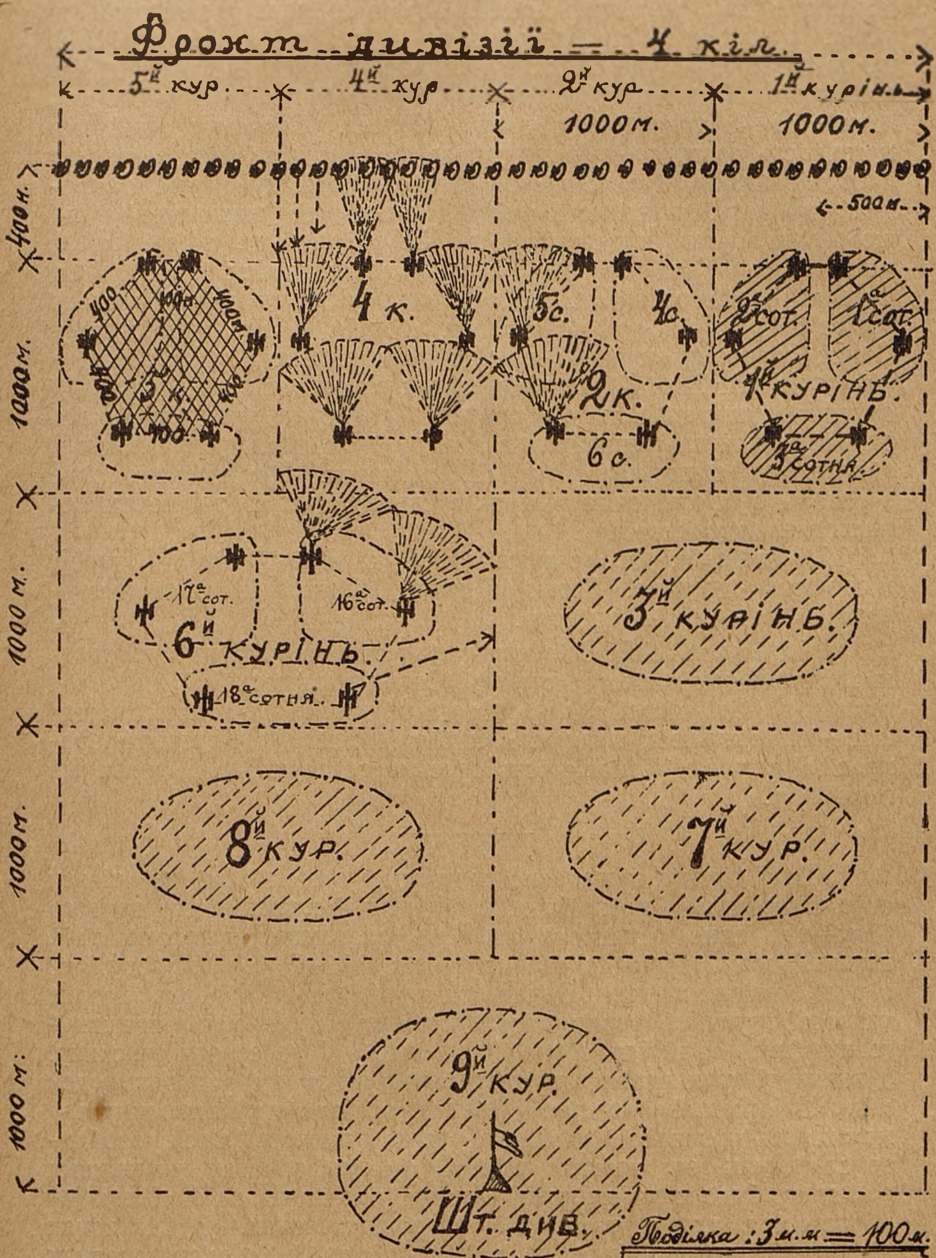

Схема 2. Організація відбиття нападу танків на фронті дивізії.

на курінь мусить бути доведено, у всякому разі, не менш як до шости (по 2 на сотню), щоби боротьба мала би вигляди на успіх. Рахуючи на такі відтинки по 4 км. на дивізію, бойовий пляцдарм куріня буде виносити нормально 1000 метрів, цеб-то при ідеальній до нападу місцевості, на фронт куріня вискочить лава в 10—11 танків, (інтервали—100 м.). Спочатку приймемо можливість раптового нападу танків без артил. підготовки, що очевидно ніколи не виключено. В цьому випадку окремі теоретики думають, порівнюючи тактику танків до тактики кінноти, що піхота мусить хутко утворити КАРРЕ, цеб-то сховатися за гарматками. Такий маневр значно ускладниться, коли напад буде попереджено артил. підготовкою, коли гураганний вогонь розібє оборонну зону і розпорошить бойців по цілому пляцдарму. Однак і в цьому випадкові принциповим рішенням мусимо приняти теж КАРРЕ. Коли огнева валка відірветься від передньої смуги, першим завданням оборонців буде хутко утворити окремі опорні пункти в траншейних вузлах, руїнах, лісках, але головне—змагати до скупчення біля ПТ. гарматок. Тут подаємо одне з рішень, в основі якого лежить система простих та перехресних огневих секторів.

Завдання: Фронт дивізії 4 км., в бойовій лінії 4 курінї, місцевість—ідеальна. Танковий напад. Лава в 40 танків (інтервали 100 м.—сх. 2-а на стор. 39).

Рішення: КАРРЕ (в данному разі шостикутник) творять шість гарматок кожного куріня. Сотні гуртуються біля своїх гарматок. Дві чолові гарматки на інтервалі в 100 мтр., чотирі інші—на інтервалах дальности стрілу (400 мтр.). Круговий перехресний вогонь. Рівномірність огневих секторів (по 3 танки на гарматку).

Після артил. підготовки зникнуть, очевидячки, не тільки окремі гарматки, а може бути, навіть, і цілі куріні, але з другого боку—так само і танкова лава не схоронить ідеальної лінії, завше будуть окремі скупчення танків, великі прориви, затримки в русі окремих танків. Однак при такій формі оборони прорив танкової ґрупи на фронті одного куріня не буде мати поважного значіння, бо далі ця ґрупа наскочить на резервову частину, а замкнуті кути куріня, що встояв проти нападу, утворять оден міцний оборонний пляцдарм. Розуміється, треба приняти на увагу можливість ширшого і глибшого прориву танкової маси, особливо слідуючих за першою лав. В такому випадку найкращим рішенням буде сітка опорних пунктів, положена в шахматному порядкові в другій та третій оборонних зонах. В цих зонах підготовчий вогонь буде не таким дійсним і більшість опорних пунктів залишиться боєздатними. Завдання опорних пунктів—загальмувати рух ворожого штурму, перешкодити танкам у вільності руху та приняти на себе відтіснені передові частини.

Однак найголовнішим завданням вищих штабів при початку нападу або штурму буде підготовка контр-удару. Сусідні до атакованого відтинку частини мусять хутко прикрити та закріпити свої відкриті флянґи. Всі зусилля флянґових дивізій мусять бути скеровано на те, щоби локалізувати напад—здавити смугу ворожого нападу. Намагатися відбити ворожий напад фронтальним контр-ударом—буде безцільне. Рішення контр-удару лежать тільки на флянґах прориву, де і скупчуються хутко всі резервові сили, особливо ПТ. формації. Завдання контр-удару—прорвати

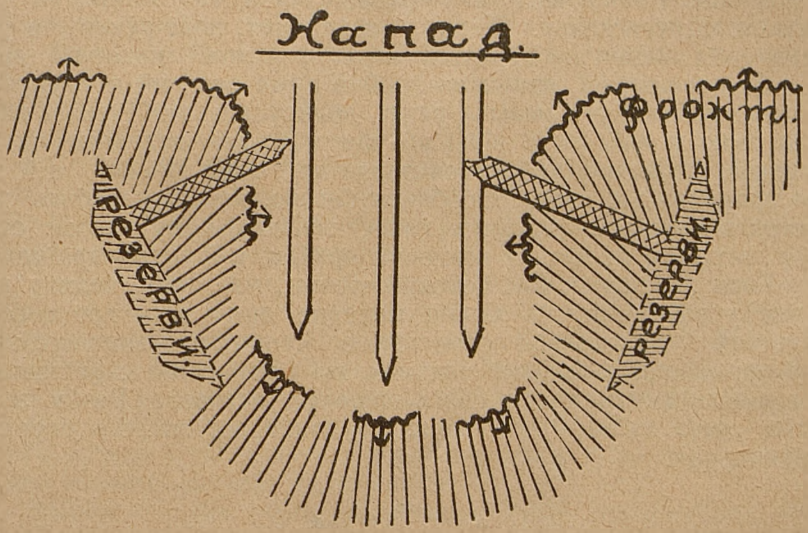

Схема 3. Орґанізація контр-акції при прориві.

мішок ворожого нападу по фляниґам, з основною метою відрізати його. В основі акції контр-удару лежить хуткість маневру і вміння використати той мент, коли gros ворожої артилерії починає змінювати позиції.

Наколи обороняючому пощастить здавити смугу танкового нападу, локалізувати його—з тим ментом ворожий напад зривається. Все останнє буде залежати від дальшої енерґії оборони.

Т. ОМЕЛЬЧЕНКО,
Підполковник.

Літництво в модерній армії.

Це ще зовсім молодий бойовий чинник, який у перше виявив себе за останньої Великої війни. До війни цій вступило літництво слабим, невипробуваним новаком, а закінчило її вже дужим, чимало досвідченим бойовим чинником.

Вплив літництва на воєнні операції вже за Великої війни набрав поволі такої ваги, що модерна війна без літництва уважається за неможливу. Тому за заведення, поширення та удосконалення літництва дбається зараз у кожній модерній армії.

До нині розвій літництва зробив дуже великий поступ, чому з літництвом вяжуть навіть успіх чи неуспіх майбутньої війни. Його ролю у майбутній війні вбачають такою великою, що літницькою справою турбується зараз не тільки військо, а й широкі громадянські кола. Особливо багато клопоту робить усім ужиток літництвом отруйних газів, завдяки чому газове страхіття загрожує не тільки воюючим арміям, а й цілим країнам.

Коли літництво, яко бойовий чинник, має таку велику вагу у майбутній війні, то кожна модерна армія дбає про високий технічний і вихоравчий стан свого літництва і вишукує такої його орґанізації й бойової тактики, які б найкраще спричинилися до виконання літництвом своїх широких завдань. Разом з цим кожна армія дбає й про винахід доцільних засобів боротьби з літництвом.

* * *

Завдання літництва у майбутній війні численні й різноманітні. До завдань цих належить: 1) розвідка ворожого фронту й ворожого запілля; 2) напади на вороже літництво; 3) напади на ворожий фронт, на вороже запілля, на ворожу країну; 4) захист себе, власних військ і власної країни від ворожого літництва; 5) участь у боях наземних.

Виконання літництвом перелічених завдань часто так ріжниться своєю засадою і своїм переведенням, що літництво потрібує на ріжні випадки ріжних літаків. За цим модерне літництво складається з таких літацьких типів: а) розвідчики чи стежарі, б) нищителі, в) бомбовики.

Літаки—розвідчики чи стежарі бувають: 1) односідець, що несе на собі одну людину; 2) двосідець — для двох людей; 3) кількосідець, що несе на собі кілька людей. Односідця вживається на далеку розвідку, з фотоґрафуванням з великої височини, та на розвідку певних точок на бойовім полі, з малої височини. У цих випадках ходить про хуткість розвідки й про швидку доставку донесення. Взагалі ж розвідчика-односідця

вживається тоді, коли погода не дає доброго зору і таким чином дає малому розмірами літакові спроможність заховано рухатися у повітрі. Розвідчик-односідець не є бронерований, має міцновбудований кулемет, зі стрілом тільки наперед, і подекуди — іскротелеґраф. Звичайно ж односідець іскротелеграфу не має, бо тільки винятково літники мають здібність одноразово провадити літака, спостерігати та стріляти, а ще й уживати іскротелеграф.

Здебільшого на розвідку та стеження вживається літака-двосідця. Розвідчик-двосідець несе на собі літника і спостерігача. Цей літак теж не бронерований. Він має один кулемет, міцновбудований на носі з якого стріляє літник, і два кулемети, що повертаються на всі боки; з них стріляє спостерігач. Розвідчик-двосідець має й іскротелеграф. Та великі розміри цього літака роблять з нього добру ціль, особливо, нижче за 300 саженів.

Ще більшу ціль уявляє розвідчик-кількосідець, з-за своїх великих розмірів. Правда, літак цей частинно бронерований і має кілька кулеметів, що полегчує йому боротьбу з літаками-нищителями. Він має й іскротелеґраф.

Літаки-розвідчики, як і літаки взагалі, мають освітлюючі й бронебойні кулі. Бомби мають розвідчики-літаки теж, але тільки на живі цілі, з найбільшою вагою до 25 фунтів.

На виконанні своїх завдань літником-розвідчиком, відбивається ріжна видимість окремих цілей, як також час доби й року та погода. Понад 2.000 саж. височини літник не може запримітити кольон і на необсаджених деревами дорогах, хоч фотографія кольони ці таки схоплює.

Щоби простим зором розріжнити свою кольону від чужої, літник має спуститися на 200 сажнів над землею. Доброзорість літника уночі залежить від прозорости повітря, від стану місяця, від місцевости й височини лету. У зимі сніг криє від літника багато де-чого, що за іншої пори року він може добре бачити.

Розвідка літницька, продераючися глибоко у вороже запілля, виявляє пересування ворожого війська й те, що за ворожим фронтом діється. Ця розвідка, сполучена з розвідкою агентурною та наземно-бойовою, дає вищим начальникам підставу до оперативних рішень. Але переведення літницької розвідки можливе насамперед тоді, коли на літаків-розвідчиків не насідає вороже літництво. Забезпечення літаків-розвідчиків від ворожого літництва лежить головним чином на власних літаках-нищителях.

На літакові-нищителеві лежить найбільш обовязків. Він мусить: 1) нападати на вороже літництво, 2) захищати власне літництво й власне військо від нападів ворожого літництва, 3) брати участь у наземних боях. Літаки-нищителі бувають денні й нічні. Ці останні, у сполуці з прожекторами з землі,

відбивають нічні напади ворожих бомбовиків і забезпечують також нічні операції бомбовиків власних. Ті-ж завдання удень мають виконувати денні нищителі. Не виключені випадки, коли одному й тому-ж літакові доведеться виконувати згадані завдання однаково вдень, як і вночі.

Зі сказаного видно, що бій у самому повітрі лежить головно на літакові-нищителеві. Тому він мусить бути меткий, прудкий і здібний до акробатики у повітрі, конче необхідної нищителеві в бою. За цим і літники на нищителях мусять бути особливо безстрашні, завзяті й здібні до акробатики з літаком.

Засадою бою у повітрі взагалі є несподіванка. Головне правило цього бою: наперед нападати, назад пильнувати. Далі 100 сажнів стріляння маловлучке. Треба прагнути можливо більшого наближення до ворожого літака, до 25 сажнів. У повітровому бою маневрувати треба так, щоби ворога мати перед своїми стрілами, а самому залишатися у мертвім куті вогню з ворожого літака. Найкраще бойове положення є праворуч чи ліворуч за хвостом ворожого літака.

Головною вогневою силою літака-нищителя уважається великокаліберний кулемет (20 міліметрів має бути калібром літницького кулемету взагалі), з бронебойною й пожежною амуніцією. У витраті амуніції літники мають бути дуже ощадні, бо літак несе на собі тільки обмежену її кількість.

Бойова поготівля літака-нищителя складається: а) спокій, б) поготівля, в) висока поготівля. Перехід від спокою до поготівлі триває 30 хвилин. З високої поготівлі мусить перший літак піднестися у повітря за 10 хвилин. У повітрі він може залишитися не довше 2 годин. Корисний час перебування літака-нищителя у повітрі виносить приблизно $1^{1}/_{4}$ години.

Літака-нищителя вживається й проти наземного ворога по таким цілям: підходюча підмога, відходючий ворог, похідні кольони, скупчення людей та обозів. У випадках небезпеки власному фронтові, літаки-нищителі кидаються й на ворожі передові лінії, не дивлючися на втрати.

Взагалі ж ужиток літака-нищителя у наземнім бою мусить бути дуже обачним, з огляду на загрожуючі літакам великі втрати. Але ж американці тримаються того погляду, що напади літаків на наземні війська навіть з 15-ох сажнів заввишки приносять літакам втрат не багато. А це тому, що літаки, з їхньою хуткістю до 200 верстов на годину й несподіванним зявленням та зникненням, одержують з землі мало влучкого вогню. Зате їхній вогонь по похідним кольонам чи скупченням приносить ним багато втрат.

Усі завдання свої, офензивні чи дефензивні, літництво може виконувати тільки офензивно, нападаючи на ворога чи до ворога продераючися. Але найбільш офензивний характер має діяльність літака-бомбовика, основним завданням якого є напад на вороже запілля та на ворожу країну взагалі. Такі

напади бомбовиків мають завданням чи виключно нищення важних ворожих осередків, чи провадженя далекої розвідки, можливої тільки з ужитком бойової сили.

Операції бомбовиків мають вигляд на успіх тільки тоді, коли бомбовики нападають суцільною, великою формацією і коли вжиток амуніції буде відповідно великий. Напад бомбовиків без попередньої, досконалої розвідки успіху багато не принесе Виємок творять, за доброго зору, недалекі цілі, як військо у таборі, похідні кольони.

Влучкість скинених бомб є головною засадою успіху нападу літаків-бомбовиків. Влучкість ця, не дивлючися на удосконалення приладдя для скинення бомб все ж менш від артилерійської влучкости. До цього спричиняється як рух самого бомбовика, так і вітер, що відносить бомбу у бік. Взагалі ж влучкість бомб зменшується значно зі зростом височини, з якої бомби скидається.

Бомбовики є нічні й денні. Вони посідають великий оперативний радіус (особливо нічні, бо напади на ворожу країну переводяться завжди вночі) і можуть продератися далеко у ворожу країну. Удень бють вони по цілях на землі, крім бомб, ще й кулеметами. Кулеметами ж бороняться й від ворожих літаків. Мимо того захист бомбовиків покладається ще на літаків-нищителів. Кожний напад літаків-бомбовиків є в той ж час й розвідкою, для чого мають вони і фотографичні апарати.

У наземнім бою бомбовики беруть участь удень чи вночі з середньої височини, доповнюючи вогонь власної артилерії по далеких цілях, по цілях замаскованих нерівностями місцевости та по тіснинах.

Головним ворогом бомбовика є нищитель. Розуміється, вогонь протилітницької артилерії теж дошкуляє бомбовикові.

Бойова поготівля літака-бомбовика поділюється на: а) спокій, б) поготівля, в) висока поготівля. За спокою обслуга бомбовика мусить бути зібрана за 30 хвилин. Зі стану поготовлі бомбовики мусять бути за 30 хв. готові до піднесення. Піднесення зєднання бомбовиків займає не більш 20 хв. На перехід від спокою до поготовлі відділ бомбовиків потрібує 45 хвилин. Бомби підчас спокою й поготовлі залишаються поза літаком і тільки перед піднесенням беруться на нього.

За 10 хв. перед піднесенням пускається у рух мотор. У залежності від місцевости підносяться чи по-одинці чи відділами. Під кінець підносяться літаки прикриття та захисту. Окремим літакам заборонено перелітати власну бойову смугу, наколи літак є далі, як 100 саж. від свого відділу. Приблизно за 5 верс. до цілі, дає начальник знак до нападу і кидається сам на ціль, а слідом за ним відділ.

По скиненню бомб літак летить ще найменш одну версту просто, а потім повертає і знову кидає бомби. Повернення йде

теж зімкнено. Бій окремих бомбовиків з ворожими літаками заборонено.

Напад бомбовиків з малої височини (менш за 600 саж.) потрібує особливо охорони нищителями. З височини попід 100 саж, стріляння з кулеметів може йти й без націлення.

Напади на вороже запілля, як і на ворожу країну переводяться літництвом уночі. Цілями до нападу служать: літницькі пристані, скупчення чи пересування військ, вивантаження, похідні кольони, нічні роботи, штаби, стації, амунічні чи продовольчі склади, обози, залізничні і взагалі комунікаційні вузли, мости, літницькі школи, військові, промислові й фабричні осередки, осередки державні.

У залежності від цілей, напади відбуваются бомбами бризантовими, пожежними чи ґазовими. Бризантові бомби 17 — 25 фунт (7 — 10 кґр.), вибух яких дає до 1.200 оскілків по радіусу 150 саж., вживається виключно проти живих цілей. Бризантові бомби від 5 пуд. (50 кґр.) і вище аж до 80 пуд. (1.280 кґр.) вживається проти ріжних будівель, будь то комунікаційні вузли, державні, військові чи промислові осередки, залізничні стації, мости. Бомби пожежні вживаються на такі цілі, де вогонь має добру поживу. Отруйно-ґазові бомби вживаються скрізь, від бойового поля починаючи й далеко у ворожій країні кінчаючи. Їхня пожива — живі цілі.

При нападах на військові, державні чи промислові осередки вживається бризантові, пожежні й отруйно-ґазові бомби. Мимо того отруйні гази можуть просто випускатися літаками у повітря й потім, з причини більшої від повітря своєї ваги, осідають на землю. Але засіб цей чи вряд будуть уживати з огляду на його малу практичність і небезпеку для своїх ж літаків.

Бризантова бомба вагою в 3 пуди пробиває цілу низку поверхів, аж до землі; по її вибуху летить ціла будівля у повітря. Бризантова ж бомба у 80 пуд. може зруйнувати своїм вибухом цілу дільницю.

Пожежні бомби, з електрону та терміту зроблені, дають за горіння 2.000—3.000 ступнів жару по Цельсію. Вони палять усе, що може горіти, навіть і метали. При тому електронова гільза пожежної бомби (електрон є легкий метал) теж згорає, що підвищує височінь жару. Водою тушити такий вогонь нема змоги, бо вода від високого жару розлітається паром. Закиданню піском чи землею перешкоджує висока температура, не даючи близько приступити до вогню. Порятунок треба шукати в якомусь хемічному сполученню, над винаходом якого зараз скрізь старанно працюють.

Ґазові бомби випускають по вибусі отруйний газ, який, будучи важчим від повітря, стелиться по землі і нищить усе живе, від нього відповідними засобами не захищене. Яку кількість бомб може кинути бомбовий відділ, можна судити по тім, що один бомбовик може нести на собі до 100 пудів (1.000 — 2.000

кґр.) амуниції *) і може випускати бомби механічно, 25—50 саж. одна по другій. Розуміється, цей обрахунок є теоретичний, практично протилітницька оборона може числа ці далеко зменшувати.

Одною з головних передумов успіху бомбо-літницького нападу є можливо більша сила нападаючого відділу. Але ж напад більшими відділами потрібує конче суворого ладу та досконалої орґанізації у відділі, як підчас руху, так і нападу. Довгі спроби у цім напрямі витворили певні, літницько-похідні та літницько-бойові лади. Вони в усіх арміях між собою подібні, а тому за зразок можна взяти такі лади у армії французькій. Основою таких ладів є тут peloton, у склад якого входить від 3 до 10 літаків.

Схема строю peloton'ами
(за журналом „Militär" — Wochenblatt).

Начальницький літак попереду. Нападний кут трьохкутника виносить приблизно 120⁰. Peleton'и не повинні бути сильніш за 10 літаків. Дистанції й інтервали між літаками приблизно 10 саж. Кожний літак має добре відмітне чергове число.

Крім літаків, до воєнної повітро-фльоти належать ще дирижаблі та привязні аеростати. Дирижабль, як і аеростат, тримається у повітрі за допомогою легчого за повітря газу. Основою дирижабля є твердий, легкометалевий кістяк, чого аеростат не має. Дирижабль рухається й маневрує, подібно літакові, за допомогою мотору та пропелеру. У порівнянні з літаком дирижабль досить неповороткий, зате він більш тривалий у повітрі, має великий оперативний радіус і, при потребі, може майже нерухомо

*) По остан. відомостям—до 4000 кґр. Ред.

стояти у повітрі. Від літаків, як і з землі, дирижабль дуже вразкий, а тому користання ним до нападів на ворожу країну, як це робилося німцями за Великої війни, буде тільки в окремих випадках. Але дирижабль може на собі багато нести, а тому схиляються більш і більш до вжитку його на далекі рейди, яко засіб транспорту інших бойових чинників. Прийшли навіть до думки про приміщення на дирижаблі кількох легких літаків - односідців, які, при потребі, можуть високо у повітрі з дирижабля відлітати і по 1 — 2 год. лету на нього знов повертатися. Таким чином дирижабль міг би придатися як мала рухомо—повітрова пристань для літаків-розвідчиків. Правда, будування й утримання дирижабля коштує дуже багато, а тому вжиток його в арміях дуже обмежений. Батьківщиною модерного дирижабля є Німеччина, де його зветься „Цепелін“, по призвіщу винайшовшого його німецького графа Цепеліна. Над дальшим удосконаленням Цепеліна працюють у Німеччині й надалі*).

Привязний аеростат, що вживається для спостерігання ворожого фронту й близчого запілля, підноситься у повітря в потрібній точці на міцному тросі. Пересічна височінь аеростата у повітрі виносить 400—600 саж.

Спостерігач має з аеростату зір на 15—20 верст і добачає навіть у нерівній місцевості. З огляду на вразливість аеростату від ворожих літаків та артилерії, його тримається у 5—7 верст. позаду фронту.

Завдання аеростату такі: 1) загальне спостереження, 2) спостереження наслідків власного артілерійського вогню, 3) звязкова і передаточна служба. За рухомих бойових подій аеростат пересовується перескоками з одного місця до другого. Сприяючі обставини дозволяють хуткість транспорту аеростату до 8 в. на годину. Користання ним вночі є виємком.

Чим вище піднесений аеростат, тим краще з нього обсервація. У сприяючих обставинах підноситься він з двома спостерігачами до 600 саж., з одним спостерігачем — до 850 саж. Піднесення менш 400 саж. належить уникати, бо тоді аеростат підпадає під ворожий артилерійський вогонь.

Спостерігання з аеростату залежить дуже від стану погоди. Наприклад, низькі хмари обмежують спостерігання, бо тоді аеростат мусить спускатися низько, під хмари, від чого побільшується вразкість його від артилерійського вогню ворога. Перешкоджають рівнож спостеріганню хмарові тіні, а дощ унеможливлює спостерігання. Зате зараз по дощу спостерігання дуже добре.

Підчас дужого вітру (понад 9 вітросажнів) навіть кращі спостерігачі вести спостерігання не можуть. По дужім вітрі аеростат потрібує перевірки, на що йде 8—10 годин.

---

*) В цьому році удосконалений дирижабль доконав вже лету до Америки з поворотом і низку летів над Европою. Ред.

Наповнення аеростату газом мусить добре критися від ворога і відбувається не далі 10 в. позаду фронту. Можливо захованим має бути й піднесення аеростату у повітря та його розміщення.

Ворожі літаки небезпечні аеростатові особливо на віддалі менш 150 саж. і то головно їхньою пожежною амуніцією. Напад літаків на аеростат відбувається несподіваними наскоками на нього з 2000—2500 саж. височини. Оборона провадиться з землі кулеметами чи артилерією, а також і власними літаками-нищителями. Кулеметну оборону творить сотня аеростату, що розміщує кулемети навколо свого аеростату. Сам спостерігач часто нападаючого ворога не бачить і керується знаками з землі, завжди у поготівлі до зіскоку, за допомогою повітро-парасолі.

Досі погляд на ужиток літництва підчас війни не в усіх арміях був однаковий. У Англії та Італії має літництво, на випадок війни, виконувати власні, окремі завдання і тільки частина його додається в розпорядження наземних військ. Відповідно цьому біля $^2/_3$ усього літництва має залишатися під одною командою й тільки $^1/_3$ його розподілюється між арміями, ґрупами та корпусами або дивізіями. Отож в Англії та Італії літництво творить окремого воєнного чинника, має власне міністерство. Міністерству літництва підлягає уся повітрофльота, тоб-то: літаки, дирижаблі й аеростати.

У Франції літництво уважалося досі за складову частину суходольної армії й розподілялося на цілу армію. Цим самим літництво окремого воєнного чинника не уявляло, на окремі власні завдання не розраховувало й окремого міністерства не мало. Але з минулого року й французький погляд на літництво зблизився до такого ж в Англії та Італії, й Франція має тепер теж окреме міністерство літництва. Інші держави, оскільки вони володіють великою повітрофлотою, безумовно слідуватимуть за прикладом трьох згаданих держав.

Головним завданням літництва підчас війни будуть операції проти ворожого запілля і ворожої країни. Але щоби туди дістатися, літництво має прорвати ворожу протилітницьку загороду, утворену ворожим протилітницьким вогнем з землі та його власним літництвом. Продертя крізь таку загороду досягається не так можливо високим летом нападаючого літницького відділу, як швидким, несподіванним проскоком за неї. Тоб-то і тут, як скрізь у воєнній справі — несподіванка, щоби ворог не встиг ужити відповідних протизаходів.

Та скрізь у життю, а насамперед у справі воєнній, проти кожного випаду твориться відповідний контр-випад, проти кожної зброї — відповідна протизброя, проти кожної тактики — відповідна проти-тактика. Отож, з витворенням літництва, витворилися і засоби боротьби з ним та захисту від нього. Помимо вжитку

літництва проти літництва, винайдено протилітницьку артилєрію протилітницькі, велико-каліберні кулемети.

Також, поруч винаходу приладдя для точнішого націлення з літака кулемету чи бомби, винайдено й приладдя до точнішого поцілення літака з землі. Наслідком цього, ради уникнення добре націленого вогню з землі, літак мусить підноситися дуже високо вгору. Чим же вище підноситься літак угору, тим зменшується відповідно влучкість його стрілів чи бомб, а тим самим — й небезпека від літницького нападу. У кожнім разі, як Велика війна, так і недавні маневри літництва показали, що влучкість з літака практично значно менша, як то теоретично мало би бути. За цим і небезпека від літництва насправді не така вже страшна, як подекуди з теоретичних міркувань вважається. Передумовою зменшення небезпеки від літаків є, розуміється, активна та пасивна протилітницька боротьба.

Активним засобом боротьби з ворожим літництвом є літництво власне та протилітницька артилєрія. Насамперед боротьба ця полягає у попередженню ворожо-літницького нападу нападом на ворога власного літництва. Ціллю нападу мають тут бути головно ворожі літницькі пристані та його комунікація. Коли цього з якоїсь причини не сталося, то ходить тоді про перехоплення та розбиття ворожо-літницького нападу на власних кордонах.

Для цього прикордонну смугу вже за мирного часу улаштовується так: 1) прикордонні літничо-розвідчі відділи; 2) за відділами цими протилітницька артилєрія, розміщена відповідно; 3) ще далі назад, власне бойове літництво, скупчене на найнебезпечнішім напрямі ворожо-літницького нападу. Мимо того, у фронтовім запіллю, як й у цілій країні, всі поважні точки й осередки мусять охоронятися протилітницькою артилєрією, з протилітницькими кулеметами, прожекторами та відділами привязних охоронних аеростатів.

Тут варто зазнайомитися з полагодженням цієї справи у Франції. Протилітницьку оборону з землі, на випадок війни, виконують там протилітницькі полки з відділів 75 м.м. і 105 м.м. протилітницької артилєрії на специяльних плятформах, прожекторної сотні, сотні аеростатів охорони і сотні слухової.

Артилєрійський відділ уявляє тактичну одиницю (3 батар. по 4 гарм.). Тактичною одиницею прожекторів є прожекторна сотня (діаметру 120 цм. — 6 чот, діаметру 150 цм. — 4 чоти). Кулемети зєднується по 4 чи 8 разом. На уневидимлення димом спеціяльних фармації немає і димоуневидимлюючі приладдя розподілюється між військовими частинами. Слухову й сповіщаючу службу виконує слухова сотня, що має слухове приладдя й приладдя до алярму.

Що до протилітницької оборони самої країни, то Франція поділена на 3 смуги. Передова смуга — до 10 в. позафронтом. Дальша смуга—40 в. завглибшки, остання смуга—решта країни.

Розпреділення протилітницької артилерії у передовій смузі переводиться тим чином, що відділ артілерійський обороняє відтинок 10—15 в. завширшки. Перша й друга батарея справа й зліва на прикінцях відтинку, третя батарея назаді, за серединою. При обороні протилітницько-артилерійським відділом відтинку 5 в. завширшки, батареї розміщується одна за другою. Коли ж протилітницько-артилерійський відділ має обороняти якийсь обєкт, то 75 м.м. батареї встановлюється на 600—1500 с., а батареї 105 м м. — на 600 — 2000 саж. від обєктів, що мусить обороняти відділ.

Прожектори розташовується не далі 1250 саж. один від другого. На налагодження прожектора до праці потрібується 20—30 хвилин.

Привязні аеростати охорони знаходяться там, куди переводяться часті напади ворожого літництва вночі. Їх розміщується на напрямку, з якого сподіваються нападу ворожого літництва. Сотня аеростатів охорони може поставити загороду 1250 саж. завширшки і 1750 саж. заввишки, потрібуючи на це разом 36 годин. Для нападаючих бомбовиків найбільш сприяє височінь 500—750 саж.

За обороною протилітницькою активною йде протилітницька оборона пасивна. Насамперед полягає вона у заснованню протилітницьких спостерігавчо—підслухових точок, від кордонів державних починаючи й осередком державним кінчаючи. Ці точки мають творити безперервні смуги, маючи найкращий звязок по фронту й в глибину. Їхнє завдання полягає у вчаснім сповіщенню про наближення ворожо-літницьких відділів.

У наслідок цього повідомлення робиться уневидимлення (камуфляж) важних для ворожого літництва цілей усіма засобами, до штучного затуманення включно. Разом з цим усе живе має тоді на поготовлі протигазові маски (вояки передових ліній ще й протигазове вбрання), а також усе живе стікається до протигазових, підземних помешкань. Поліція, протипожежники та санітари стають у високу поготівлю, щоби кожного менту почати свою чинність.

До справи протилітницького уневидимлення слід зауважити, що спостереження з літака не завжди однаково добре і має до того ж мертві кути, які витворюються коробом самого літака, його крилами та хвостом. Взагалі ж літник бачить цілі на землі не тоді, коли він летить просто над ними, а тоді, коли знаходиться від них у певнім віддаленні.

Дощ і туман обмежують значно спостерігання з літака, як рівнож і стан сонця, особливо ранком чи надвечір, коли сонце стоїть низько на небі й великі тіні на землі роблять місцевість одноманітною, сірою, утруднюючи розріжнення окремих обєктів. Також важко спостерігати літникові проти сонця, чому він завжди прагне мати сонце позаду себе.

Не мало впливає на літницьку розвідку і взагалі на літ-

ницький зір на землю сама місцевість. Розлогі простори дають добру змогу спостерігання, а місцевість перерізана, а також ліси завважають літникові добре спостерігати. Також впливає на зір літника і кольор місцевости, особливо коли до кольору цього пристосовані всі обєкти на землі.

Приймаючи пересічний переліт літака на височині 500—750 саж., де він вже досить добре забезпечений від кулеметного й рушничного вогню з землі, треба зауважити, що дороги та сельбища видко у нього при цім дуже добре. Але ж кольони на дорогах, обсаджених деревами, літник зауважить тільки тоді, коли вони в русі. Коли ж вони зупиняються, горнуться до дерев і не підносять у гору облич, літник примітити їх не в стані. Не може зауважити літник зі згаданої височини й розсипане по полю військо, коли воно не рухається і пристосоване до кольору місцевости. Щоби так розсипане військо виявити, літник має спуститися до 250 саж. над землю, що для нього дуже небезпечно. Зате кольони на необсаджених деревами дорогах літник з височини 500—750 саж. бачить дуже добре й тоді, коли вони не рухаються. Цих даних про умови спостереження з літака вже вистачає, щоби дати військові змогу критися від літницького ока, що так необхідно для загального успіху власних операцій і для зменшення власних втрат.

Переходячи від війська до населення й країни взагалі, треба зазначити, що кожна країна має вже за мирного часу подбати про забезпечення власного населення протигазовими масками і спільними протигазовими схованками. Крім того усе населення мусить бути найкраще поінформовано про літницький напад і потрібне від нього забезпечення. Тільки таким чином досягнеться уникнення серед населення паніки підчас ворожо-літницького нападу, а за цим уникнеться й зайвих страт.

Відповідно цьому Франція, поділивши свою країну на три смуги протилітницької небезпеки, призначає на першу смугу 15,000,000 протигазових масок, з резервами у міського і сільського уряду. Анґлія піклується про будову протигазових спільних сховищ.

Таким чином напади ці тільки там страшні, де активна й пасивна протилітницька оборона орґанізована погано. Правда, як і недавні літницькі маневри показали, цілком перешкодити ворожо-літницькому нападу змоги немає, зате цілком можливо напад такий так ослабити й розпорошити, що наслідки його не будуть занадто шкідливі й на життя державне та на державний апарат руйнуюче впливати не будуть*).

---

*) Літницькі маневри 1930 р. во Франції и Анґлії не дають потішаючих вислідів для протилітницької оборони. Ред.

Поважною передумовою протилітницької оборони є добре й таємне захowання штабу цієї оборони, що дає останньому змогу спокійно й без найменшої перерви керувати боротьбою з напасником. Це підтвердили й останні анґлійські повітро-маневри над Льондоном. За цих маневрів штаб оборони користався, між іншим, спеціяльною електричною мапою, на якій, за допомо́гою найдокладніших слухових апаратів, впливаючих на відповідно побудований механізм мапи, можна було бачити рух чужих і власних літаків, а також діяльність власної, протилітницької артилерії. Все це означувалося на мапі світляними крапками ріжних кольорів.

Літництво, яко бойовий чинник, впливає на бойові операції не тільки на суходолі, а також і на морі. Правда, про ступінь впливу літництва на бойові операції морські мається багато менш досвіду, чим відносно бойових операцій на суходолі. Тому у справі морського літництва керуються тимчасом більш теоретичними міркуваннями та відповідними пробами по Великій війні. Міркування ці та проби привели до висновку, що літництво мусить бути поважним співчинником морської фльоти у виконанню її завдань.

Насамперед літництво є далекосяглий розвідчий та швидкозвязковий чинник морської фльоти. Розвідуючи хутко на сотки верст морські простори, літництво дає фльоті змогу стежити за кожним рухом ворожої фльоти, а також за бойовими й торговельними транспортами ворога. По-друге, літництво швидко переносить на сотки верст вогневу силу фльоти, що дає їй змогу нападати здалека на заховану чи забльоковану фльоту ворога й його транспорти, щоби їх нищити. По-третє, літництво дає можливість доброго кореґування далекосяглого вогню важких гармат фльоти. Мимо того, воно дає змогу засліплювати ворога димовими завісами з літаків.

Відповідно перелічених завдань літництва на морі, маються такі морські літаки з оперативним радіусом: 1) розвідчик — 350—500 в.; 2) нищитель—160—200 в. і 3) бомбовик—150—500 в.. Але удосконалення літництва взагалі, й морського літництва зокрема, йде далі, а тому й оперативні межі морських літаків поширюються далі.

Літак довго у повітрі триматися не може, а тому свої завдання виконує тільки офензивно — наскоками. Щоби такі наскоки робити, літак потрібує тверду опірну точку — базу. Отож морське літництво тим краще виконує свої завдання, чим більш посідає опірних точок на морських берегах чи островах. Тому вужчі водяні простори від літництва дуже небезпечні.

Коли ж широкі водяні простори не дають літництвові потрібних йому природніх опірних точок, то точки такі творяться штучно. На це вживаються вже великі морсько-бойові одиниці,

а то й великі торговельні кораблі, що, відповідно улаштовані, приміщують на собі кілька літаків, яких мають завжди при собі, використовуючи їх по потребі.

Навіть підводному човнові має додатися невеличкого літака, зі складаючимися крилами. Літак цей, склавши свої крила, ховається у підводнім човні, коли той іде під воду. Піднісся же човен над воду, то при потребі літак, розправивши свої крила, з човна відлітає і, по виконанню свого завдання, знов на човен повертається.

Щоби дати штучну, рухому базу цілим морсько-літницьким відділам, усі більші модерні фльоти вже побудували чи будують літницько-базові кораблі. Кораблі ці, відповідної будови й дуже великої швидкости, можуть везти на собі 80—120 літаків. Озброєння їх не дуже сильне, за винятком сильної протилітницької артилерії, бо літницько-базові кораблі будуть завжди найбільш підпадати літницьким нападам. Напади ці переводитимуться чи бомбами чи літницькими торпедами. Щоби таку торпеду пустити, літак мусить швидко й несподіванно спуститися, де треба, швидко над воду, пустити торпеду і також швидко піднестися знов угору.

Зі сказаного про морське літництво видно, що роля його у сучасних морських операціях велика й ніяка модерна морська фльота без свого літництва обійтися не може.

Коли воєнна думка про ужиток та ролю літництва в модерній війні часто ґрунтується тільки на теорії, то причиною того є новітність цього бойового чинника. Новітність бойового літництва спричиняється й до того, що й орґанізація його сталих форм досі ще не набрала. Вона полагоджена в ріжних арміях неоднаково.

Проте ж поступове погодження розбіжности воєнно-фахової думки про бойове літництво, тягне за собою й поступове витворення одноманітности в його орґанізації. Отож розгляд у загальних рисах орґанізації тимчасом найчисленішої повітрофльоти-французької — може дати загальний образ модерної орґанізації повітрофльоти.

У Франції все бойове літництво зведене у „Grandes Unités aériennes“—„Велике літницьке обєднання“. Подібні ж „великі літницькі обєднання“ існують і в Італії, Анґлії та Північно-Амер. Сполуч. Державах. Німці звуть це по — вояцкі коротко — „Luftarmee“ — повітроармія.

Французька повітроармія складається з повітродивізій і мішаних повітробриґад, які обєднують у собі літницькі й аеростатні одиниці, а також і протилітницьку артилерію. Певність єдности її міцности французької повітроармії забезпечується утворенням „Inspection générale de l'aéronautique et de la défense contre aéronefs“ — „Головна інспекція літництва й протилітницької

оборони". Завданням цієї інспекції є підготовка літницьких сполучень і сполучень протилітницьких до війни, як також і підготовка протилітницької оборони з землі.

Тому, що всіх цих завдань одним типом літака не виконати, витворилися, вже згадані раніш, три типи літаків: 1) розвідчики — на розвідку й звязок, 2) нищителі — на нищення цілів у повітрі, 3) бомбовики—на нищення цілів на землі.

Ескадрилі нищителів розпределено за мірного часу по ріжним бомбовиковим та розвідчим літницьким сполученням для вправ у нападі й обороні.

Повітробриґада складається з одного чи кількох літницьких полків і декількох аеростатів. Для співпраці за мирного часу творяться мішані повітробриґади (декілька літницьких полків, аеростати й одиниці протилітницької оборони). Дві чи кілька таких бриґад творять повітродивізію.

Вся повітрофльота, на випадок війни, приблизно двома своїми третинами творить власну повітрову армію, тоді як приблизно одну її третину розпределюється між військом наземним. Розподіл цей йде так: при головній команді—розвідча ескадра і сотня аеростатів; при команді ґрупи — відділ розвідчо-літаковий на стратеґічну розвідку вдень і вночі (наколи це не переводиться літницькими зєднаннями армії); при штабі армії—відділ розвідчо-літаковий, а часом і артилерійсько-спостерігальна ескадра; при корпусі — розвідча ескадра (коли сюди додано ще одну розвідчу ескадру від головної команди, то обидві ескадри творять один відділ), штаб куріня аеростатів і одна сотня їх; при дивізії—одна сотня аеростатів.

Сотня аеростатів має один аеростат. Спостерігачі—старшини, підстаршини—як виняток. З матеріялу сотня має 40 пляшок газу, віз до аеростату й обоз з тягарових авт.

До протилітницької оборони належать: протилітницька артилерія, прожектори, кулемети — яко активні засоби; охоронні аеростати, засоби уневидимлення та ріжні приладдя для захисту—яко пасивні засоби.

Протилітницька артилерія складається з 75 м. м. і 105 м. м. протилітницьких гармат. Перша з них вбудована чи на спеціяльнім самоході чи на спеціяльній плятформі, яку пересовується за поміччю причіплення до моторового двигуна. Друга з них (105 м.м). вбудована на спеціяльній плятформі й рухається тим же способом, що й перша. Обидві гармати можуть вбудовуватися і на нерухомих, сталих плятформах.

Протилітницькі прожектори мають підвищення 75°—90°. Їхній вжиток у наземних боях—виємок. Усі прожектори—на тягарових автах. Діаметр прожекторів — 120—150 цм. Прожектори 120 цм., зразку R, Z і G вбудовані на чотирьох-колісним возі, а зразку H, I, K, і Q—на двохколіснім. Вага прожекторів — 3500—5400 кілограмів. Прожектори 150 цм., зразку T, N, S і P, двох-чи чотирьохколісні, з додатковим возом, важать 7000—10,000 кіл.

Кулемети протилітницькі зразку 1914 — Ґочкіса й зразку 1907 Т вистрілюють 400 й 600 стрілів на хвилину. Їх встановлюється за 250 саж. від обєкту, який вони мають захищати.

Охоронні аеростати, зразку N до 1000 саж. і зразку NN до 1750 саж. повітропіднесення, пускаються вгору вночі там, де є можливість нічного нападу. Ці аеростати, припяті міцно на землі й відповідно сполучені між собою, утворюють для літаків поважну небезпеку.

Для уневидимлення, мимо місцевости й природи, відограє велику ролю дим, з якого утворюється димову завісу між землею й літаком. Димомет Бергера, зразку В3, має набій 4,5 кілоґр. і витворює протягом 2,5 хвилин димову завісу, не даючи полумени. Димомет зразку маринарки має набій вагою 40 кіл. і потрібує 8—14 хвил. на витворення завіси. Димомет Verdier'a витворює холодний дим за 11—14 хвилин у спосіб хемічний. Димова хмара має 15—20 саж. завтовшки у сиру погоду й 100—125 саж. у погоду суху.

Варта уваги організація диспозиційно-літницьких відділів в армії радянській. Там кожний корпус має отримати один літницький відділ, орґанізований для виконання наступних завдань: 1) близька розвідка перед фронтом корпусу, з $1^1/_2$—2 годинним летом, потрібує одного літака; 2) артилерійське спостерігання корпусу, з 4 летами денно по 1—$1^1/_2$ год., тоб-то разом 4—6 год., потрібує 2 літаків; 3) ріжні завдання на бойовім полі та звязок потрібують 3 літаків. Разом 6 літаків, до яких додається ще 2 літаків запасових. Отож корпусно-літницький відділ має 8 літаків.

Особовий склад цього відділу виносить 40 осіб: 1 літник — командір, 1 військ. комісар, 5 літників, 1 начальник штабу відділу, далі механіки, фотоґрафи, радіотехніки.

Вимоги до матеріалу такі: 1) найбільша хуткість, у височині 1500 саж., 180—190 вер./год., 2) здібність до піднесення на 1500 саж. за 14 хвилин, 3) найбільша височінь піднесення 3000 саж., 4) здібність підняти вагу 25—28 пуд., 5) час лету з повною моторовою силою $3^1/_2$ год. Озброєння: 1 важк. кулемет, що стріляє понад пропелером, 2 важкі кулемети під бронею. Кулемети Вікерса чи Левіса з 250 набоями. Бомбовик: бомби 20—100 фунт., загальний бойово-амунічний вантаж — до 12 пуд., радіостація на 25 верст. і фотоґрафічний апарат.

З радіо-приладдя має корпусно-літницький відділ 3—4 надавчі стації і 1—2 стації приймні. Далекосяглість стацій 25—40 в. Мимо того відділ повинен мати одну метеорольоґічну стацію.

Радянське літництво відріжняє три роди повітро-стацій: 1) головні стації, 2) висунуті стації, 3) запільні стації. Звичайний розмір повітростації виносить 200×200 саж.

Головну корпусну повітростацію розміщується так далеко

від фронту, щоби звязок (головно телефонічний) між нею й штабом корпусу був певний.

Висунуту повітростацію розміщується побіч штабу корпусу, але за межами ворожого, важко-артилерійського вогню (10—12 в.)

Запільну корпусну повітростанцію розміщується в 1—1½. денному переході за головною корпусною повітростацією вживається на випадок відходу.

Корпусно-літницький відділ засадничо розміщується на висунутих повітростаціях, щоби звязатися стисло з військом і бойової смуги. Такі повітростації мають улаштовуватися на кордонах державних вже за мирного часу.

Корпусно-літницькі операції мають сягати звичайно до 50 верст у вороже запілля, тоб-то, до кінцевих стацій ворожого розвантаження. Додати сюди ще до 25 в., що часто лежатимуть між власною передовою лінією й повітростаціями, то район діяльности корпусно-літницького відділу виносить разом до 75 в. у глибину.

Широчінь розвідко-району корпусно-літницького відділу відповідає протягу корпусного фронту, з додатком певних просторів на корпусних крилах. Уважаючи пересічний фронт корпусу до 30 в. і додаючи сюди по 10 в. на кожне крило, дійдемо, що широчінь району корпусно-літницького відділу виносить до 50 в.

Звичайно корпусно-літницький відділ працює так: 1) ранком далекий (2 год.) розвідчий літ одного літака у визначенім районі; 2) на протязі дня декілька коротких (1 год.) летів на поновлення розвідки.

Завдання близької (корпусної) повітророзвідки полягає на виявленню змін у розміщенні ворога, щоби виявити його наміри у ближчім запіллю, а відтак і його бойові наміри. Тоб-то: 1) розпреділення ворожої піхоти, обсаджені та підготовані позиції у запіллю, 2) розпреділення артилерії; 3) пересування військ у біжчім запіллю; 4) підїздні дороги до першої бойової смуги; 5) ворожі повітростації.

Повітророзвідка мусить широко користатися фотоґрафією, чим здобувається досконалі дані: 1) про ворожі укріплення, 2) про ворожу ґрупіровку, а особливо про ґрупіровку його артилерії; 3) догляд у ворожім запіллю доріг та шляхів у повітрю (на підставі розміщення повітростацій); 4) перевіркауневидимлення власного війська.

Радянська повітрофльота, на підставі останніх данних,*) виносить до 900 літаків. Вони творять ескадриль: розвідочних—50, нищителів—25 і бомбовикових—15.

Кількість літаків у повітрофльотах Анґлії, Північно-Американських Спол. Держав, Італії й Франції рахується тисячами. Тимчасом найбільшу повітрофльоту має Франція, з понад 5000 літаків (разом з запасовими).

---

*) Середина 1929 р.—Ред.

Але, як досвід Великої війни так і останні повітроманеври показали, що у літництві, як і взагалі у кожнім війську, відограє ролю не так кількість, як якість. Тому, не залишаючи турбот про дальше збільшення своїх повітрофльот, всі армії дбають тепер у першу чергу про піднесення якости маючихся вже повітрофльот. Цьому відповідно, з одного боку дбають про всебічне поліпшення самих літаків, а з другого боку — про найкраще виховання літницького складу.

Основа літницького виховання в усіх арміях однакова; розхождення поглядів торкається лише другорядних річей виховання. Для зазнайомлення з основами цього виховання оглянемо коротенько постановку його у повітрофльоті французькій.

Початкове виховання одержують літники у відповідних школах. По одержанню військово-літницького свідоцтва літник іде до того чи іншого повітрополку. Тут призначається його до літницько-виховавчої чоти, де літник удосконалює свої знання і вправляється у літницькій справі. Зі згаданої чоти переводиться потім призначення літників до ескадриль розвідчих, нищительних чи бомбовикових згідно виявлених літниками здібностей.

Усю старшину повітрофльоти виховується у спостеріганню. Що-року відбуваються відповідні вправи й маневри. Кулеметчиків виховується у повітрофотографії, іскротелеґрафії й у спостеріганню. Підхорунжі кулеметної сотні при повітрополку повинні вміти самостійно рішати прості задачи на розвідку й стріляння.

При одиницях аеростатів виховується головним чином спостерігачів з усіх активних й запасових старшин. Старшин інших родів війська прикомандіровується сюди на курси спостерігання, згідно розпорядження міністерства.

Подібним чином переводиться виховання особового складу повітрофльоти й в інших арміях. Тимчасом літницькі вправи та маневри у ріжних арміях показали, що якістю французька повітрофльота стоїть за повітрофльотою англійською та італійською. Зокрема італійське літництво виявило свою добру якість двома далекими, кількаденними летами своїх літницьких ескадр (61 і 35 літаків), які перебігли у повнім ладі і без найменшого ушкодження.

Дуже старанно йде літницьке виховання й у повітрофльоті північно-американській. Велику увагу звернено тут на напади літницькі на військо наземне, а особливо на похідні кольони. Тут робляться також спроби з приміщенням кількох літаків на дирижаблю, який має таким чином стати рухомою стацією у повітрі. Літаки, що будуть вміщатися на дирижаблю, мають бути дуже легкі односідці. Їхні літники мають бути теж малого зросту і ваги.

Подібні легкі літаки випробовуються й в Анґлії, але там рухомою стацією має бути підводний човен.

Старанне дбання про досягнення літництвом високої якости

показало, що якостів цих годі досягти без відповідно широкого розвитку літництва цивільного. Особливо-ж це торкається воєнного часу, коли повітрофльота мусить отримати багато літників з запасу, чи літників швидкого виховання. Тому зараз кожна держава дбає усіма засобами про прищеплення й розвиток літництва у самім народі (літництво торговельне, спортове, приватне). В цім напрямі уряди, за допомогою преси і грошових засобів та з ужитком військового літництва, роблять у своїх країнах широку пропаґанду на користь літництва.

Так, в Анґлії відбувається що-року, на військовій повітростації у Гендоні велике літницке свято. Там збираються на це свято закордонні представники і ріжнокольорова маса, 150—200 тисяч люду.

Свято це має широкий проґрам. Наприклад, 30.6.1928. точками його були: літницькі змагання запасових старшин-літників; літницька акробатика; літницькі змагання у хуткості старшин вищих штабів, військове міністерство включаючи; повітробій двох нищителів—односідців; змагання у височині піднесення між ріжними ескадрилями нищителів; артилерійський вогонь з літницьким спостеріганням; **вправи 3 ескадр денних бомбовозів;** повітровий напад ескадри нищителів на кольону тягарових самоходів; алярм ескадри нищителів до бою проти ворожих бомбових відділів; показні лети полку нищителів, у складі 3 ескадр; продемонстрування нових літацьких зразків; **масовий літ 4 ескадр нічних бомбовиків, 2 ескадр денних бомбовиків і двох ескадр нищителів; напад ескадри денних бомбовиків; бій у повітрю (відбиття ворожої ескадри бомбовиків двома ескадрами нищителів);** дефіліяда всіх ескадр нічних бомбовиків; війна в повітрі (напад ріжних літницьких відділів на обєкти на землі).

На святі взяло участь 20 ескадр і дві морські ескадрилі, — до 200 літаків разом. Тут можна було бачити не тільки кращих літників, а й пересічне літництво у ріжних обставинах. Усі літницькі вправи давали змогу судити про літницьке й воєнне виховання військового літництва, як також і про технічно-літницький стан. Висновок зі свята той, що **англійська повітрофльота, своїм літницьким і загально-воєнним вихованням, як і матерьялом та технічним станом, стоїть на чолі сучасних повітрофльот.**

Подібні, хоч і менші літницькі свята улаштовується й по інших містах Анґлії, широко пропаґуючи серед анґлійського народу значіння розвитку літництва.

Такі ж свята, хоч і з вужчими проґрамами, відбуваються й у Франції. Тут виявилося, що якість французької повітрофльоти потрібує піднесення, щоби дорівнятися якості повітрофльоти анґлійської.

Пропаґанду літницьку провадять старанно й у Північ. Америці, за допомогою спеціяльно на це складеного воєнно-літницького відділу, пересуваючогося по терену держави. Не відстає у справі цій і Радянський Союз, Польща та Чехословаччина. Останнього часу починає дбати про це і Румунія.

Взагалі скрізь стараються літництво поширити, заводючи його широко у торговлі й комунікації. Бо тільки широким прищепленням літництва у загально-державнім життю можна добитися найкращих передумов до розвитку літництва військового!

*

* *

Висновок з усього сказаного вище про літництво той, що воно, яко бойовий чинник, хоч і ускладнює значно воєнну справу, поширюючи воєнні операції на терени цілих країн, чимось непереборимо-страшним та війну вирішуючим н е є і б у т и н е м о ж е. Це ж тому, що, з виникненням і розвитком бойового літництва, виникли й відповідно розвинулися також засоби боротьби з ним. Тому там, де засоби протилітницької боротьби, як активні, так і пасивні, поставлено на відповідну височінь, літницько-бойовий чинник багато вдіяти не може.

Вже напади антанського літництва на німецький промисловий осередок на Рурі показали, що 292 такі напади і 6112 скинених бомб, більш-менш гальмуче на продуктивність цього осередку вплинути не могли. Правда, з того часу літництво зросло, удосконалилося. Але ще більше зросли й удосконалилися засоби боротьби з ним. А як протилітницька оборона зменшує літницьку небезпеку, прикладом можуть бути вже німецько-літницькі напади на Льондон та Париж, підчас Великої війни. Перші ці напади були несподіванкою Льондонові й Парижу, а тому наробили там багато паніки. Проте ж з часом, коли проти цих нападів ужито було активних й пасивних протилітницьких засобів, нападаюче літництво повертало з наскоків зі значними втратами, не добившися своїми нападами поважних наслідків.

Взагалі паніка, а за нею руйнація витривалости народнього духу, є головною небезпекою з боку літництва. Тому, щоби запобігнути цьому, треба насамперед дбати про зазнайомлення, вже за мирного часу, народніх мас з літницькою небезпекою й з засобами боротьби з нею. Особливо ж важне це там, де напади ворожого літництва, на випадок війни, найбільш можливі. Сюди належать державний осередок та осередки промислові й військові. Тут населення й урядовий апарат мусять практично знайомитися з нападами літництва та з засобами боротьби з ним, вже за мирного часу. Знайомство це відбувається шляхом літницьких маневрів над великими містами, як, наприклад, англійські повітрові маневри над Льондоном, чи радянські-повітрові маневри над Ленінґрадом та Київом.

Прикладаючи загальні висновки про воєнне літництво до України, треба припустити, що Україна у ближчій будуччині літництвом своїм взаґалі, а значить і військовим зокрема, стоятиме за своїми сусідами. Т о м у н а м о с о б л и в о х о д и т ь п р о д о б р у о р ґ а н і з а ц і ю н а з е м н о ї а к т и в н о ї т а п а с и в н о ї п р о т и л і т н и ц ь к о ї о б о р о н и.

Допомагає нам у цім напрямі вже те, що край наш є здебільшого хліборобський. Тому його життєва сила не зосереджена в окремих точках, а майже рівномірно розпределена по всій великій країні. Отож, навіть, руйнація ворожим літництвом наших великих міст, життевій та відпорній силі України не загрожуватиме катастрофою. Особливо ж, коли вже за мирного

часу буде налагоджена відповідно децентралізація урядового й господарчого апарату державного.

Значить, Україна не потребуватиме свої сили земної протилітницької оборони розпорошувати по цілій країні, а зосередить їх у своїх промислових районах. Через це напади ворожого літництва на наші промислові осередки зустрінуть такий сильний відпір, що потрібних їм успіхів вони там не осягнуть. Тоб-то життя наших промислових осередків, можна припустити, не буде ані перерване, ані ушкоджене. Воно буде тільки загрожене, чого за модерної війни уникнути годі.

Мимо того ми мусимо не забувати, що літак є зброя тільки короткочасової офензиви, з обмеженим оперативним районом і з великою залежністю від своєї бази на землі. З базою вяжеться оперативнй радіус літака і навіть його життєздатність: не досяг літак вчасно своєї бази, вийшов йому моторорухаючий матеріял, тоді він стає безпорадним шматком матеріялу, нездатним ані рухатися, ані жити.

Тоб-то, забираючи ворожому літництвові його бази, ми позбавимо його змоги на нас нападати, або ж, принаймні, напади ті значно обмежимо.

Щоби ж забирати ворожо-літницькі бази, нам треба чи вдератися глибоко у ворожий край, відсуваючи боїовий фронт далеко від власної країни, чи, принаймні, пускати далеко в його запілля нашу кінноту. Отож мудро комбінована офензива і вмілий вжиток кінноти.

Дармштат-Німеччина,
27 липня 1929 р.

Полк. LEBAUD.

Тактика і почуття.

Німецький наслідник трону написав у свойому верденському міркуванні, яке було надруковано в паризькому „Illustration“, таке речення: „на війні ходить про те, щоби знайти зручне рішення й переводити його, не звертаючи уваги на почуття“, засаду, яку противник не переставав обертати в дійсність зі дня, коли порушив бельґійський невтралітет. Як же думають французи з приводу цього питання?

Кваліфікованіші, ніж я, говорили й будуть говорити про це питання. Що торкається мене, то я належу до тих, хто думає, що потрібно мати на увазі також цю цілком людську сторінку справи.

Стратеґія не належить до мого фаху, а тому лишуся на полі тактики. Хотів би найти відповідь на питання, чи начальник, якому припала честь вести на війну вояків, а зокрема вояків французьких, має чи немає брати на увагу справу почуття?

На тактику має вплив кількість озброєння, терен, кліматичні умови і т. д... Чи стосується це також до справ почуття? Здавалося би на перший погляд, що не місце тут займатися такими річами, коли ходить про те, щоби з успіхом перевести якусь операцію. В цьому нестриманні сил брутальности й нищення людина довго мусила би шукати місце для доброти, великодушности й милосердности. Це все, здається, нібито причиною слабости. Але це не зовсім так.

Коли ходить про бій, то мусимо розріжняти між концепцією приготування й переведення. Начальник, в мозку якого родиться ідея операції, узнавши її наперед за можливу, ставить собі передовсім питання, чи є неминуча потреба в її переведенні? Думка про те, що люди мають йти на смерть, можливо для того, щоб він сам себе прославив чи щоби було про що говорити в денному комунікаті, це розуміється не може мати місця в думці порядного начальника.

Тут вперше стикаємося з почуттєвою стихією в тактиці. Переведення засади „економії сил" починається ощадністю людського життя. Кожна військова акція вимагає, розуміється, більшої чи меншої жертви. Чи будуть наслідки при успіху, відповідно стратам такими, з якими ми можемо бути спокійні? Це питання повстає раніш, ніж ми видали накази.

Для де-кого з тих, що визнають модерний реалізм, розуміється обовязково й те, що однаково не дозволено марнотратствувати стріливом, як й „людським матеріялом". Почуттєва нота немає що чинити при рішенні завдання, як вони його собі ставлять. Але ми можемо сказати, що французький старшина не дивиться на справу з такого цинічного становища. Має серце на належному місці й мислить також на жертви, яких переведення виготовленого наказу потрібує.

Тому міркує й зважує... Через те, що винятки підтверджують правила, сміємо яко відстрашуючого прикладу згадати хиб, з якими ми на війні спіткалися. Дух наших піхотних полків мусив підлягти тяжкому іспитові.

Як що почуття не завше мають місце в концепції операції— бо можливо, що кепсько зрозумілий вищий інтерес лишає їх без уваги—не сміє це відноситися до бойової операції.

Досягнути максимального наслідку з мінімальними затратами—це є гасло, про яке мусить дбати кожний начальник, достойний цього імени. Щоби це йому вдалося, мусить приготовити докладно й зо всіма подробицями кожну й найменшу операцію. У доброго начальника маються в рівній мірі як думка зберегти життя вояків, так і турботи про успіх акції, які його примушують зробити все можливе, щоби наперед зліквідувати відомі йому перешкоди й, поскільки є це можливо, приготовитися протистати непередбаченим обставинам.

Приготовляти — значить передбачати, орґанізувати, контролювати. Необхідно не тільки в час думати про все, чого військо

буде потрібувати в ріжних ситуаціях, а й в час його ще забезпечити; потрібно також пересвідчитися в переведенні виданих наказів. Хоч це є самі по собі зрозумілі річі, але все-таки в останню війну не вистачало завше належного їх розуміння. Скільки було скошено прекрасних полків через те, що велися в наступ без відповідної підготовки й без неминуче потрібного матеріялу? Скільки баталіонів було знищено через те, що їх по першій невдачі знову посилали в наступ, з тими самими засобами, як й перший раз! То була руйнуюча праця, яка внесла глибокий неспокій в душі вояків.

Однак це саме мається в міркуваннях про переведення, де потрібно відвести досить широке місце цим почуванням.

В меншому начальникові мусить зєднуватися добре й великодушне серце з хоробрістю й ініціятивою. Що в рішучому менті падає на вагу—розуміється успіх акції. Тому фронтовий старшина мусить загартувати своє серце, щоби не мнякло при виді смерти, крові, бойових страховищ, але разом з цим поводитися обережно й використати свій досвід, щоби зберегти життя своїх людей. Чинити так не тільки тому, щоби мати успіх—з мертвими позиції не здобувають—але також тому, щоби зберігти молоді життя своїм співвойовникам, за які відповідає, які його люблять й яких також він любить.

Остання війна показала воюючого французького старшину-фронтовика в найкраснішому моральному світлі. Не досить на загал відомо, що він передовсім має заслугу в тім, що фронтовий вояк показав таку надзвичайну хоробрість й відпорність. Правда, що цей старшина вийшов зі цвіту війська, що в ньому проявилися властивості доброго французького народу.

Війна не значить тільки бої. Біля хвиль гострих кріз існують безконечні години очікування, постою або походу більш-менш під ворожою стріляниною й майже завше в тяжких життєвих умовах... Не забуваймо, що таке розквартирування й походи належать до царини тактики.

Це є хвилини, коли фронтовий старшина показує іншу сторінку свого відношення до вояка. Еґоїст піклується перш за все про свою дорогу особу. У французькій армії єсть однак з давних часів звичаєм, що старшина турбується передовсім про добро своїх вояків. Нехай то буде в окопах, у розквартируванні, на поході — скрізь розділяє їхні болячки й радості, скрізь намагається піднести їхній дух й настрій. Тільки в одному випадкові не йде з ними—коли чує нарікання в їх рядах.

І, наколи є до того потреба в самовідреченні, заспокоює, втішає, доглядає моральні рани своїх людей.

Р е з ю м е: Нехай ходить про вищих начальників, які створюють ідею операції, нехай ходить про їх підлеглих, які її приготовлюють, чи про велику кількість тих, хто операцію переводить,—всі ті, кому припала честь командувати, мусять мати „увагу до справ чести“. Правдою є, що вплив почуття може бути

щасливий чи нещасливий. Щасливий є тоді, коли чинить тільки на користь ощадження страт, на зменшення біди без найменшого урізування енерґії бойця, бажання перемогти, рішучости й підприємчивости, властивости відваги й стійкости, якими мусять відзначатися начальники всіх ступенів. Можливо де-хто мислить про справу інакше, все-таки є цілком можливим помирити співчуття з певною волею, обережність з відвагою, як ми це бачили у багатьох французьких начальників.

Однак також зрозуміло, що в рямцях армії не був би на своєму місці старшина, у якого почуття мали би таку перевагу над волею, що він був би боязливим, нерішучим й малодушним, коли опиниться перед смертоносними наслідками якоїсь неминучої акції.

Є також правдою, що всі ці річі з галузи почуття різняться у окремих народів. Може бути, що є такі країни, де було би не на місці припускати їх у військовому орґанізмі. У нас, у Франції, як що ми свідомі того, ядром наших сил є моральні звязки, які зєднують взаємно начальника й його вояків. Людина з відкритим серцем має на війні великий престиж у своїй частині, розуміється, коли він рівночасно є здібним старшиною.

Таких мужів щирого серця й здібних старшин потрібно творити в час миру щасливим вибором й належним вихованням. Цим підвищимо наш „військовий потенціял“ значно більше, ніж коли би тільки виробляли гармати, аероплани, танки й кулемети, не стараючись притому про визначний культ моральних сил*).

З французького переклав **М. Ш.**

---

*) Редакція тим з більшою охотою дає місце невеличкій розміром але ж цікавій змістом статті, що порушена автором тема, стара як світ, завжди буде актуальною, **поки засобами техніки мусить керувати людина.** (Табор ч. 1, „Дух чи матерія?“.)

До того ж, цікавість статті збільшується для нас ще тим, що в молодій нашій армії (як рівнож в давньому козацькому українському війську) стосунки між старшиною та козацтвом базувалися завжди на засадах взаємного довіря, з якого випливали послух і повага. Одже сліпа дисципліна російської армії — спадщина німецьких учителів—завжди була чужою духу українського вояка й цього спадку від армії московсько-російської ми не перейняли. Більш того, **не могли перейняти** його, бо українці, яко словяне, рідня по духу народам романським, а не ґерманським, і культура наша мала джерела свої до в. XVII на Заході, а не на Сході.

Отож недаремно п. Гітлер, ідейний спадкоємець славнозвісного кронпринца, оголосив тому пару днів, як свідок на суді, що як прийде до влади його партія, то негайно почне рубати голови. Бачимо, що й п. Гітлер не збирається „звертати увагу на почуття“, користуючися заповітом далекого прадіда: „Горе переможеним!“.

Вересень 1930. **В. Кущ.**

Т. ОЛЕСІЮК,
Доктор.

Північні кордони Української Народньої Республіки.

У трьохчленній формулі — нарід, влада, територія — обіймаючій істоту поняття державности, лише перші два складника можуть уже й нині вважатися остаточно зясованими в свідомості українського суспільства.

Так, нині, в наслідок минулих історичних подій, український нарід це вже окремий національний організм, з окремими культурно-історичними та політичними завданнями, це живий державотворчий субєкт, що стремить до визволення зпід чужинецького ярма та має незломну волю створити собі незалежну державну владу. Національно-культурна самостійність та державно-політична незалежність на ґрунті народоправства це вже непорушні догмати в українському символі віри.

Такого необхідного догматизування ще зовсім однак немає в стосунку до третього нерозривного складника поняття державности — території української.

Українська Батьківщина — конкретний обєкт українського патріотизму; українська земля — природньо-ґеоґрафічний терен життя та праці українського народу; земля рідна, найменшу пядь якої кожний українець мусить грудями своїми боронити, — все це не має ще в свідомості сучасного українського суспільства свого ясного, точного образу, своїх усталених меж, свого чинно-проґрамового змісту...

Загально-синтетичну Батьківщину-Україну сучасний українець заступає туманною уявою, основаною на партикулярних враженнях рідного села, повіту, ґубернії... Така почуттєва основа поняття України, звичайно, вже в стані запалити патріотизмом українські серця, однак вона ще зовсім невистачаюча для розумового розрішення завдань, які ставить біжуча визвольна українська боротьба. Українське суспільство при конкретному ставленні своїх територіяльно-політичних постулятів все ще безнадійно борсається в колі ідей та відомостей, що засягнені з чужих, ворожих джерел, освячені чужою наукою, чужою державно-політичною практикою.

Чужі поняття про „Малоросійський" Край з пятьома чи девятьома ґуберніями, як привид, висіли над діячами Української Центральної Ради, коли вони видавали акти такого значіння, як Третій Універсал, де ані словечком не згадано було про східні

українські землі з Кубанню на чолі, де Крим свідомо було винесено по-за межі Української Держави...

Нині в свідомості українського загалу стару „Малоросію“ заступила нова большевицька формула „У. С. Р. Р.“ і лише теоретично-академічний характер має вживана інколи фраза про Україну в етнографічних межах. Зрештою і ця фраза, сама по собі дуже сумнівної вартости, про що буде річ нижче, не дає жадної можливости наблизитися до точнішого зясовання дійсної української національно-державної землі, не творить жадного конкретного політичного проґраму та не допомагає нічим реалізуванню українського державного будівництва. Бо-ж, що конкретно значать, в устах вживаючих цю фразу, межі „етноґрафічні“? Які вони? Де конкретно переходять? Хто їх, коли й як встановив? Хто їх, нарешті, з українців точно знає? Чи ці „етноґрафічні“ межі мають собою охопити всю українську Державну територію? Чи Одеса з околицями, Крим, Донецький Водозбір є в цих „етноґрафічних“ межах чи поза ними?

Яка б не була відповідь на ці питання, одне можна з певністю ствердити, що в сучасний мент, фраза про „етноґрафічну Україну“ просто лише прикриває певну відсутність чи непродуманість нашим суспільством територіяльного українського проґраму. Це небезпечна прогалина в українській національно-державній ідеї, це її ахилесова пята, яка може бути для українського народу такою же фатальною, як згубними були, в очах історії, неправильні територіяльні проґрами інших народів.

Ідеал територіяльного оформлення українського народу та його Держави мусить бути так же тверезо, гармонійно та льоґічно сконструований, як і вся решта української ідеї. Не чужі, накинені українському народові, ідеї, дані та потреби мусять бути матеріялом для українського територіяльного проґраму, але дані, оперті на обєктивному українському досліді, але потреби життя й розвитку українського національного орґанізму, але ідеї людяности та міжнародньої справедливости.

Само собою зрозуміле, що справа окреслення України в територіяльному відношенню не може наступити раптово, зразу, в остаточному виґляді,—це буде лише наслідком дальшого розвитку української історії. Однак вже й зараз, в інтересах правильного розрішення проблєм біжучого політичного життя, українські провідні кола, а особливо урядові чинники мусять мати певну систему напрямних положень, певні упляновані рішення територіяльних питань.

Стаття ця має на меті посильно освітлити проблєму окреслення меж української державно-національної території лише з північної сторони. Це тим більш являється необхідним, що власне з півночи йде найбільша загроза самому існуванню українського народу, що власне тут відділення України в самостійний державний орґанізм напотикає найрішучіший спротив, що власне тут найбільш затерті, неясні природні та психольогічні

межі поміж Україною та її сусідами. Події минулих років, з часу відродження української державности, не створили тут що до державно-територіяльних меж яких будь доконаних фактів, обовязуючих ту чи іншу сторону в міжнародньому обсязі. Тут все ще відкрите, неясне, спірне. Українська національна культура, політика, економіка, стратеґія*) —всі вони мають тут багато дечого до зясовання, до вирішення.

Приступаючи до розважань над зазначеною темою, перш за все мусимо зясувати, коли й при яких обставинах можливе фактичне поставлення проблєми територіяльного окреслення України з півночи? Відповідь на це питання може бути ріжна в залежності від ріжних принципових поглядів на майбутній перебіг та характер українського державно-національного руху. По суті погляди ці можна звести до двох основних теорій: 1) еволюційної та 2) революційної.

Згідно першій, еволюційній теорії, українське життя мало б розвиватися в рамках Російської держави, чи то в її сучасній формі СССР, чи в якійсь іншій формі. Територіяльне оформлення українського політично-державного організму та й саме цілковите відділення від Росії мало б наступити згодом, мирно, в наслідок „сговору”, мирного обопільного порозуміння України й Московщини на відомому принципі „самоопределеніе, вплоть до отделенія“...

Визначення північних меж України в такому разі відбулося б або на підставі постанови відповідних міждержавних московсько-українських орґанів, або на підставі переведеного плебісциту населення. Еволюційна теорія приймає за факт не тільки те, що український нарід спокійно переживатиме ті ж самі історичні перипетії, що й решта населення Росії, але також і те, що московський нарід спокійно прийме під увагу національно-культурне та політичне усамостійнення українського народу, ба навіть державну незалежність України. Така еволюційна теорія лежить в основі психольоґії всіх тих українських ґруп, які стоять на ґрунті угоди, примирення з Московщиною. Так думають українські гетманці, раді „зговорюватися“ з всілякими російськими правими колами, так думають шаповалівці, створюючи „„Соціялістичну Ліґу Востока Европи“, так міркують всі угодовці-примиренці з совітською владою, комунізуючі й некомунізуючі.

Отож, як бачимо, серед сучасного українського суспільства ця „еволюційна“ теорія має досить широкий кредит, мимо того, що ні факти минувшини України, ні сучасність зовсім не дають підстав до уявлення так ідиллічного укладу українсько-московських стосунків. Еволюційна теорія — це вислід політичної недозрілости певних шарів українського суспільства, романтичної віри в „добродушіє“ москалів та зневіри у власні сили україн-

*) В. Сальський, ген. „Оборона північних кордонів України“. Тризуб. 192? р. ч. ч. 7 і 8. Редакція.

ської нації. Еволюційна теорія — це сучасний епіґон національного українофільства і практичний проґрам її — це проґрам випрошування ласки та подачок у „старшого брата“...

Такою подачкою в сучасних стосунках мусить вважатися вся славнозвісна „українізація“, а в територіяльному відношенні — прилучення декількох волостей Курщини та Вороніжчини до УСРР.

Сучасний конкретний територіяльний проґрам „еволюціоністів“ з совітської України полягає в тому, щоби добитися від всесоюзних орґанів всілякими петиціями та меморандумами прилучення до УСРР Білгородської, Острогозької та Росошанської округ Центрально-Черноземної Области. Яко дальший проґрам — предмет таємних мрій — прилучення декількох округ Північно-Кавказського Краю та Крима. За ціну цих територіяльних заокруглень УСРР, еволюціоністи готові прийняти совітське трактування проблеми національности, державности, готові стати на всесоюзну позицію в війні СССР проти „капіталістичних“ держав. Готові в рядах російського війська йти визволяти „підяремну Русь“ від Польщі, Румунії, Чехословаччини.

Другу — революційну точку погляду прийняла та частина українського суспільства, яка перед Світової війною провадила підпольну революційну антиросійську роботу, яка в часі війни стреміла до мілітарної поразки Росії, а в загально-російській революції бачила й реалізувала можливість державного усамостійнення України.

Цій революційній частині українського суспільства досвід двохсотпятидесятилітнього перебування України під Московщиною, досвід сучасности, ясно вказує, що нема жадної підстави думати, щоби москалі колись позбулися свого „месіянізму“, своєї ідеї „тріединаго русскаго народа“, своєї мрії за єдину імперію від Балтика по Камчатку; що тільки збройна сила може забезпечити українському народові вільний розвиток у вільній державі українській, що іншого шляху до волі, окрім шляху крівавої оружної боротьби, немає. Або пан, або пропав...

І віра в сили свого народу, в ра в його правду людську створила ті прекрасні, героїчні сторінки української історії, що перегорнулися на наших очах. Творить вона революційний чин і нині на теренах під чужинецькою окупацією і на чужині, на еміґрації. Не хитреньке підлабузнювання до москалів, не єдиний всесоюзний „котьолок“, не всесоюзне визволення „підяремних русинів“ приведе до самостійної держави української, а революційний зрив українських мас проти чужинецьких гнобителів, а переможна війна в таких чи інших міжнародніх обставинах.

Територію України, її межі, може визначити або переможне українське військо, або ніхто їх ніколи не буде визначати. Тільки сила українська зможе змусити москалів шанувати державні межі України, так як нині вони шанують межі інших держав. Лише при такому революційному ставленні української державної справи можливе й практично необхідне завчасне об-

міркування всього, що стосується до української державної території та її границь. В противному разі все це було би лише романтичним мрійництвом без жадного реального ґрунту. Хто рішучо, революційним чином стреміть до побудовання Української Державности, той одночасно мусить опрацьовувати і територіяльний проґрам український.

Як саме Державне незалежне існування України не може бути нічим іншим, лише результатом побідної оружної боротьби та диктату ворогам України, так і накреслення північних меж не може бути нічим іншим, як тільки Українським диктатом Московщині. Що являється життевою необхідністю України, що мусить бути продиктоване москалям — українці мусять добре знати наперед. Кожна деталь цього диктату мусить бути добре продумана, добре зясована, добре обєктивно обґрунтована та усправедливлена. Диктат мусить бути справедливим в міжнародньому змістові, він в жадному разі не сміє бути дійсною кривдою для наших противників-москалів. Тільки справедливі границі не будуть самі від себе причиною вічних міжнародніх конфліктів, тільки оборона дійсно необхідних, справедливих меж одушевить українське військо, внутрішньо скріпить ціле українське суспільство.

Які ж властиво принципи сучасна правна свідомість людства вважає за справедливі та стосовні при визначенні державних територій та меж, та які з них можуть бути примінені при нашому розмежуванню з Московщиною?

I

Щойно було вказано, що створення Української Незалежної Держави та територіяльне її оформлення має своєю неухильною передумовою фізичну перемогу українців у війні з москалями. Однак ця фізична перемога, сама по собі, не може бути морально-вистачаючою причиною та підставою при визначенні границь. Принцип оружної сили, насильного завойовання, який супроти нас від сотень літ практично застосовують москалі, при корисній для України зміні обставин не сміє бути обернений проти тих же москалів. Застосовання завойовницького права при визначенні українських границь в корені підірвало би моральні основи всієї сучасної української визвольної боротьби, позбавило б її загально-людських симпатій.

Завойовництво, в разі дійсного примінення його тут, не далося би нічим замаскувати, жадними гарними словами, жадними декляраціями. Українські границі мусять бути українським диктатом, однак диктат цей мусить опиратися не лише на фізичну силу українську, але й на силу моральну.

II.

Від початку віків при міжнародньому та міждержавному розмежуванню першорядну ролю відограють всілякі природньо-

ґеоґрафічні барєри. Океани відмежовують Анґлійську метрополію від її дочерніх Держав — Канади, Австралії, Полудневої Африки. Моря та великі озера завершують територіяльний розвиток численних народів Европи. Дунай — природня полуднева границя Румунії; Піринеї розділяють французів та іспанців; Альпи — стіна поміж німцями, італійцями та французами. Велика смуга пустель та гірських хребтів відділяє світ східній хинський від західньо-европейського. Такі реально-існуючі природні межі поміж народами мусіли би вважатися за ідеальні, непотрібуючі жадного обоснования. Їх однак Україна не має.

Це служить в значній мірі для вжитку ворогів українського народу, які на цьому факті часто основують твердження про неможливість й взагалі відділення України від Московщини, неможливість взаємного їх розмежування без істотного порушення життєвих інтересів московського народу. Україна та Московщина лежать, мовляв, на одній і тій же природній території Східньо-Европейської низини, якої природніми межами на полудень можуть вважатися лише Карпати, Чорне море, Кавказ. Поміж Україною та Московщиною немає будь яких природніх граней, які могли би послужити за границі. Виділенням України з Росії в окрему державну одиницю закривається природній вихід з переважаючої частини Східньо-Европейської низини, заселеної москалями, до теплого Чорного моря. Україна поруч з іншими державними творами, як Прибалтику, так і Кавказу, цілковито відділяє Московщину від Европи, спихає її на становище Азійської або Евразійської держави. З таким положенннням, з такою деґрадацією не може, мовляв, примиритися московський нарід, який стремітиме повсякчасно до утримання безпосереднього контакту з Західньою Европою, чому перепоною служить Державна Україна. — Звідси неминучість в майбутності крівавих війн, тяжких для Московщини, але цілковито руйнуючих й Україну, для якої в остаточному висліді, завдяки її, в два рази менш чисельному аніж московське, населенню, нема нічого іншого в перспективі, окрім поразки та поновного підпорядкування Московщині. Порушення орґанічної політичної цілости на Сході Европи, цьому єдиному природньому терені, в рівній мірі шкідливе для розвитку як українського, так і московського народу. Єдиний, мовляв, в інтересах миру, поступу та культури, вихід з цього положення — затримання й надалі політичного звязку поміж Україною та Москвою, евентуально в формі федерації. Така федерація йшла би, мовляв, якраз в напрямку сучасних державно-політичних течій серед загалу людства. Коли нині держави, вже самостійно існуючі, добровільно обмежують свій суверенітет на користь таких міжнародніх установ, як наприклад Ліґа Націй; коли в інтересах, подиктованих спільним природно-ґеоґрафічним положенням, виникають такі ідеї федерації, як Пан-Европа, — то, мовляв, державна парцеляція Східньої Европи була б явищем цілком реакційним, подиктованим

лише нездоровим розвитком міжнаціональних шовінізмів... Проголошене Вільсоном право народів на самовизначення не може бути жадним абсолютом, а мусить підлягати певним застереженням та обмеженням, хоч би їх доводилося переводити її через примінення фізичної сили...

Тут можна було би до неконечности наводити всіляку подібну аргументацію, якої вживають всі ті, кому з яких будь причин невигідне реалізування санкціонованого вже лідським сумлінням права народів на самовизначення аж до відділення... Однак, все це остільки добре знане загалу українського суспільства із суперечок з москалями, що повторювати тут немає жадної потреби. Істоти речі аргументація така змінити вже не може. Бо ж дійсно. Говориться про природньо-географічну єдність Східньо-Европейської низини та відсутність природніх меж поміж Україною та Московщиною, яко про аргумент проти усамостійнення України, а одночасно замовчується той факт, що сама Східньо-Европейська низина це тільки частина загальної низини Північно-Европейської, единої в природньому відношенню. Природні межі на тій низині відсутні не лише у Московщини від України, але й далі на захід у поляків, німців, французів, голяндців, бельгійців. Аргумент відсутности природніх меж, сьогодня звернений москалями проти українців, вчора ще був звернений проти фіннів, естів, латишів, литовців, поляків...

Окрім того, ні сучасність, ні минувшина не дає нам зразку держави, яка мала би виключно природні межі. Побіч меж природніх завсігди держави мають межі, що не спираються на жадних інших основах, окрім міжнародніх договорів. Стремління деяких народів осягнути для своїх держав так звані природні межі, хоч би й через голови інших народів, єсть не що інше, як небезпечний для загалу людства імперіялізм, якому в розвиткові немає меж.

Москалі нині вважають, через голову українців, Чорне море своєю природньою державною межою, одсунення від якої Україною трактують, яко найболючішу собі кривду. Але-ж, як вказують факти подій минулої історії, російський імперіялізм не обмежувався лише Чорним морем, бо ж воно лише закритий басейн з виходом в Дарданелах. Чи вихід власне з цього Чорного моря до Середземного — „Константинополь и проливи" — не було одною з тих цілей, для яких Росія кинула в крїваву бойню Світової війни десятки міліонів людеїї? Чи природньому виходу з Східньо-Европейської низини до теплого моря перешкоджає тільки самостійна Україна, чи може й незалежні балканські держави, незалежний Кавказ, Персія над теплим Перським заливом?

Україна в ряді Балтійсько-Чорноморських держав стає поміж Московщиною та Европою та деґрадує москалів до положення азіятів, проти чого, начеб, москалі готові на смерть вічно битися. Чи ж дійсно так болісно для Евразійської Московщини

одірвання від „гнилої Европи“? Які власне реальні інтереси московського народу вяжуть його з Західньою Европою, що йому треба обовязково мати державний кордон як найблище до Висли та Дунаю? Без яких власне західньо-европейських продуктів москалі не можуть існувати? Аджеж єдиний дійсно необхідний Московщині продукт Західньої Европи — шампанське вино, може бути перевезене й через незалежну Україну. Чи евразійське ґеоґрафічне положення Московщини дійсно вже так тяжке, безвихідне, що москалям лишається тільки завойовувати ріжні европейські народи? Чи на тих евразійських справжніх московських теренах не може вже творитися жадна культура, навіть така, як у дійсних ґеоґрафічних азіятів-японців?

Поміж Московщиною та її сусідами нема ні піднебесних гір ні безмежних морей, але при веденні нею завойовницьких війн з ріжними „самостійницькими“ народами на чолі з Україною чи не перетворяться часом в нові безчисленні геройські Термопіли оті, дійсно незначні природні граничні перепони? Чи остаточну перемогу над непереглядними перськими ордами греки старожитні завдячують своїй чисельній перевазі?

Коли незалежні нації в своїх інтересах нині стремлять до створення ріжних федерацій та свобідно обмежують свій суверенітет, то чи не було би дійсним поступом уможливити те ж саме по своїй виключно добрій волі робити й Україні? Настирливе бажання москалів все це самім робити замісць України та начеб в її інтересах, навіть через насильство, чи не являється новітнім повторенням „поступової“ ролі Миколи І — цього колишнього „жандарма Европи“?

Україна не має на своїй північній границі визначних природніх барєрів, однак, в залежності від обставин та від намірів москалів, кожний маненький потік легко може стати тут безоднею, що цілковито відділить їх від українського народу. Природньо-ґеоґрафічна арґументація москалів проти українських границь єсть одночасно арґументацією проти існування української держави. Цю арґументацію розвіють, як дим, факти життя.

III.

До принципів природньо-ґеоґрафічних близько підходять, по суті своїй, принципи економічні, яких застосовується при територіяльному окресленні держав. Економічні інтереси сучасних народів, сполучених поміж собою безліччу найрізноманітніших звязків, рівно ж знаходяться поміж собою в цілковитій залежності. В тій власне економічній сфері, більш ніж в якій будь іншій, ціле людство на землі творить одну нерозривну цілість, живе одним життям. Однак природньо-ґеоґрафічні, політичні та культурно-історичні обставини привели до того, що й ціле економічне життя людства укладається не по одних якихось загально-обовязкових зразках чи шаблонах, а творить ряд при-

родньо-економічних ґруп та концентрів, відповідно ріжній функціональній спеціялізації. Всілякі зміни в існуючому розкладі економичних сил та чинників не відбуваються, звичайно, непомітно та безболізно для зацікавлених народів, а приводять за собою вужче чи ширше закреслені кризи. Повстанню нових державно-політичних орґанізмів економічні моменти або сприяють, або стають на перепоні.

В стосунку до справи повстання Української Незалежної Держави — противники її рівнож широко уживають економічної арґументації. Найулюбленішим арґументом москалів являється твердження, що спільне економічне життя України з Московщиною на протязі сотень літ витворило поміж ними таку орґанічну економічну єдність та взаємочинність, що усамостійнення України, а, що за тим іде, розірвання економічної єдности з Московщиною, було би катастрофою для обох сторін. Економічно, ані Україна без Московщини, ані Московщина без України, не можуть існувати та нормально розвиватися і неминуче мусять опинитися в ролі кольоній для західньо-европейського промислового світу. Зокрема відділення України від Московщини митним кордоном неминуче приведе до катастрофального упадку руху економічної виміни. — Московський промисел замре без Донецького вугілля та руди, українське цукроварство та хліборобство не матимуть збуту в Московщині. Росія, яко держава, вимагає економічного виходу через порти Чорного моря на широкий світ, без цих портів вона неминуче економічно задушиться.

Ці арґументи завсігди були в основі російських позицій що до окреслення території України. Ними пояснюється проект російського тимчасового уряду у літі 1917 року про автономію України в складі лише пяти середнє-придніпрянських ґуберній. Ними керувалися большевики, домагаючися на переговорах в літі 1918 року, щоби Донецький басейн з портами Азовського моря та Кримом опинилися по-за межами України. Ними керуються й нині большевики, переводячи спеціяльну колонізаційну політику, яка має на меті одсунути український народній масив від Чорного моря та Донецького басейну.

Тут не місце піддавати критиці економічну московську арґументацію проти державности України. Розпалася на наших очах на свої складові національні частини Австро-Угорська імперія, яку економісти, не гірші від російських, вважали колись рівнож за непорушну економічну цілість, — жадної катастрофи від цього для всіх народів б. „Лоскутної“ держави не сталося. Певно не буде жадної катастрофи і при відділенню від Росії Української Держави. Для України, безперечно, дійсною катастрофою являється власне сучасне перебування її разом з Московщиною в єдиному СССР. Рівнож і після упадку большевицької влади, для України, без сумніву, з економічного боку буде найбільш необхідним як найскорше вирватись із звязку з Московщиною, яка так звикла до паразитування на українсь-

кому організмові. В справі державних кордонів українська сторона не має жадної потреби обґрунтовання їх якими-будь економичніми арґументами, українські політики та економісти мусять тільки вміти відповідно роскривати та відбивати арґументи російські.

IV.

На черґу приходять під розвагу принципи державно-правного та культурно-історичного характеру. Принципи ці в цілому світі мають нині повну життьову вагу та вартість, однак, на жаль, серед українського суспільства знаходяться в стані повного занедбання. Український нарід, з його сучасними державно-політичними змаганнями, як для чужинців, так і в очах самого ж українського суспільства виявляється якимсь безбатченком, — народом „не історичним“ в правно - державному розумінню, без жадної культурно-історичної традиції.

Через неґування українцями своїх правно-історичних державних арґументів москалям легко затримувати в очах загалу правно-думаючого людства позицію правного посідача цілої Східньої Европи, до якого, мовляв, зголошуються з ріжними безпідставними претензіями всілякі нові, невідомі історично люде — якісь українці. Знамениту службу москалям робить тут московська історична наука, яка старий Київський період української історії державної просто анектує для московської історії, литовсько-польський період замовчує або спрепаровує в специфічно антипольському напрямку, а період Гетьманщини й до наших днів представляє, як природнє „возсоединеніе Русей“ та боротьбу вірного „малоросійського“ племени з ріжними злочинними, зрадницькими „мазепинствами“, продуктами чужинецьких інтриґ, починаючи від польської та кінчаючи німецькою. Розреклямована по Світі на державний російський кошт російська історична наука безсоромно представляє й сучасні події відновлення української державности, яко історично та політично безпідставну авантуру, інтриґу чужинців, ворогів російської державности, скеровану до неприроднього „расчлененія“ Росії.

Так, колишній член старої Київської Української Громади, співробітник „Київської Старини“, російський історик проф. Мякотін нині виступає по Европі з докладами, статтями та великими працями, в яких доводить безпідставність з історичного погляду державно-правних домагань українців. В територіяльному відношенню, з певними застереженнями, Мякотін признає Україною лише Полтавську та Чернигівську ґубернії — територію бувшої Гетьманщини XVII—XVIII в. Ціла же Слобожанщина та Степова Україна, після нього, це з правно-державного погляду виключно російські землі, які придбала, сколонізувала та загалом культурно освоїла Російська держава. Вона єсть нині єдиним правним історичним посідачом цих земель, а претензії до них

України ще мусять бути доведені. Оскільки гасло самовизначення з правно-історичного боку не має заперечень при застосованню до одностороннього вияву волі населення Полтавщини та Чернигівщини, то вияв волі „малоросів“ з інших губерній мусить бути, на думку Мякотіна, обовязково санкціонований волею населення та верховної влади всієї Росії.

Супроти такої систематичної з великим розмахом та апльомбом веденої російської історично-правної арґументації українське суспільство не протиставить майже нічого. Старі українські історики на чолі з Костомаровим самі стояли на ґрунті українофільства, що признавало ідею культурно - етнічної єдности трьох Русей та підтримувало російське політичне единодержавіє. Школа В. Антоновича з М. Грушевським на чолі неґує державницькі моменти української історії, всю свою увагу скеровуючи в бік соціяльного життя. Із сучасних істориків українських звертають увагу на державно-правні моменти головним чином В. Ліпинський та Д. Дорошенко, а з правників спорадично А. Яковлів та С. Шелухин. Однак якого-будь усистематизування українських правно-історичних арґументів, як для внутрішнього, так і зовнішнього вжитку, — немає зовсім.

Правно-історичне обґрунтовання українських територіяльних домагань, так, як воно виявилося досі на українсько-московських мирових переговорах у 1918 році (проф. Д. Багалій та Гр. Павлуцький) та в українському меморандумі на мировий конґрес у Парижі 1919 року — мусить бути признане абсолютно невистачаючим та незадовольняючим. Завданням українських істориків та правників мусить бути — не тільки збити російську арґументацію, але й створити льоґічно продуману систему української державно-правної та культурно - історичної арґументації.

Її не може в жадній мірі заступити наша дотеперішня соціялістично-революційна фразеольоґія. Історичні події повстання ряду держав після Світової війни повинні нас навчити, яку практичну користь може мати в наших інтересах правно-історична арґументація. Аджеж на цих власне принципах відбулося відновлення державности Чехії в межах історичних земель корони св. Вацлава, аджеж нічим іншим, як лише ревіндикацією історичних прав, було прилучення земель Ельзасу та Льотаринґії до Франції.

V.

Останній та найважливіший принцип окреслення державної території — етноґрафічний. Перед силою його никнуть всі інші принципи, він бо есть сучасний вислід наукового узгіднення загальних державно-правних ідей з ідеєю нації, яко живого соціяльного орґанізму, яко державотворчого субєкта-суверена. Власне, самовизначуючи себе яко живу націю, український нарід творить собі державну владу та окреслює територіяльно свій по-

літичний орґанізм. Однак практичне застосовання цього етноґрафічного принципу при встановленні державно-національної території напотикає часто на непереборимі труднощі, що походять із загального стану та розвитку ідеї національности.

На цьому місці немає ні змоги, ні потреби зупинятися на складних проблемах теорії нації, зазначимо лише, що вся складність цих проблем неминуче проявляється при практичному аплікованню їх на ріжні конкретні терени. Особливі же труднощі виникають при застосованні цього етноґрафічного принципу на теренах Східньої Европи. В той час, коли на Заході Европи міжнаціональний розподіл територій відбувся вже в досить давні часи, коли там національно-етноґрафічні межі, закріплені на протязі сотень літ межами політичними, зробилися вже окостенілими та непорушними, то тут, на Сході Европи, ще нема в цьому відношенні нічого сталого. Ще до-недавна величезні простори Східньої Европи були напів-пустелею, позосталою по упадку кочової імперії татар, — диким полем, яке ступнево, ще й в наші дні, розорює колонізаційний плуг хліборобських народів — головно українців та москалів. Процес опанування по-татарської територіяльної спадщини ще далеко не закінчено, і конкуруючі поміж собою народи колонізатори-українці та москалі — перехоплюють для себе чи то ту, чи то іншу територію.

Цілком слушно каже в одній зі своїх статей український публіцист Д. Андрієвський: („Діло", Червень 1927, ст. „Розбудова Нації").

„Межі нашого національного тіла й нашого духа ще далеко не означені. Де точні межі нашої Нації й який її етнічний зміст, ми того не знаємо і ніхто того не годен сказати. Одно ми знаємо, що наша нація перебуває в періоді колонізаційного напруження і в стані внутрішньої кристалізації. Прикладати нині до неї догму етноґрафічних границь, чи расового походження, або релігійної приналежности, було би злочином, як було би злочином заковувати ногу дитини в залізний черевик. Залежить від нас, від нашої снаги, від потенції нашого народу, чи Передкавказзя буде українським чи ні, або чи Крим буде орґанічною частиною України чи лише її ґеоґрафічним придатком. Залежить від нас, чи наші міста залишаться московсько-польсько-жидівськими факторіями, чи зробляться українськими; чи наші „національні меншості" станутъ інтеґральною часткою нації, чи переймуться нашим національним духом, ідеалами й змаганнями, чи будуть на нашій землі експозитурою ворожих нам зовнішніх сил".

Вище було вказано на популярність серед нашого суспільства гасла „Україна в етноґрафічних межах". Ця популярність цілком зрозуміла, бо гасло етноґрафізму являється прямим вислідом зацікавлення українського суспільства теорією нації та пристосуванням цієї теорії до державно-політичних змагань українського народу. Однак, прикладання гасла етноґрафізму до територіяльної україн-

ської проблєми має лише теоретичний характер, та в більшості випадків, в стосунках національно-територіяльних Сходу Европи, зовсім не витримує практичного іспиту. Аджеж практично на цілому просторі нижньої течії Волги та Дона, доріччах Кубані та Тереку цілковито неможливо застосувати етноґрафічний принцип для розмежування українців та москалів. Ціла ця територія в наслідок не закінчених ще колонізаційних процесів представляє з себе національну шахівницю, що не має жадного стаціонарного образу та постійно змінюється. Всяка етноґрафічна межа, найобєктивніше проведена тут нині, завтра вже не відповідатиме фактичному стану річей. Також, лише релятивне застосування може мати етноґрафічний принцип і на цілому північному українському пограниччу — Курщині та Вороніжчині. І тут неможливо переведення такої граничної лінії, яка залишила би по однім боці компактну масу українців, а по другім—москалів. І тут неминучим являється існування по обох сторонах тієї чи іншої межі чисельних національних енкляв*) чи ексклява**).

Встановлення північної національно-державної межі України в жадному разі не може переводитися на підставі лише одного сучасного стаціонарного етноґрафічного стану населення, а тільки в наслідок скомбінування та взаємного скореґування всіх принципів територіторіяльного окреслення, про які говорилося вище. Дані про етнічний склад населення мусять бути тільки матеріялом для складних розважань, в результаті яких визначено було би межу, яка залишала би по-за Україною мінімум українців, але й втіляла би до України також мінімум москалів. Поняття етноґрафічних меж в ужитку українського суспільства завсігди мусить мати не абсолютний, а лише релятивний характер. Етноґрафічні дані про склад населення спірних теренів мусять бути добре вивчені українською стороною та критично перевірені. Аджеж всі статистичні дані переписи населення мають ту особливість, що вони, як говорить про це Кордуба***), зазвичай підпадають впливам офіційної політики і дають чи то більше чи то менше невірні висліди, все в користь пануючого народу та на шкоду недержавних націй. Оперуючи цифровими даними, завсігди треба памятати, що фактичну цінність переписних матеріялів обумовлюють: 1) доцільне, точне і ясне формулювання запитань, 2) відповідний добір персоналу, що переводить перепис, 3) довіря людности до влади, що переводить перепис, 4) додержання орґанізаторами перепису наукового обєктивізму й усунення

---

*) Енклява — вклинення, напр. острівець чужинецького населення серед компактної маси місцевої української людности.

**) Ексклява — виклинення, напр. острівець українців серед маси чужинців.

***) Мирон Кордуба. Територія і населення України. Ст. 1. Відень 1918. Вид. Вістника політики, літератури й життя.

всяких тенденцій — політичних, фіскальних та національних, та нарешті, 5) вибір відповідного часу для переведення перепису*).

Критичне розроблення російських даних про етнічний склад населення б. Російської імперії, а нинішнього СССР — це широке поле для попису української науки. Висліди тієї праці мусять бути широко застосовані при державному українському будівництві.

Тут немає можности застановлюватися над перечисленням та розглядом дотеперішніх наукових дослідів, що до українського народу та його національної території,— досить докладний огляд їх представляє стаття Ф. Максименка „Межі етноґрафічної території українського народу“ **). Мусимо лише сконстатувати, що головним джерелом відомостей загалу українського суспільства про етноґрафічні стосунки та ґеоґрафічне розміщення українського народу — являються праці проф. С. Рудницького. Окреслення, подані проф. Рудницьким, лягли в основу тих офіційних означень української державної території, які були зроблені як на мирових переговорах з осередніми державами в Берестю, так на переговорах з большевиками в Київі. Однак, праці проф. Рудницького, якому за них належиться повна вдячність, нині не можуть вже вважатися цілковито вистарчаючими, бо оперті вони були на перестарілих вже даних перепису 1897 р. Переписи, переведені по війні вже совітською владою, а особливо перепис 1926 року, вносять до справи визначення території України нові дані, нове освітлення.

Переходячи до властивої справи визначення північних меж Української Народньої Республіки, мусимо тут ще раз підкреслити, що дотепер немає жадних державно-політичних актів українських, що визначали б їх хоч би й у загальних рисах. III Універсал Центральної Української Ради, означаючи територію України через перечислення 9 ґуберній, має лише цілком неясну загальну фразу про приналежність до України також „українських частин Курщини та Вороніжчини“. Мирний договір у Бересті з осередніми державами встановив лише західні межі УНР — кінчаючи Вигоновським озером. Звідси й далі на схід мала бути визначена північна границя УНР після заключення миру УНР з Московщиною. До того ж часу виткнуто лише тимчасову військово-демаркаційну лінію, до якої поширювалася військова допомога німців.

В літі 1918 року, коли розпочалися у Київі переговори поміж Українською Державою та совітською Росією, українська делеґація запропонувала до прийняття лінію північних державних меж України. Однак большевицька делеґація на цю українську

*) В. Садовський. Північно - Західня Україна в світлі статистики, ст. 14 Львів 1924.

**) Бібліотечний Збірник ч. 3, ст. 65—93. Вид. Всенародньої Бібліотеки України при Українській Академії Наук. Київ 1927.

лінію не погодилася, почала саботувати справу заключення миру та привела кінець з кінцем до розбиття мирних переговорів. Таким чином лінія, запропонована українською делегацією, залишилася тільки проектом, який зовсім не увійшов в життя через поновлення українсько-московської війни, що скінчилася тимчасовою перемогою совітів та переходом Уряду УНР на еміграцію.

У 1919 році делегацією УНР предложено було мировії конференції в Парижі меморіял з жаданням визнання державної незалежности УНР. В цьому меморіялі зазначені були й межі УНР, однак, межі ці не відповідають межам, запропонованим на українсько-московських переговорах 1918 року, а представляють з себе один з варіянтів так зв. „етнографічних“ меж, ще й до того зовсім слабо умотивований. Большевики, створюючи УСРР, визначили її територію в обсязі 9 лише придніпрянських губерній, без північних повітів Чернигівщини та Крима. Північна границя УСРР таким чином відповідала північним адміністративним межам б. Волинської, Київської, Чернигівської (без 4-х північних повітів) та Харківської губерній. Згодом прилучено ще до УСРР Путівльський повіт та кілька прикордонних волостей Курщини та Вороніжчини. Натомість відділено від України та прилучено до Північно-Кавказького Краю Таганрозьку округу.

Сучасна УСРР з півночи межує з слідуючими адміністративно-політичними одиницями ССРР: 1) Білоруською СРР, 2) Брянською губернією Західнього Краю РСФСР, 3) Курською та 4) Воронізькою губерніями Центрально-Чорноземного Краю РСФСР. На Курщині та Вороніжчині після новітнього районування межують з УСРР округи: Льговська, Білгородська, Острогозька та Росошанська . Були в совітській пресі звістки, що совітський уряд УСРР робить певні старання перед всесоюзними установами в справі прилучення до УСРР Білгородської, Острогозької та Росошанської округ, які мають більшість населення українців. Досі ці старання поки що не мали жадного успіху.

* * *

Безпосередніми північними сусідами українців являються два народи: на північному заході до р. Десни — білорусини, та на північному сході від ріки Десни до ріки Хопра — москалі-великоруси. Відповідно до цього й визначення північної української границі розпадається на дві відмінні справи: 1) справу розграничення українсько-білоруського і 2) українсько-московського.

В свою чергу білорусько-українське погранична складається: 1) з пограничча Мозирсько-Гомельського, що нині входить до складу БСРР, та 2) з пограничча Стародубського (північна Чернигівщина), що входить нині до складу Брянської губернії РСФСР Пограничча московсько-українське складається з 3) Курщини и 4) Вороніжчини. Розглянемо кожну з цих частин пограничча зокрема.

І. Територія Мозирсько-Гомельського українсько-білоруського пограниччя, що знаходиться нині в межах Білоруської СРР, — це східня частина історичної землі Дреговичів-прямих предків сучасного Поліського племени Пинчуків, яке то племя являється етнічно-проміжним поміж українцями та білорусинами. Як з лінґвістичного, так і з культурно-побутового боку Пинчуки представляють з себе перехідний тип, що в поодиноких місцевостях схиляється то в українську, то в білоруську сторону. В науці немає остаточно встановленого погляду на національність Пинчуків, однак, більшість учених схиляється до того, щоби рахувати всіх Пинчуків українцями. Навіть основоположник білоруської філольоґічної та етноґрафічної науки, російський академик проф. Карський, більшу частину Пинчуків зараховує до українців, а до білорусинів причисляє лише населення на північ від р. Припяти. Межу поміж білорусинами та українцями проф Карський тут проводить таку: від пункту пересічення Припяти зі східньою адміністративною межою б. Пинського повіту, р. Припяттю на схід до м. Мозиря, звідси повертає на полудень та йде межою б. Мінської та Могилівської ґуберніі до зіткнення з межою Волинської ґуберніі, звідки повертає на схід та йде північною межою Волинської та Київської ґуберніі до Дніпра, далі повертає на північ та йде Дніпром до Любеча, де вступає вже в Чернигівщину. *)

Ця межа проф. Карського есть тотожна з філольоґічною українсько-білоруською межою, яку зазначає російський філольоґ С. Булич **), та цілковито відповідає так зв. мінімальній етноґрафічній межі проф. Рудницького. ***) До максимальної межі поширення українського народу проф. Рудницький вводить і решту території, заселеної Пинчуками на північ від Припяти. Максимальна межа проф. Рудницького перебігає по полудневім окраєві повітів Слуцького, Бобруйського та Рогачевського від Вигоновського озера на заході до м. Святського в Суразькому повіті Чернигівщини.

---

*) Карский Е. Ф. Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Изданіе Р. А. Н. Петроград 1917. ст. 32. (Карта масшт. 40 верст в 1 дюймѣ). Труды Комиссіи по изученію племенного состава населенія Россіи № 2.

Карский Е. Ф. Бѣлоруссы т. І. Варшава 1905.

Карский Е. Ф. Русская диалектология. Очерк литературного русского произношения и народной речи великорусской, белорусской и малорусской (украинского языка). Изд. Сеятель. Ленинград 1924.

Карский Е. Ф. Русская діалектологія. Курс лекцій, читанных студентам И. В. У. в 1915/16 ак. году. Ростов н./Д. 1916.

**) Новый энциклопедический словарь, ст. 497 — 498. Стаття С. Булича „Бѣлоруссы".

***) С. Рудницький. Коротка ґеоґраф'я України ч. ІІ. Львів 1914.

S. Rudnyckyj. Ukraina (wand und Volk). Wien 1916.

С. Рудницький. Основи землезнання України ч. ІІ. Антропоґеоґрафія України. Видання Укр. Университету в Празі. Прага 1923. Теж Ужгород 1928.

С. Рудницький. Огляд національної території України. Берлін 1923. Вид. „Українське Слово".

І. Територію, яка знаходиться на полудень від Припяти, лінґвістична мапа, видана Московською діялектольоґічною комісією, визначає яко українську; територію ж, приблизно відповідаючу обшарові, охопленому максимальними межами проф. Рудницького, визначає яко територію перехідних українсько-білоруських говорів. *)

Офіційні дані російського перепису 1897 року однак зовсім не числяться з думкою науки та не виказують тут на цілому терені й на північ і на полудень від Припяти жадних „малоросів“, зачисляючи всіх Пинчуків до білорусинів, (див. таблицю І). Совітський перепис 1926 року притримується такої ж неґуючої, супроти українців тенденції, хоча й нараховує вже їх на цілому згаданому терені 26.306 душ. Одночасно перепис 1926 року підкреслює російський характер населення, зазначаючи зріст кількости росіян в цій країні з 32.791 душ у 1897 році до 220.113 душ росіян по народності та до 491.054 душ росіян по рідній мові у 1926 році. Коли б вірити цим данним, прийшлося би припустити, що в часі тридцятиліття від попереднього перепису 1897 року тут відбулося або масове вселення росіян, або основна русифікація місцевої людности. Останнє припущення, начеб, стверджують різкі хитання числових даних про білорусинів, що до народности їх та рідної мови. За даними перепису 1926 року русифікація білорусинів поступила, начеб, так далеко, що з усієї кількости білорусинів 624,482 душ мало рідною мовою білоруську лише 397.505 душі, або 63,6%. Однак, роздивляючися ці „русифікаційні" процеси по окремих округах, зауважуємо, що чомусь ця „русифікація“ майже зовсім не торкнулася Мозирської округи, натомість іде велитенськими просто кроками в округах Річицькій та Гомельській. В останній окрузі білоруси вже, начеб, на $^3/_4$ зрусифіковані, бо лише приблизно четвертина — 51.046 із 194.712 душ має рідну мову білоруську. В цілості ж округи Річицьку та Гомельську перепис 1926 року представляє яко округи російські по абсолютній перевазі населення з рідною мовою російською. Річицька округа начеб на 254.816 всього населення має росіян по мові 158.580 душ, або 62,2%. Гомельська округа на 408.074 всього населення має росіян по мові 319.893 душ або 78,4%.

Таке цілком незрозуміле на перший погляд протиріччя поміж даними філольоґічно-етноґрафічної науки та поміж даними офіційними переписів знаходить цілковите пояснення в політичних тенденціях та в недосконалій техніці при переведенні переписів. При перепису 1897 року вся зазначена країна входила до складу адміністративного комплексу Білоруси, тож і не дивно, що мало освічені переписчики не зазначили на цій „адміністративній Бі-

*) Дурново Н., Соколовъ Е., Ушаковъ Д. Опытъ діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ съ приложенiемъ очерка русской діалектологіи. Труды Московской Діалектологической Комиссіи в. 5. Москва. 1915.

ТАБЛИЦЯ I

Національний розподіл населення Українсько-Білоруського пограничча за даними 1859 року та переписів 1897 й 1926 років.

Адміністративний поділ.	Всього населення	Українців	Білорусинів		Москалів	
			по народності	по рідній мові	по народності	по рідній мові
УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКЕ ПОГРАНИЧЧА						
1897	1.262.968	778	—	642.505	—	478.265
1926	1.871.948	150.246	639.266	—	939.467	—
А. МОЗИРСЬКО-ГОМЕЛЬСЬКЕ ПОЛІССЯ						
1897	627.655	—	—	493.472	—	32.791
1926	992.914	26.306	624.482	397.503	220.113	491.054
1. Мозирський						
повіт 1897	181.161	—	—	143.956	—	2.982
округа 1926	330.024	8.803	274.344	274.159	3.274	12.581
2. Річицький						
повіт 1897	221.771	—	—	183.045	—	6.930
округа 1926	254.816	8.814	155.426	72.298	66.367	158.580
3. Гомельський						
повіт 1897	224.723	—	—	166.471	—	22.879
округа 1926	408.074	8.689	194.712	51.046	150.472	319.893
Б. СТАРОДУБЩИНА (Північна Чернигівщина)						
1859	401.271	268.290	—	—	—	—
1897	635.313	778	—	149.033	—	445.474
1926	879.034	123.940	14.784	—	719.354	—
4. Стародубський						
повіт 1859	86.766	84.773	—	—	—	—
повіт 1897	144.833	262	—	—	—	134.572
округа 1926	183.270	57.726	1.233	—	119.125	—
5. Мглинський						
повіт 1859	90.478	86.406	—	—	—	—
повіт 1897	139.343	135	—	19.739	—	108.981
Почепська						
округа 1926	218.803	25.514	1.264	—	186.503	—
6. Новозибківський						
повіт 1859	113.637	76.137	—	—	—	—
повіт 1897	164.840	138	—	—	—	155.532
округа 1926	178.136	24.863	5.608	—	139.737	—
7. Суразький						
повіт 1859	110.390	20.974	—	—	—	—
повіт 1897	186.279	243	—	129.294	—	46.389
Клинцівська						
окргуа. 1926	298.825	15.837	6.679	—	263.989	—

лорусі“ жадних „малорусів“. В часі перепису 1926 року Мозирська округа входила до створеної совітською владою Білоруської СРР — записування й тепер білорусами навіть безсумнівних українців на полудень від Припяти мало, очевидно, й у 1926 ті ж причини, що й у 1897 році.

Річицька та Гомельська округи в часі перепису 1926 року ще не були приєднані до Білоруської СРР, а входили до Гомельської губернії Російської СФРР. Нема отже нічого дивного, що перепис у цих місцевостях у своїх вислідах виразно виявив не так дійсний стан національного складу населення, скільки лише політичні тенденції совітської влади та її технічно-адміністративного апарату. Большевикам в цій дійсно перехідній, національно ще остаточно нездеклярованій країні, не на руку було обєктивно досліджувати та зазначати національну приналежність та рідну мову населення українського чи білоруського — бо за офіційно-статистичним сконстатуванням тут цих народностей, самі по собі мусіли би слідом піти певні уступки культурно-національного характеру. Жидівсько-російські урядовці-переписчики, принципово вороже настроєні до всіляких там „націоналістичних” українізацій та білорусизацій, цілком певно у всіх сумнівних випадках воліли зазначати національну приналежність та мову людности, яко російську, а порівнюючи значну кількість переписних „білорусів“ можна пояснити лише старою, ще передвоєнною, „білоруською“ адміністративною традицією. Що ж до зазначених переписом 1926 року українців, — то очевидно це лише ті українці, що змогли відстояти у переписчиків свою національну приналежність. Дійсна ж кількість українців тут очевидно значно більша.

Ми тут не будемо довше застановлюватися на розгляді даних перепису 1926 року, хоча вглиблення в детальні числа по районах ще більше потверджує тенденційність та неправдивість цього перепису, — ми лише тут сконстатуємо, що перепис 1926 року не тільки не виправив хиб перепису 1897 року, але ще більше заплутав справу зясовання національного складу Мозирсько-Гомельського Полісся. Національні дані обох переписів не мають жадної обєктивної вартости, а можуть служити лише за доказ, що даний терен має дійсно переходовий поміж Україною та Білоруссю характер та що тут можливі ще дуже значні хитання при опреділенню національної приналежности населення. Росіяне тут в дійсності лише той tertius gaudens (третя особа, яка тішиться), що бажає спікти свою печеню при чужому вогні. Тільки майбутні безсторонні дослідження зможуть встановити тут дійсний національний стан посідання українців та білорусинів, та переведуть остаточне поміж ними розмежування в залежності від розвитку історичних подій.

Мінімальну кількість українців окреслюємо на підставі перепису 1926 року, приймаючи за українську людність позначену „білорусами“ в пяти районах Мозирської округи, положених на полу-

день від Припяти, та в пяти полудневих районах Гомельської округи. На цій мінімальній українській території нараховується що найменш 255.775 душ українців, що складає 71,5% до загальної суми населення в 326.815 душ (див. табл. II). Окрім цього на решті території перепис 1926 року начисляє ще 12.585 українців.

Виходючи із цілком обоснованого заложення про переходовий характер країни з перевагою, в наслідок цілого ряду культурно-історичних факторів, українського елементу — українська делеґація на переговорах з большевиками в Київі 1918 року зажадала введення цілої території Пинчуків до складу Української Держави. Гранична лінія тут була виткнута така*):

Вигоновське озеро, далі річка Шара, потім Любашево, Круговичі, Локтищі, Чепелі, Погост, на Урічча, Пасіка, Ґлуськ, Борову, Новий Степ (все в межах Минської ґубернії), далі Дніпром 4 версти вище від Жлобина, далі на Рачин, Шепетовичі, річкою Сожем до річки Бесіди, далі на Святське до адміністративних меж Чернигівщини (всі ці місцевості в межах Могилівської ґуб.).

Остаточне рішення що до встановлення державної української границі на згаданому відтинкові буде залежне від того, чи до моменту визволення України зпід влади Московщини Білорусь вже також визволиться й буде для України спільником в боротьбі з Московщиною, чи Білорусь позоставатиме й надалі в складі Російської держави та буде формально або й по суті в ворожому Україні таборі. В другому випадкові, як цілком слушно вважає проф. Рудницький**), належить категорично обстоювати зазначену вище граничну лінію, предложену українською делеґацією большевикам у 1918 році. Помимо всього іншого, лінія ця має ще й першорядне стратеґічне значіння для оборони правобережньої України, бо затримує в українських руках обидва береги Припяти та дуже важливу залізничу лінію Житковичі-Гомель.

В першому випадкові, коли Білоруська державність буде вже реальним фактом і Білорусь вже буде контраґентом — то при розмежуванню, на нашу думку, належить уникати всього, що могло би видатися кривдою для білорусинів та зашкодити приязним стосункам українсько-білоруським. Питання державної приналежности території Пинчуків, при таких обставинах, слід розрішити так, щоб полуднева, мінімальна українська етноґрафічна територія зразу ж і безумовно була залишена за Україною, а решта території на північ від Припяти до т. зв. максимальної межі, вирішила би свою державну приналежність плебісцитом.

Безумовна українська неплебісцитова територія мала би з півночи таку межу: від устя р. Случ рікою Припяттю на схід через

*) Проф. Дмитро Дорошенко. Ілюстрована історія України 1917—1923 р. II том. Українська Гетьманська Держава 1918 р. Ужгород 1930 р. ст. 168.

**) Проф. С. Рудницький. Доповідь в справі кордонів України до Міністерства Закордонних Справ У.Н.Р. від 20 листопада 1919 р.
Теж. Огляд території України. Львів 1920.

ТАБЛИЦЯ II

Національний розподіл населення мінімальної Української території Мозирсько-Гомельського Полісся після вирахування за даними перепису 1926 року.

Адміністративний поділ	Всього населення	Українців: Разом	Українців: Записаних у 1926 році: Українцями	Українців: Записаних у 1926 році: Білорусинами: по народності	Українців: Записаних у 1926 році: Білорусинами: по рідній мові	Москалів: по народності	Москалів: по рідній мові
РАЗОМ . .	**326.815**	**233.775**	**13.721**	**217.137**	**175.485**	**44.619**	**96.558**
МОЗИРСЬКА округа	**179.197**	**142.545**	**7.049**	**132.579**	**133.238**	**1.802**	**4.786**
МІСТА: . .	23.419	10.635	203	10.432	8.188	1.087	3.969
Мозир	9.818	2.602	121	2.481	749	893	3.169
Наровль п. м. т. .	2.515	1.021	30	991	881	49	244
Петриків	5.693	3.874	35	3.839	3.511	74	402
Турів п. м. т. .	5.393	3.138	17	3.121	3.047	71	154
РАЙОНИ: . .	155.778	131.910	6.846	122.147	125.050	715	1.817
3. Каролинський . .	26.700	24.048	1.159	21.894	22.889	78	251
5. Лельчицький . .	30.658	28.328	724	27.025	27.604	107	149
6. Наровлянський .	32.637	28.304	4.266	22.910	24.038	146	562
9. Слобідський . .	35 390	31.916	639	31.062	31.277	162	514
10. Турівський . . .	20.393	19.314	58	19.256	19.242	222	341
РІЧИЦЬКА округа	**147.618**	**91.230**	**6.672**	**84.558**	**42.247**	**42.817**	**91.772**
МІСТА: . .	13.986	2.231	49	2.182	485	5.414	8.155
Брагин п. м. т. .	4.883	489	13	476	72	2.194	2.604
Лоєв п. м. т. .	4.212	637	21	616	8	2.502	3.191
Хойники п. м. т. .	4.891	1.105	15	1.090	405	718	2.360
РАЙОНИ: . .	133.632	88.999	6.623	82.376	41.762	37.403	83.617
1. Брагинський .	32.695	20.235	737	19.498	13.138	11.065	18.477
4. Комаринський . .	25.823	18.933	4.188	14.745	6.108	5.683	16.200
5. Лоєвський . . .	21.606	12.300	1.092	11.208	2.203	9.034	19.064
7. Хойницький . .	30.720	20.424	120	20.304	10.100	8.306	19.649
9. Юревицький . .	22.788	17.107	486	16.621	10.213	3.315	10.227

Мозир до Юревичів, звідти суходолом на схід, залишаючи з українського боку Загалє, Хойники, Брагин, Ручевку, до Лоєва на Дніпрі, звідти на північ горі Дніпром та Сожем до Яриловичів, а зацим межою б. Чернигівської ґуб. на схід до Чуровичів (дивись мапу).

В максимальній межі в цілях випростовання границі доцільне було би переведення варіянта лінії від Шепетовичів на Святиловичі над рікою Бесіддю й далі на Больсуни.

II. Територія чотирьох північних повітів б. Чернигівської ґубернії, яка складала за часів Гетьманщини XVII—XVIII в. Стародубський полк, нині творить чотирі повіти Брянської ґубернії РСФСР. Етноґрафічно та після мови, проф. Карський зачисляє всю цю — аж по річку Десну на сході — територію до Білоруси, вважаючи білоруськими також навіть частини сусідніх повітів Чернигівщини — Новгородсіверського та Городнянського. Інші дослідники не поділяють такого катеґоричного причислення цілого згаданого терену до етнографічної Білоруси та вказують на присутність тут також населення українського та великоруського. Сам Карський признає, що в північних повітах Чернигівщини „местами, особенно в городах, слышится малоруская речь“ і припускає, що підчас перепису 1897 р. „лица, собиравшие сведения, смешивали белорусов з малоросами“.

Дійсно, перепис 1897 року майже цілком негує існування українців, бо зачисляє до українців на цілому згаданому терені лише 778 душ. Два повіти за цим переписом — чисто російські (Новозибківський та Стародубський), один повіт—російський з невеличкою домішкою білорусинів (Мглинський) та один повіт білоруський із значною кількістю росіян (Суразький). Таким чином в цілому за переписом 1897 року північна Чернигівщина етнічно представляє з себе великоруський клин поміж українським та білоруським масивами.

Дані перепису 1926 року також обстоюють це положення, продовжуючи цей московський клин, як ми це вже вище бачили, ще й далі на захід через Гомельщину, Річицю аж до Мозирщини.

Однак штучність та нереальність існування цього московського клина й тут, на Чернигівщині, также легко встановити через крайне розходження даних обох переписів — 1897 та 1926 рр. (див. таблицю І, Б). Так, українців з 778 душ в 1897 році стало в 1926 році 123.940 душ, але всеж це не досягло числа 268.290, скільки було їх тут*) 1859 року. Білоруси з числа 149.035 осіб у 1897 р. зменшилися до 14.784 душі в 1926 році та втратили з національного посідання єдиний по перепису 1897 р. білоруський повіт — Суразький, нині Клинцовський. Всі ці цілком неймовірні цифрово-статистичні хитання виразно стверджують знову політичну московську тенденцію територіяльного

*) Список населенных мест Черниговской губ. по данным 1859 г.

Мапа Північного Пограничча України.

Границі держав. Границі країв та губерній. Границі округ та повітів. ..... Границі районів та волостей.

о-о-о-о-о Гранична лінія, предложена Українською Делегацією у 1918 році. xxxx Гранична лінія, сконструована на підставі перепису 1926 року.

Адміністративний поділ Північного Пограниччя України на 1 січня 1927 року.

Відсоток української людности за переписом 1926 р.

А. Українсько-Білоруське пограниччя:

I. БІЛОРУСЬКА С. Р. Р.

1. МОЗИРСЬКА ОКРУГА. Райони:	% укр. 2,7
1. Житковицький	5,8
2. Калинковицький	0,6
3. Каролинський	4,4
4. Копаткевицький	0,5
5. Лельчицький	2,3
6. Наровлянський	13,1
7. Варицький	0,0
8. Петриківський	0,1
9. Слобідський	1,8
10. Турівський	0,2

2. РІЧИЦЬКА ОКРУГА. Райони:	% Укр. 3,5
1. Брагинський	2,2
2. Василевицький	4,8
3. Горвальський	1,3
4. Комаринський	16,2
5. Лоєвський	5,1
6. Річицький	0,2
7. Хойницький	0,4
8. Холмецький	3,3
9. Юревицький	2,1

3. ГОМЕЛЬСЬКА ОКРУГА. Райони:	% Укр. 2,1
1. Вітківський	0,1
2. Гомельський	0,2
3. Добрушський	1,4
4. Дятловицький	1,9
5. Краснобурський	7,5
6. Носовицький	1,1
7. Світловицький	7,5
8. Уваровицький	0,1–
9. Чечерський	0,1

II. БРЯНСЬКА ГУБЕРНІЯ Р. С. Ф. Р. Р.

4. КЛИНЦІВСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 5,3
1. Гордіївська	11,8
2. Заборська	3,7
3. Клинцівська	6,8
4. Красногорська	1,4
5. Мглинська	0,2
6. Нивнянська	0,1
7. Суразька	8,2
8. Унецька	4,8
9. Ущерпівська	9,0

5. СТАРОДУБСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 20,6
1. Воронківська	36,8
2. Гарцевська	18,6
3. Кистерська	36,2
4. Лищицька	13,7
5. Почарська	41,2
6. Стародубська	42,3
7. Чаусівська	80,1
8. Юдинівська	10,4

6. НОВОЗИБКІВСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 13,9
1. Злинківська	24,7
2. Климівська	31,1
3. Новозибківська	8,4
4. Чуровицька	11,2

7. ПОЧЕПСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	11,7
1. Баликська	24,7
2. Плюсківська	1,9
3. Почепська	9,7
4. Старосельська	40,1
5. Трубчевська	0,3
6. Шумарівська	6,1

Б. Українсько-Московське Пограниччя:

III. КУРСЬКА ГУБЕРНІЯ Р. С. Ф. Р. Р.

1. РИЛЬСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 19,1
1. Глушківська	74,5
2. Кореневська	14,6
3. Крупецька	0,5
4. Рильська	1,1
5. Теткинська	39,1
6. Хомутовська	2,7

2. ЛЬГОВСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	9,0
1. Березівська	1,4
2. Большесолдатська	0,5
3. Вишнедеревенська	0,4
4. Дмитрієвська	0,7
5. Жигаєвська	0,3
6. Іванинська	3,8
7. Іванівська	9,5
8. Касторнянська	0,5
9. Киликінська	0,7
10. Конишівська	0,8
11. Льговська	0,5
12. Суджанська	61,2

3. КУРСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 2,2
1. Алисовська	0,1
2. Анилоговська	0,2
3. Бесединська	0,5
4. Бобришевська	0,9
5. Долговська	0,1
6. Золотухинська	0,2
7. Ленинська	0,1
8. Лубянська	0,5
9. Медвінська	7,8
10. Нижнєреутська	0,2
11. Обоянська	7,8
12. Понировська	0,1
13. Рибинська	16,3
14. Ришковська	1,7
15. Сазановська	0,4
16. Солнцевська	0,1
17. Фатежська	0,1
18. Ямська	0,7

4. ГРАЙВОРОНСЬКИЙ ПОВ. Волості:	% Укр. 55,5
1. Біловська	15,4
2. Борисовська	61,8
3. Грайворонська	86,2
4. Дорогощанська	28,9
5. Краснояружська	88,2
6. Миропольська	73,7
7. Пінська	30,1
8. Рокитянська	49,1

5. СТАРООСКОЛЬСЬК. повіт. Волості:	27,3
1. Бобровська	9,3
2. Большехалонська	25,2
3. Великомихайловська	53,8
4. Волотовська	49,0
5. Казачанська	39,8
6. Новооскольська	51,1
7. Скороднянська	0,8
8. Старооскольська	2,8
9. Чернянська	67,7
10. Ястребовська	0,2

6. БІЛГОРОДСЬКИЙ ПОВІТ	% Укр. 26,7
1. Алексіївська	39,3
2. Большетроїцька	50,7
3. Верхопінська	0,7
4. Веселолопанська	46,4
5. Висловська	29,7
6. Зимовенська	52,5
7. Корочанська	39,7
8. Муромська	19,6
9. Ольшанська	10,5
10. Прохоровська	47,8
11. Пушкарська	18,0
12. Старогородська	15,0
13. Стрілицька	25,9
14. Томаровська	26,1
15. Шаховська	0,2
16. Шебекинська	16,7

IV. ВОРОНІЗЬКА ГУБЕРНІЯ Р. С. Ф. Р. Р.

7. ВАЛУЙСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 53,2
1. Валуйська	10,3
2. Вейделевська	57,1
3. Волоконовська	76,3
4. Ливенська	53,3
5. Никитовська	67,3
6. Николаївська	91,5
7. Погромська	47,5
8. Уразовська	60,9

8. ОСТРОГОЗЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	50,9
1. Алексіївська	64,5
2. Буденовська	51,9
3. Давидовська	1,8
4. Каменська	98,4
5. Коротоякська	7.0
6. Лискинська	56,5
7. Луценковська	87,7
8. Острогозька	62,6
9. Репіївська	24,3
10. Уровська	22,6

9. РОССОШАНСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	% Укр. 89,6
1. Білогорська	99,1
2. Михайловська	98,2
3. Новокалитвянська	68,0
4. Ольховатська	98,5
5. Павловська	71,1
6. Подгоренська	97,6
7. Ровенська	94,7
8. Россошанська	95,8

10. БОГУЧАРСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	72,7
1. Богучарська	81,6
2. Верхнемамонська	0,2
3. Калачіївська	83,7
4. Кантемирівська	93,3
5. Манинська	80,4
6. Монастирищенська	38,3
7. Новоміловатська	80,5
8. Петропавловська	87,2
9. Старокриушанська	58,3
10. Староміловатська	99,3
11. Таловська	91,4
12. Шуриновська	86,0

11. НОВОХОПЕРСЬКИЙ пов. Волості:	% Укр 28,5
1. Абрамовська	7,5
2. Архангельська	0,2
3. Великоархангельська	92,7
4. Верхнекарачановська	0,1
5. Воробєвська	58,6
6. Єланьколіновська	11,6
7. Макаріївська	3,8
8. Новохоперська	45,0
9. Пихівська	57,1

12. БОБРОВСЬКИЙ ПОВІТ. Волості:	21,5
1. Анненська	0,1
2. Бобровська	0,1
3. Бутурлиновська	6,3
4. Воронцовська	37,3
5. Липовська	24,2
6. Лосевська	50,3
7. Новочигольська	0,2
8. Середнеїкорецька	6,0
9. Таловська	24,0
10. Хріновська	0,3
11. Чесменська	0,5

відосібнення українців від білорусинів та вказують знову ж таки на перехідний мішаний характер території. Деталичні поволосні дані перепису 1926 року*) вказують на існування в кожному з повітів волостей з досить значним відсотком українців (дивись мапу). Так в Стародубському повіті мають українців — волості: Чаусівська — 89.5%, Стародубська — 42.5%, Погарська — 41.2%: Кистерська — 36.2%, Воронківська — 36.7%; в Новозибківському: Климівська — 31.1%, Злинківська — 24.7%; в Почепському, Старосельська — 40.1%, Баликська — 24.7%. Найслабшим український елемент виявляється в Клинцовському повіті, де найбільший % українців досягає лише 11.8% в Гордіївській волості.

Якої б не притримуватися думки при оцінці міжнаціональних стосунків в північній Чернигівщині, являється знаменним фактом вже саме задеклярування себе українцями 123.940 душ в ріжних відосібнених місцях цеї території, ще й до того при пануючих антиукраїнських урядових тенденціях.

Культурно-історично Стародубіщина з незапамятних часів знаходиться в нерозривному звязку з рештою українських земель та приймає активну участь в українському національному житті та в державно-політичних змаганнях.

Воля переважаючої більшости північної Чернигівщини належати до України свого часу в 1917 1918 роках потвержена була тисячами сільських та міських приговорів, надісланих українській владі в Київі З огляду власне на всі ці обставини, проф. Рудницький, подібно як і инші українські вчені, зачисляють весь цей терен до України.

Гранична лінія, запропонована українською делегацією на переговорах з большевиками у 1918 році, займає до України цілу Північну Чернигівщину та проходить так: від Святського адміністративною межою б. Чернигівської губернії на північ, схід та полудень до Красного Рогу, а далі на Семець, аж до Трубчевська. Від цієї лінії не слід, на нашу думку, й у будуччині при розграниченні з москалями відступати. Певну вартість мало би лише поширення зазначеної території де-що на схід до Десни на відтинку від Полуже до Трубчевська. Окраєць цей, згідно дослідам проф. Карського, заселений не москалями а білорусинами, такими ж як і в північній Чернигівщині, й приєднання його до України дало би на досить значному відтинкові природню межу р. Десни, особливо важливу стратегічно при обороні України по одній з головних московських випадових ліній від Брянська. При додержанню цього варіянту гранична лінія переходила би від Кащева по північній межі Почепського повіту й далі на схід (приблизно дотримуючись бувшої адміністративної межі поміж Брянським та Трубчевським повітами) аж до Полужа на ріці Десні, звідси йшла би Десною до Трубчевська, далі горі р. Нерусою через Буда

*) Тиміш Олесевич. Статистичні таблиці українського населення С.С.Р.Р. Варшава. 1930, таб. VI С.

Погощ до Ст. Гута в межах УСРР і далі сучасною адміністративною межою УСРР до стику з адміністративною межою Курської губернії проти Амоні.

Рівно ж у тому випадкові, коли розмежовування відбувалобися не з Росією, а з Білоруською Державою, слід, нам здається, додержуватися зазначеної вище лінії, однак, в залежності від політичних обставин, можливо допустити плебісцит або на цілому терені, або лише в Клинцовському повіті. Вислід плебісциту, без сумніву, майже на цілому згаданому терені буде на користь Української Держави.

III. Українсько-московське пограниччя не насуває таких труднощів фільологічного та культурно - етнічного характеру, які має пограниччя Українсько-білоруське. Тут не може бути й мови про якийсь етнічно-переходовий проміжний тип людности. Переходових українсько-московських діалектів немає зовсім, навіть селищ з мішаним населенням дуже обмаль. Етнічний тип українців тут зовсім різко відріжняється від московського та національне определіння мешканців не напотикає на якісь поважніші труднощі. Натомісць розмежування компактних теренів, оселених українцями та москалями, надзвичай тяжке з причин історично-колонізаційного характеру, які створили в багатьох випадках дійсну шахівницю ріжнонаціональних осель. Слобожанщина історично по татарщині опинилася в межах Московського князівства, яко його полуднева окраїна. Колонізація Дикого поля відбувалася двома напротидучими напрямками. З полудневого заходу йшла хвиля українських осельників, які вже з першої половини XVII століття заселили полудневі терени по верхівях рік Псла, Воркслн, по р. Донцю з Осколом та Айдаром та досягнули Донської луки від Острогозька і Богучара. Українці, створивши тут автономну провінцію з козацьким устроєм, так компактно її сколонізували, що вона й нині являється абсолютно українською. Територія пяти слобідських полків: Сумського, Харківського, Охтирського, Ізюмського та Острогозького — це сучасна Харківщина та полуднева Вороніжчина.

Друга колонізаційна течія йшла з півночи з Московщини, під охороною та керовництвом пограничної адміністрації, яка сиділа в ріжних городках та острожках, інколи досить далеко висунутих у степ. Московська влада в цілях оборони держави селила на цій окраїні ріжний московський люд, але рівно ж уживала для цього інколи й українців, зрештою не дуже їм довіряючи та трактуючи яко „воровских черкас“. Від зустрічи цих двох колонізаційних течій чистої козачо-української з мішаною урядово-московською й повстало на широкій полосі Курщини та Вороніжчини взаємне пересякнення українського та московського елементу. Короткий час від остаточного закінчення колонізації та велика взаємна відпорність обох національностей не привели ще до асимілізаційного знівельовання цих мішаних теренів і лише

майбутня державна межа остаточно зформує національний характер тої чи іншої частини території.

Намітити граничну лінію тут тим тяжче, що в дослідній літературі предмету немає вичерпуючих та обєктивних праць, а офіційні статистичні дані подаються лише для дуже великих адміністративних одиниць. Так, перепис 1897 р. подає дані по цілим повітам, а перепис 1926 року по волостям, однак ці волості мало чим менші від західньо-европейських повітів.

Таким чином на підставі цих офіційних даних розмежування можна перевести лише згруба з більшою чи меншою їмовірністю, комбінуючи дані обох переписів. Порівнюючи легко за тими даними перевести розмежування на Вороніжчині, де основне ядро української компактної людности творить територія Острогозького полку. Натомісць на Курщині, в районі московської урядової колонізації на лінії городків Путивля-Білгорода-Оскола, справжній національний лабірингт.

Українська делегація на переговорах у Київі в 1918 році в питанні границі в Курській губернії станула на тім становищі, що цей заплутаний вузел слід просто розрубати. Вона запропонувала в двох варіянтах таку граничну лінію, яка ці мішані терени в цілому лишила по українському боці. Лінія ця пробігала так (дивись мапу):

За першим варіянтом — від Трубчевська в межах Орловської губернії річкою Нерусою, р. Сєвом до р. Шари на Олешковичи, Орля. Далі в межах Курської губернії на схід на Амонь, Софронівку, р. Свапу, далі р. Свапою і р. Сеймом до Глушкова на Гущину, Лукіянівку, Старий Оскол і Петропавлівське (Обухівка) на межі Воронізької губернії.

За другим варіянтом спочатку таксамо, як і за першим, аж до р. Свапи, далі по Свапі й Сейму до Глушкова, далі на південь по природній межі на Касторну, Медвинку і на схід по р. Сейму на Гущино, Лукіянівку, Старий Оскол та Петропавлівське (Обухівку).

Такі лінії, окрім радикального рішення в українську користь справи мішаних теренів, давали Україні ще й стратегічні користі. Вони закривали небезпечний для близького Харкова московський Білгородський клин та давали можливість створити кілька оборонних ліній по верхівях ріки Сейма під самим Курськом та Псла під Обоянню.

Однак така „стратегічна" границя очевидно вже тоді в очах її авторів мала невеликі обоснования, про що свідчить другий варіянт, що відмовляється від оборонної лінії по р. Сейму. Ще менше вона відповідала поглядам Українського суспільства та Уряду в пізніші погетьманські часи, бо зовсім попала в забуття і замісць неї як неофіційні, так і офіційні визначення меж України притримуються інших ліній, головно т. зв. етнографічної лінії проф. Рудницького.

Стратегічна границя 1918 року, помимо її позірної просто-

ти та вигідности для України, слід признати, цілком заслужено попала в забуття. Лінії верхнього Сейму та Псла, які тут представляються яко невеличкі потоки, мають лише мінімальну стратеґічну вартість. Прилучення до України без розбору всього мішаного терену разом з цілком чистими московськими теренами ставить Україну в морально невигідне положення завойовниці. Для гетьманського Уряду в його зовнішній та внутрішній політиці факт прилучення до України території з великою кількістю москалів не творив нічого особливого, нічого небезпечного. Аджеж вся Україна трактувалася, яко частина великої Росії, та й при загальному москвофільському політичному курсі скріплення московського елементу в державі могло бути тільки бажаним.

Не так це мусить оцінюватися з українського національно-політичного погляду. Україна й так в дуже великій мірі пересякнута московською людністю, яка, творючи мійське та робітниче населення й займаючи в соціяльному й економічному відношенню сильні позиції, має непропорційно велике значіння в життю України. Неґативну силу московського елементу на Україні наочно довели події наших часів. Однак слабим місцем московського впливу являється та обставина, що москалі ніде на Україні по-за містами не творять більших компактних територіяльних осередків, а більше чи менше рівномірно розкидані по цілій Україні. Таким чином москалі, помимо своєї значної чисельности, являються на Україні меншістю ектериторіяльною, подібно як і жиди. Ця обставина, в звязку з побутовою культурно-релігійною та іншою інтеґральною взаємочинністю з загалом української людности, робить неминучою дуже швидку та безболізну національну асиміляцію москалів на Україні. Розумна, послідовна українська державна політика з такої асиміляції москалів могла би здобути значні національні користі. Зовсім інакше би справа асиміляції москалів уложилася, коли б в межах України опинилася територія з компактною московською людністю. Помимо того, що такий терен був би природнім огнищем місцевої московської ірриденти, він став би ще й джерелом національної сили, кузнею національного завзяття та відпорности для всієї розсіяної по Україні московської людности. Власне, прилучення до України на Курщині території, обнятої „стратеґічними“ межами 1918 року, і дало би москалям оце їх національне вогнище і привело би до впрост необчислених шкідливих наслідків у внутрішнім житті України. Вигоди „стратеґічної“ границі, в порівнанні з небезпеками її, остільки виявляються малими, що в інтересах власне українських лежить якнайрішучіше відкинути цей невдалий проект гетьманського періоду. Натомісць слід, як це й не трудно, встановити тут лінію, що, максимально наближуючись до етноґрафічної, виконала би, по мірі можности, і завдання стратеґічного прикриття столиці Слобожанщини-Харкова. Вигідніше тут залишити в межах Московщини окремі українські острівки, щоби не втіляти разом з ними до України великих мас компактної мо-

сковської людности. Збереження для української справи цеї замежної української людности можливе шляхом введення до московсько-українського мирного договору пунктів про взаємний обмін населенням. Прецедентом у цьому можуть бути договори французько-німецький, польсько-німецький та турецько-грецький після Світової війни.

Повертаючи до справи визначення межі на Курському пограниччу, слід згадати, що в науковій літературі, оперті як на філольогічних дослідах, так і на статистично-етнографічних матеріялах, існують в тій справі великі розходження поглядів та лише загальне визначення напрямків. Так проф. Нідерле*), зазначивши, що на схід від Новгород-Сіверська „очень трудно определить границу велико і малорускую", обмежується загальною вказівкою напрямку цієї межі на Суджу, Обоянь, Старий Оскол до Коротояку, а на мапі його цілий клин Миропілля-Білгород, Вовчанськ, Короча, Старий Оскол зазначено, яко мішаний — з перевагою українців.

В книжці та мапі Дурново, складеній на підставі матеріялів московської діялектольогічної комисії при зазначенні, що „опубликованный діялектологическій матеріял недостаточен для определенія границ" та що „точно провести границу невозможно", подається така лінія, що йде „почти по границе Рыльскаго и Путивльскаго уездов до р. Сейма, откуда поворачивает на восток, пересекает Рыльскій уезд в южной его части и, войдя в Льговскій уезд в юго-западном его углу, поворачивает на юг, пересекает Суджанскій уезд восточнее г. Суджи, идет по северо-восточной части Грайворонскаго уезда, где загибает на северо-восток и идет по самой северной части Белгородскаго уезда, северо-западной части Корочанскаго уезда и почти посередине Старо-Оскольскаго уезда южнее г. Старый Оскол".

Проф. Рудницький до української території зачисляє: цілий Путивльський повіт, південну половину Рильського повіту по лінію Амонь, Ломакино, Коренево з двома виступами під Льгов та Глушково; південну половину Суджанського повіту по лінію Суджа, Довгий колодязь; південно-західний кутик Обоянського повіту аж по лінію Богатий-Кочетівка; цілі повіти Грайворонський та Білгородський; південну половину Корочанського повіту, аж по лінію Підвільхи-Короча; цілий повіт Новий Оскол та нарешті південну смужку повіту Старий Оскол аж до лінії Орлик-Козачок.

Всі ці визначення оперті на даних перепису 1897 року та значно розходяться з даними перепису 1926 року, який, дякуючи

---

*) Л. Нидерле. Обозреніе современнаго славянства. Энциклопедія славянской филологіи, выпуск 2. СПБ. 1909.
Этнографическая карта славянскаго міра. Прага. Масштаб 1 : 3.700.000.
Також. Изданіе книж. магазина М. Іоксимовича. Москва. 1 : 5.125.000.

деталізуванню по меншим адміністративним одиницям-волостям, дає можливість більш точного транспонування національних стосунків на терен (див. таблицю III та детальні поволосні дані у Т. Олесевича).

Звичайно її дані перепису 1926 року по Курщині та Вороніжчині рівно ж не позбавлені таких же хиб та тенденцій, які ми зауважили на українсько-білоруському пограниччу. До того долучається ще її та обставина, що пограниччя Курське та Воронізьке являється в сучасний мент предметом спору безпосереднього поміж РСФРР. та УСРР. На домагання УСРР що до прилучення до неї певних пограничних теренів, чинники Р.С.Ф.С.Р. відповідають завзятим спротивом, уживаючи в свою користь рівно ж і статистичні дані. Ясно, що при таких обставинах дані, одержані з перепису, організованого та переведеного зацікавленою стороною, не можуть бути безсторонніми.

При скомбінованню всіх етнографічно-фільольоґічних та історичних даних з даними переписів 1897 та 1926 року, як рівно ж приймаючи під увагу певні політичні вимоги при ректифікації меж, на нашу думку, можливо було би нині прийняти так сконструовану граничну лінію на Курщині: від Ст. Гута границею УСРР до Крупця, звідси на схід до р. Сейма повище м. Рильська до пункту стику з межою Рильського та Льговського повітів, звідси, захоплюючи Іванівське, приблизно цею межою до Коренева, за цим межою б. Суджанського пов. до Погребків її далі, на південь від Солдатського, на Никольське (Бушмине), Піну, Богатий, Черкаське, Яковлево, Тетеревино, Подольки, Холодне, Орлик, Петропавлівське (Обухівка).

Така лінія водить в межі Української Держави всі терени з переважаючою українською людністю. Лише в околицях Білгорода необхідно було би в майбутності всіма достүпними способами збільшити український стан національного посідання.

IV. На Вороніжчині у 1918 р. українська делеґація зажадала такої лінії: від Обухівки на Шаталівку, Рипіївку, Колбино до Дону поверх Коротояку, далі Доном на Ліски, Масловку, потім на Шестаково, Нижню Кислю, Козловку, Бутурлинівку, Василівку (Водяне), Банну й до східньої границі Воронізької ґубернії.

Проф. Рудницький переводить етноґрафічну лінію таку: від Обухівки на Городище, Шаталівку, Розсоші, Рипіївку аж до устя р. Потудані в Дін коло Коротояка, потім здовж Дону на Ліски, Маслівку, Мечетку, Нижню Кислю, Козлівку, Василівку, Бурлаївку, Красне, Пихівку, Банну.

Як видно з порівнання цих двох ліній, вони являються лише незначними відмінами одна другої. Рівно ж невеликі зміни до цих лінії вносить порівнання даних перепису 1897 р. з переписом 1926 року (див. таблицю IV та мапу). Торкаються вони лише Донського коліна у Лісок, де українське населення виявляється значнішим та переходить за Дон на північ від Лісок.

ТАБЛИЦЯ III

Національний розподіл населення Українсько-Московського пограничча за даними переписів 1897 та 1926 років. **Курщина.**

Адміністративний поділ		Всього населення	Українці — Абсолютні числа	Українці — %	Москалі — Абсолютні числа	Москалі — %
А. Курщина .	1897	2.371.012	527.778	22.3	1.833.422	77.3
	1926	2.906.360	554.654	19.1	2.336.510	80.4
1. Путивльський повіт	1897	164.133	86.209	52.5	76.925	46.9
	1926	—	—	—	—	—
2. Рильський повіт . .	1897	164.368	50.925	30.9	112.806	68.6
	1926	282.558	61.971	21.9	219.537	77.7
3 Дмитрієвський повіт .	1897	126.758	—	—	126.410	99.8
	1926	—	—	—	—	—
4. Льговський повіт . .	1897	130.039	8.320	6.4	121.248	93.3
	1926	414.406	37.256	9.0	375.572	90.6
5. Суджанський повіт .	1897	150.263	72.011	47.9	77.986	51.9
	1926	—	—	—	—	—
6. Грайворонський повіт	1897	177.479	104.506	58.9	72.672	40.9
	1926	332.821	184.689	55.5	147.405	44.3
7. Обоянський повіт .	1897	181.052	19.447	10.7	161.262	89.1
	1926	—	—	—	—	—
8. Курський повіт . .	1897	222.808	—	—	218.706	98.1
	1926	665.262	14.790	2.2	642.491	96.6
9. Фатежський повіт .	1897	125.485	—	—	125.341	99.9
	1926	—	—	—	—	—
10. Білгородський повіт .	1897	174.299	37.002	21.2	136.012	78.1
	1926	563.240	150.132	26.7	410.678	72.9
11. Корочанський повіт .	1897	159.024	54.558	34.3	104.257	65.6
	1926	—	—	—	—	—
12. Ново-Оскольський п.	1897	157.849	80.514	51.0	77.216	48.9
	1926	—	—	—	—	—
13. Старо-Оскольський п.	1897	146.009	12.283	8.4	133.394	91.4
	1926	371.864	101.718	27.3	269.114	72.4
14. Тимський повіт . .	1897	141,416	—	—	141.344	99.9
	1926	—	—	—	—	—
15. Щигровський повіт .	1897	150.030	—	—	149.784	99.8
	1926	276.209	4.098	1.5	271.713	98.4

ТАБЛИЦЯ IV.

Національний розподіл населення Українсько-Московського пограниччя за даними переписів 1897 та 1926 років.

Вороніжчина

Адміністративний поділ		Всього населення	Українці		Москалі	
			Абсолютні числа	%	Абсолютні числа	%
Б. Вороніжчина	1897	2.531.253	915.883	36.2	1.606.492	63.4
	1926	3.308.023	1.078.552	32.6	2.211.092	66.8
1. Валуйський повіт .	1897	188.113	96.134	51.1	91.542	48.4
	1926	291.503	155.173	53.2	135.468	46.5
2. Бирюченський повіт .	1897	200.668	140.799	70.2	59 637	29.8
	1926	—	—	—	—	—
3. Острогозький повіт .	1897	273.837	247.241	90.3	24.747	9.4
	1926	426.235	217.360	50 9	205.934	48.3
4. Коротоякський повіт	1897	157.189	25.270	16.1	131.702	83.8
	1926	—	—	—	—	—
5. Павловський повіт .	1897	157.365	66.061	42.0	91 089	57.8
	1926	—	—	—	—	—
6. Россошанський повіт	1897	—	—	—	—	—
	1926	326.277	292.274	89 6	32.680	10.0
7. Богучарський повіт .	1897	309.965	253.619	81.8	55.701	18.2
	1926	329.498	239.424	72.7	88.278	26.8
8. Новохоперський пов.	1897	192 436	29.234	15.2	162.770	84.6
	1926	264.620	75.794	28 5	187.932	71.2
9. Бобровський повіт .	1897	286.745	47.339	16 5	238.586	83.2
	1926	353.858	76.093	21.5	277.036	78.3
10. Ворoнізький повіт .	1897	273.832	—	—	270.162	98.7
	1926	648.819	15.511	2.4	623.818	96.1
11. Задонський повіт . .	1897	123.184	—	—	123.080	99.9
	1926	—	—	—	—	—
12. Землянський повіт .	1897	200.736	—	—	200.568	99.9
	1926	—	—	—	—	—
13. Нижнедівицький повіт	1897	167.183	5.348	3.2	161.746	96.2
	1926	305.568	3.131	1.0	302.172	98.9
14. Усманський повіт .	1897	—	—	—	—	—
	1926	361.645	4.092	1.1	357.774	98.9

Рівно ж компактне українське населення виявляється й у полудневo-східній частині Новохоперського повіту, аж до р. Хопра. Увзгляднення цих корисних для українства обставин при визначенню політичних меж України являється тим більше необхідним, що вони мають немале стратеґічне й політичне значіння, як для оборони важливого Ліскинського залізничного вузла й мосту, так і для зручного природньо-ґеоґрафічного стику з межами дружньої Україні державно-політичній формації над Доном.

Ця остаточна гранична лінія на Вороніжчині мала би такий перебіг: від Обухівки на Шаталівку по р. Потудані до Дону повище Коротояку, Доном вверх до Хворостана, річкою до Давидовки на Середній Ікорець, на ст. Анновку, Пчелинє, Мечетку, Козловку, Бутурлинівку, Василівку (Водяне), Красне, Алферівку на Хопрі, Хопром долі через Новохоперськ до границі Области Війська Донського.

В цілому ж — північна границя У.Н.Р. мала би бути, на основі всього вищезазначеного, така:

Від пункту нинішньої границі Польщі та СССР проти Візна гранична лінія У.Н.Р. йде на схід, залишаючи по українському боці такі місцевості: Чепелі, Погост, Урічча, Пасіки, Межилісся, Глуськ, Борова, пересікаючи р. Березину через Новий Степ, пересікаючи залізницю з Жлобина до Бобруйська у ст. Красний Беріг, пересікаючи залізницю з Жлобина до Рогачева поміж ст. Жлобин та Лучин, пересікаючи Дніпро чотирі версти повище Жлобина, через Раган, Шепетовичи, пересікаючи Сож, через Святиловичі, до р. Бесіди й останньою на північ до границі б. Чернигівської ґуб. біля Болсунів, далі йде на північ та схід, притримуючися межі адміністративної б. Чернигівської ґуб. аж до м. Кашево, далі б. межою Брянського та Трубчевського повітів до р. Десни повище м. Полуже і вниз течією р. Десни, лишаючи з української сторони Вильничи, Лопуш, Ребчевськ, Устра Лука, Увала, аж до устя р. Неруси проти Трубчевська, горі р. Нерусою через Буда Погощ до границі УСРР проти Ст. Гута. Далі границею УСРР до Крупця, на схід до р. Сейму повище м. Рильська до пункту стику з межою Рильського та Льговського повітів, звідси захоплюючи Іванівське, приблизно цею межою до Коренева й далі межою б. Суджанського пов. до Погребків й далі на південь від Солдатського на Никольське (Бушмине), Піну, Богатий, Черкаське, Яковлево, Тетеревино, Подольки, Холодне, Орлик, Петропавлівське (Обухівка), звідси на Шаталівку, по р. Потудані до Дону повище Коротояку, Доном вверх до Хворостяна, річкою до Давидівки, на Середній Ікорець, на ст. Анновку, Пчелинє, Мечетку, Козловку, Бутурлинівку, Василівку (Водяне), Красне, Алферовку на Хопрі, Хопром долі через Новохоперськ до границі Области Війска Донського.

РОЗДІЛ III.

Серпневі дні.

Гарячий день 8 серпня 1930 року. Невеличкий потяг лінії Станіславів—Копичинці відійшов від Станіславова.

Міст через Бистрицю, ст. Хриплін. Біля двірця невеличкий будинок—в ньому була їдальня Штабу Армії. Поруч цього будинку—пляц, що було визначено для кидання літниками повідомлень від команди VI Армії. Було це в днях прориву червоної кінноти за Дністер і перерви сполучення з VI-ою армією. Далі тягнуться запасові тори, що поросли травою: на них стояли потяги Головного Отамана Св. п. С. Петлюри, Штабу Армії та постачання. Повторно коротко стояв тут, у Хриплінї, Штаб Армії у вересні, коли Армія У.Н.Р. пійшла в наступ і форсувала Дністер. Тоді відвідав Штаб Армії Маршал Й. Пілсудський.

Так, гарячі були ті дні серпня 1920 р. Відворот продовжувався вже четвертий місяць, а для більшости Армії, що була в Зимовому поході, був це вже другий рік безперервної боротьби. Зараз, зосібна по долінах річок, точилися вперті бої по кілька днів. Частини займали непосильний для своєї чисельности фронт й не могли мати якого-будь відпочинку в армейському резерві, бо такого не бувало.

Рівно ж тяжка робота припадала й на Штаб Армії, зокрема на 1-е Ґенерал-Квартирмейстерство. Ця праця нервів потрібувала особливого напруження в ті гарячі серпневі дні, коли Армію У. Н. Р. відрізано було від спільного фронту. На лівому нашому крилі, як звязок з VI-ою армією, знаходилася ґрупа полк. Пажуся. Не одного разу відривалася вона від нашого крила й тоді в оперативних звітах бренило сакраментальне речення: „Від ґрупи полк. Пажуся відомостей немає". В ті часи призвіще це не викликало в мене ніяких споминів. Але ж підчас завішення зброї, десь після 20 жовтня, їхав до Варшави. В переповненному старшиною вагоні пізнав я колегу по Одеській юнацькій школі. Це й був полк. Пажусь, що в ті тяжкі дні командував збірною з ріжних етапових частин ґрупою. Незлютована духово й зле заосмотрена, ця група не завжди виявляла належну стійкість і відпорність, бо не була бойовою частиною.

Далі ст. Ніжнів, міст через Дністер, за який майже місяць точилися бої аж до часу переходу в наступ.

Ст. Комарівка. В селі коло неї кілька днів стояв Штаб Армії підчас боїв на р. Стрипі.

Станції Коростятин, Монастириська, Озеряни. Маленький (7 вагонів) потяг поволі підіймається вгору. Нарешті, куди дістане око, розкинулося широке плято, яке перерізує залізничний тор. Як-раз цією дорогою, але ж в протилежному напрямі їхали ми увечері, певно, 10 серпня 1920 року, повертаючися з Бучача. Майже цілий день пробув там оперативний відділ Штабу підчас контр-наступу за р. Серет. Треба було за всяку ціну стримати ворога контр-атаками, щоби виграти кілька днів — тих гарячих днів, коли чекала Варшава на рішення долі своєї й цілої кампанії.

Тоді паротяг хутко мчав маленький вагон-сальон по цьому пляго. За столом сиділи: Ґенерал Омельянович-Павленко М., Міністр Св. п. П. Холодний та автор цих рядків. Над столом йшла пара — стояв на цьому не аби-який делікатес — кукурудза. П. Холодний, замилуваний у краєвид, не відчував, напевно, що спокійна на вигляд подорож могла кожної хвилини бути перервана на якомусь підірваному місточку чи рурі...

У Монастириську стояв тоді Штаб Армії теж кілька днів. Прибули поповнення з запасової бриґади й було переведено розпреділення їх по дивізіях. З цього ж міста постою віддав я, за відсутністю Командуючого Армією й Начальника Штабу, наказ по телефону про відворот за Дністер.

Озеряни. Та ж маленька, хоч і двоповерхова стацийка. До неї прибув під ранок 1 чи 2 серпня Штаб Армії після ночи, проведеної на березі Стрипи на околиці Бучача. Частини відходили під прикриттям контр-атаки кінноти, яку підпирала своїм огнем артилерія. В Озерянах, в літучці Імки, зморене вояцтво мало змогу дістати гарячої кави й хліба.

Далі Бучач. Міст через р. Стрипу. Потяг повільно збирається на високий лівий берег. Відкривається загальний вид на місто, що мальовничо розкинуто по правому березі. А он і будинки східньої околиці над річкою, біля яких купчився операт. відділ Штабу Армії підчас боїв—в ночі 1 та в день 10 серпня. Потім стації Пишківці, Джурин і нарешті — Чортків, прорізаний річкою Серет, де точилися вперті бої в днях 25—27 липня.

Тихо несуть свої води всі ці річки, що так рясно скроплені крозю борців за волю. Відбудовано за 10 років зруйновані міста, в яких йде нормальне життя. І лише еміґрант, якому випадком довелося їхати в 10-ті роковини тих подій шляхом хресного походу невеликої кількістю, але ж міцної духом Армії, що боролася за волю свого народу, зі смутком у серці згадує гарячі дні серпня 1920 року...

В. Кущ.

В. ПРОХОДА,
Підполковник.

Записки до історії Сірих або Сірожупанників.

(Матерьяли до української военної історії). *)

III. ОСТАННІЙ ПЕРІОД БОРОТЬБИ З МОСКОВСЬКИМИ БОЛЬШЕВИКАМИ НА ПОДІЛЛІ.

Опис подій цього періоду почнемо з оперативного звіту 2-ої Волинської Стріл. дивізії, до складу якої входила 4-а Сіра Стріл. бриґада. Зміст цього звіту такий:

„Оперативно. Наштаґруп Лівої. Вчора, 23 вересня, ворог біля 6 годин, скупчившись в лощині, що на північ від с. Сатанівка, кількістю до 300 піхоти та 200 кінноти при 2 гарматах, повів наступ вздовж р. Збруч з півночи на Сатанів. Відсутність в цьому районі наших значних резервів і неможливість по місцевих умовах обстріляти скупчення ворожих сил з гармат спочатку дали можливість ворогові трохи потіснити наші передові частини й, навіть, зайняти північну околицю Сатанова, але ж за цей час наша батарея була перекинута на правий бік Збруча й почала обстрілювати ворога, а з с. Верхівці була перекинута піхота (11 й 12 Сірі та 13 й 15 Чорноморські курінi), котра повела наступ у флянґ наступаючому ворогові, тоді як з фронту частина піхоти (10 Сірий й 14 Чорномор. курінi) та кіннота Мазепи з вигуком „слава" кинулися на насідавшого ворога. Ворог „дрогнув" і швидко почав у безладді відворот в напрямі на Олександрівку, залишивши на місці до 20 зарубаних та до 10 полонених. Виявилося, що в наступі приймали участь частини 364, 365 і 367 п. совіт. полків, 2-й „образцовий" кінний і якийсь 5-й кінний полки.

Після відбиття ворожого наступу, в цілях скупчити резерв, прийшлось залишити с. Верхівці. Вдень помітно було, що ворог гуртувався головними силами й кіннотою в районі с. Верхівці-Турчинці. В цьому ж районі зазначилась присутність нової батареї в складі 2-х гармат. З метою бойової розвідки біля 17 год. в цьому напрямку був висланий кін. Мазепи полк, але ж при цій атаці виявилось, що кіннота ворога значно переважає наші сили, через що кін. Мазепи полк під прикриттям кулеметного й рушничного вогню нашої піхоти (12-й сірий курінь та Чорноморці) примушений був відступити. Кіннота ж ворога кількістю до 300 шабель почала була переслідувати нашу кінноту, але збита вогнем нашої піхоти поділилась на дві ґрупи, котрі почали обходити м. Сатанів з півночи й з півдня. Не дивлячись на страшенну змученність (весь цей день люди були в бою й без обіду) наша піхота (10-й сір. курінь з півночи, а 11-й Сір. курінь з півдня) спокійно зустріла новий маневр ворога й влучним вогнем розсіяла обидві кінні ґрупи ворога. Всі дальші спроби ворога атакувати нас вже з півдня було відбито й до 21 год. на всьому нашому участку стало спокійно.

Ніч пройшла спокійно. Ворог активности не проявляє. Зранку сьогодня вислана розвідка в напрямках на Олександрівку, Верхівці-Борщівка і на Іванківці. Наслідки її ще невідомі.

За вчорашній день дивізія мала такі втрати:

Кінний Мазепи полк: забито 4 козаки й 4 коней, ранено 8 козаків і 12 коней.

4 Сіра бриґада: ранені Нач. штабу бриґади сот. Прохода та значковий 12 Сір. куріня Чередниченко (по дорозі до шпиталю помер).

5 Чорном. бриґада: убитий 1 козак, ранені к-р 14 куріня пор. Пащенко, один мол. старшина й 1 козак.

*) Див. ч.ч. 5, 6, 7 і 8 „Табору".

Вчора біля 20 год. повернувся розїзд Мазеп. полку зі старшиною, котрого позавчора було наділано для звязку з от. Тютюнником, і доложив, що 22-IX вранці Київська дивізія зайняла Гусятин і до вечора того ж дня зайняла Городок, але вночі ворожа кіннота в значній кількості з боку Чорновод почала тиснути праве крило дивізії й примусила дивізію залишити Городок і зайняти позицію по-під лісом, що на півд. захід од Городка, займаючи лівим крилом ст. Лісоводи. Штаб дивізії с. Дубровка. Звязку з ґен. Удовиченко от. Тютюнник не має й лише з допиту полонених йому відомо, що ґен. Удовиченко зайняв Камянець-Подільський і Балін.

Вчора вечером до Сатанова підійшла окрема кін. дивізія й 6 стрілецька. Ці дивізії розташувались в с. Красне й лише 1 бриґада 6-ої див. вночі прийшла в м. Сатанів, де знаходиться й зараз, а з Окремої кін. дивізії в Сатанів год. о 21-й прийшов 3-й кін. полк, котрий вночі провадив розвідку на Верховці, а потім повернувся назад до дивізії в Красне.

В нашій дивізії зараз помічається великий брак набоїв, особливо гарматних. Вчора привезли з парку лише 130 гарм. набоїв і казали, що більш їх немає, навіть, в арм. летучці. Прошу вжити рішучих заходів щоби негайно поповнити дивізію набоями, головним чином гарматними, понеже відсутність їх лишає можливости продовжувати операції. Рахую необхідним підтягнути Арм. гарм. летучку як можна близче й прошу зазначити, де вона зараз. Між іншим от. Тютюнник також мотивував свій відворот з Городка відсутністю гарматних набоїв. Крім того, дуже необхідно зараз же надіслати в частини дивізії масла для змазки зброї, понеже як рушниці так і кулемети без чистки дуже часто зовсім одказуються працювати; наприклад, вчера було два випадки розриву стволів рушниць з пораненням людей. 24-IX-20 р. ч. 0179/оп.

Т. в. о. Комдив 2, Ґенштабу полковник Галкин".

24 вересня 6 січ. стріл. дивізія веде наступ на Кузьмін. Ворог одступає за річку Горинь. Поляки зайняли Ланівці-Кремінець. 3-а Залізна стр. дивізія зайняла Камянець-Подільський, а 4 Київська — м. Городок.

2-й Вол. Стр. дивізії наказано зайняти район Проскурова, 1-ша Запор. дивізія мала продовжувати наступ ліворуч Волинської, тримаючи звязок з Польською армією.

О 15 год. 24 вересня 4-а Сіра Стр. бриґада з 2-ою гарм. батареєю, маючи 5 Чорном. бриґаду в аванґарді, вирушила з Сатанова й до ночи прибула до сл. Юлісіно, де й заночувала. Кін. полк Мазепи мав зайняти Фельштин.

25 вересня о 6 год. Сіра бриґада в головних силах Вол. дивізії вирушила в район Проскурова. До вечора Запоріжці зайняли район Гриневці — Проскурів, а Сіра бриґада з іншими частинами Вол. дивізії розташувалася в с. Книжковці, що на півден. схід од Проскурова. Тут, після виставлення належної охорони, ночівка.

26 вересня Волинська див. повинна була зайняти с. Копистин, ст. Богданівці і с. Івашківці, але три ворожі бронпотяги з залогами по 40 багн. і 8 шаб., оперуючи по залізниці між ст. Богданівці й присілок Раково (Раків), підтримували свою піхоту в с. с. Копистині та Івашковцях і не тільки не дали Волинцям виконати своє завдання, але сильним гарм. вогнем турбували їх у Книжковцях. Вол. дивізія переходить на південь в с. Шумовці.

Села Копибань і Свинне були зайняти ворожою кіннотою з кулеметами на тачанках.

Київці були ще в районі м. Ярмолинець. Запоріжці стали на лінії с. с. Лезніво—Гриньовці Лісові.

День пройшов у бойових сутичках розвідчих відділів, в час яких кінноті Волинців удалось трохи попсувати залізничну колію між ст. Богданівцями та Проскуровим.

27 вересня. З огляду на те, що Баламутівка, Казимирівка, Михалківці, Колибань були зайняті ворогом, піхота Вол. дивізії, відійшовши до с. Карповці, повела наступ на Баламутівку, яку ворог звільнив, і звідси на Казимирівку.

Сіра бриґада праворуч, а Чорноморська — ліворуч зробили ряд атак на ворожі позиції на північ од села Казимирівка. Ворог оборонявся вперто і переходив у контр атаки. Тільки, коли кіннота Мазепинців зробила обхід з боку Михалковців, а кіннота Сірих і Чорноморців з боку Васильковець, ворог не витримав і поспішно відійшов до с. Михалковець. У большевиків було 30 чоловік зарубаних, багато забитих і ранених та взято 7 кулеметів з тачанками, 6 фір з майном, 13 коней. Третина цієї здобичі дісталась Сірим.

Зайнявши с. Казимирівку, Сіра бриґада розташувалася в півден.частині цього села в резерві, виставивши охорону в бік села Пасішного, а Чорном. бриґада — в бік с. Михалківці і слободи Михалковецької.

О 24 й год. ворог почав сильно обстрілювати з гармат с. Казимирівку. Волинці сподівелися наступу большевиків вночі, але його не було.

В останні дні м. Старо-Константинів було зайнято Польським військом. Правою ґрупою Армії УНР — м. Дунаєвці, середньою ґрупою — м. Ярмолинці. Лівій ґрупі (до складу якої входили Сірі) було наказано енерґійно продовжувати наступ: Запоріжцям на лінію м. Меджибожа, а Волинцям — на лінію Деражні.

28 вересня о 5 год. рано большевики повели наступ на Казимирівку, але Чорноморцям за допомогою Мазепинців удалось цей наступ відбити. В цьому бою кін. полк гетьмана Мазепи взяв у полон 100 чоловіка при 2 х кул. і багато рушниць з 2 го бат-ну 368 совіт. полку. В час бою 10 й 11 Сірі стріл. курені зайняли позиції в маненьких лісках, що на півд. схід од с. Казимирівки, ліворуч були Чорноморці, а праворуч після бою несла охорону кін. сотня Мазепинців. 12-й Сір. курінь був яко резерв при штабі бриґади в с. Казимировці. Батарея Вол. гарм. бригади займала позицію на схід біля села.

Ворог мав проти Волинців: 100 баґн. 369 полку, 1-й бат. 368 п. — 150 баґн., кін. див. Червон. козацтва до 200 шаб. і 8 гармат. Ці частини були в с. Михалківці, сл. Михалковецькій і Заруде. Крім того, до 200 баґн. з кул-ми зайняли с. Шумовці. Туди були послані: кін. сотня Чорноморців і сотня Мазеп. кінноти, які й вибили ворога з Шумовець. Після цього до Шумовець надійшла 6-а Січ. стр. дивізія. Шарівку зайняла Київська дивізія. Решта дня пройшла спокійно. Кін. сотня Сірих зробила бойову розвідку в напрямку Михалполя.

29 вересня о 8-й год. 10 і 11-й Сірі курінї перейшли в наступ в напрямку Янівки-Луки, 12-й Сір. кур. — в резерві. Ліворуч наступали Чорноморці, а праворуч — Мазепинці. Вибивши ворога з сл. Михалковецької і Заруддя та зайнявши с. Янівку, Сіри перейшли через Луку в наступ на Коржівці. Чорноморці після заняття с. Михалковець також наступали на с. Коржівці, яке з боєм було занято. В цей час кін. полк Мазепи робить обхід справа і займає о. с. Новосілки і Літки, де було взято в полон до 100 большевиків, 3 гармати в запряжці, гарм. набої, кул-ти, телефони й інше майно та канцелярія 123 п. совіт. бриґади.

30 вересня Вол. дивізії наказано перейти на лінію Деражні та заняти ст. і м. Деражню.

О 7-й год. рано 4-а Сіра бриґада в аванґарді вирушила з с. Коржовець й перейшла в с. Шарки. Ворожа піхота за допомогою трьох бронепотягів заняла позицію на буграх на схід од Шарок. В с. Шарках залишаються Чорноморці, а Сірі роблять обхід справа й після впертого бою займають с. Буцневу, де було більше 200 ворожих баґнетів.

При занятті Буцневої найбільш виявила себе кін. сотня Сірих, що зробила обхід села з півночи й там з боку цукроварні відкрила по селу кулеметну й рушничну стрілянину. Тут було захоплено в полон до 30 большевиків. Ворог, користуючись темрявою надійшовшої ночи, відійшов до Шляхових Коричинець.

В цей час Мазепинці захопили ст. і м. Деражню, де взяли в полон 150 чоловіка 533 Совіт. полку з ком-ром бат-на й двома старшинами. Большевики були всі добре одягнені й, як видно, підготовлені до зимової кампанії.

Ворожа піхота, що займала позицію на схід од Шарок, після того як Волинці зайняли с. Буцневу й м. Деражню, спішно відійшла на схід.

З огляду на те, що звязок з Київцями перервався (вони відійшли з с. Занковець невідомо куди), а с. Янчиці та Пилипівські Коричинці були заняті значними силами ворога, Сірі о 23 год. перейшли до Яблонівки, де й розташувались, виставивши охорону на схід, південь і захід. Мазепинці перейшли до Шарок.

1-го жовтня — спокійно. День пройшов у розвідчих подіях. Сірі заняли оборону від містка на шляху с. Яблонівка—сл. Буцнево до дороги Зіньківці-Янчинці включно. Розвідкою було виявлено присутність ворога в Шляхових Коричинцях і в с. Шелехово.

Щоби допомогти Київ. дивізії вийти на лінію м. Воньковці, Вол. дивізії наказано над світ 2-го жовтня заняти піхотою с. с. Буцнево й Криничне, а кінноті зірвати залізн. тор в районі Нової Гути, щоби не допустити бронепотягів, а при можливості й відрізати їх.

6-а Січ. Стр. дивізія в цей час повинна була заняти с. Янчиці і Шелехово з метою обходу правого крила ворога в районі с. Охримовці. Але 2 жовтня рано большевики роблять сильний натиск на Шарки і примушують Чорноморців відійти до с. Новосілок. Піхота

Сірих заняла позицію на буграх на півден. захід од с. Яблонівки, а кіннота, перейшовши в брід річку біля озерка, що на захід од Яблонівки, кинулася в атаку на ліве крило ворожої кінноти (Коповського), що переслідувала Чорноморців, тим часом як Мазепинці йерейшли в атаку зпівночи. Ворожа кіннота з втратами забитими т раненими відійшла до Шарок, Сірі відбили у большевиків 18 чоловіка Чорноморців, що були взяті в полон.

В цей час тачанка з кул-м кін. сотні Сірих, що не мала можливости переправитись за кін. сотнею в брід через річку, заскочила до містка на дорозі Яблонівка—сл. Буцнево й почала обстрілювати большевиків, що вели наступ на Яблонівку. Ворожими кулями одного коня при тачанці було забито. Большевики виявили намір заходити тачанку. Тоді бунчужний Карпо Селещук, зтягнувши шлею з забитого коня, накинув її на себе і разом з живим конем повіз тачанку до Яблонівки, а чотовий Макар Маштелер та ройовий Степан Лозенко влучаим кулем. огнем відбивали насідавшого ворога. До 18 год. Сірі вели бій біля Яблонівки й примусили ворога відійти за місток.

О 19 год. з наказу штаба дивізії Сірі відійшли з Яблонівки й через Зянківці перейшли до Новосілок, де скупчилася Вол. дивізія. Тим часом 1-а Запор. дивізія заняла м. Летичів, а 6-а Січ. дивізія — район с. Охримовець, зупинившись по лінії Гоголі — сл. Женишковецька.

3 жовтня о 3-й год. ночи Сіра бриґада вирушила з Новосілок і вибивши невеликий ворожий кін. відділ з Шарок, заняла с. Яблонівку, де й розташувалась, виставивши охорону на схід і південь. В с. Шарках стали Чорноморці.

4 жовтня — розвідчі події. Встановлено звязок з бриґадою Окр. кін. дивізії, що заняла с. Янчиці.

5 жовтня рано большевики повели наступ на Яблонівку з Шелехова, Шлях. Коричинець і з сл. Буцневої. Дві ворожі атаки Сірі відбили, але о 10-й год. після третьої атаки примушені були відійти на східне узлісся на схід од Зянковець. У Сірих було забито 3 чол, багато ранено й 8 попало до полону.

О 12 год. Сірі перейшли в контр-наступ, вибили большевиків з Яблонівки, захопивши до 30 полонених, і заняли попередне положення. Решта дня пройшла в розвідчих подіях.

Ворог мав у Шелехові й Пилипових Коричинцях 539 п. Сов. п-к, в Кринично — Запас. кін. п-к, на залізниці — 4 бронепотяги, у Шлях. Коричинцях — 540 п. Сов. полк і „образцовий“ кінний п-к.

Район Охримовців займала 6-а Січ. Стр. дивізія, а м. Летичів — 1-а Запор. дивізія; на північ од р. Бужка — район Польської армії.

6 жовтня — спокійно.

В цей день розпочалась мобілізаційна праця. Згідно наказу Штабу Дієвої Армії, 2 жовтня було утворено бригадну мобіл. комісію, з підполковником Демків-Чайковським на чолі. Мобілізаційним районом для Сірої бриґади були: Бахманьовецька, Меджибіжська й Су-

словецька волості. По мобілізації приймалося молодих й бувших на військовій службі козаків, рівно ж підстаршин, від 20 до 30 років життя. З них козаки віком од 20 до 25 літ мали надсилатись у запасові частини для навчання, а решта поступала на укомплектування дієвих частин.

Населення цілком співчувало й допомагало українському війську чим тільки могло. Люди до мобілізації йшли дуже охоче. Навіть інваліди йшли добровільно до війська.

Але мобілізаційний апарат був налагоджений зле, все робилося наспіх і в прифронтовій смузі, де кожну годину могла звитись ворожа кіннота. Не було часу зробити належну реґістрацію осіб, що підлягали мобілізації. Відсутність помешкань для мобілізованих, кухонь і належного задоволення прийнятих по мобілізації шкодила справі. Відсутність одягу й взуття відчувала вся Армія.

За півтора місяця праці мобілізаційна комісія Сірої бригади прийняла до 3000 чоловік, з яких більше половини було надіслано до Сірої бригади, а решта — до 6-ої стр. бриґади Вол. дивізії, що була сформована в жовтні місяці й відогравала ролю запасової частини. Крім того, до 6-ої стр. бриґади надсилалося козаків з числа інтернованих у Польщі з табору Ланцут.

Мобілізаційній комісії вдалося більш-менш успішно перевести мобілізацію тільки завдячуючи співчуттю й підтримці самого населення. Грошей було видано всього 500 тисяч карбованців, тоді як на утримання лише персоналу мобілізаційної комісії потрібно було за півтора місяці до 750 тисяч карбованців.

Мобілізовані відправлялись партіями по 200 — 300 чоловіка до бриґади, але відсутність там харчів, одягу, взуття й зброї приводила до того, що більшість їх вертала до дому.

З 7 до 12 жовтня більш-менш серіозних подій не було. Дні проходили в сутичках розвідчих відділів.

12 жовтня большевики 533 і 534 пішими полками (більш 500 баґн. і 100 шаб.) при допомозі бронепотягів повели наступ з боку Деражні на Літки й Шарки, зайняті кін. полком Мазепи та Чорноморцями, і в той же час розвинули активну діяльність на участку Сірих. Всі атаки ворога було відбито з втратами для нього.

13 жовтня Чорноморці відійшли в резерв для поповнення.

14 жовтня Вол. дивізії наказано перейти в наступ і вийти на лінію Летичів-Бар., зайнявши Волковинці. На цей день Сірим було наказано захопити Шляхові Коричинці і чекати підходу Мазепинців. Наказ цей Сірі виконали о 6-й годині рано. Відбитий ворог відійшов до Римових Коричинець. В Шляхових Коричинцях Сірі захопили скриньки з гарм. набоями, телефоне майно й до 15 большевиків.

О 10 й год. кін. сотня Сірих заняла с. Галузинці. Мазепинці в цей час билися с большевиками в районі сл. Буцнево і м. Деражня.

О 18-й год. піхота Сірих перейшла до Ґалузинець. Розїзди Мазепинців були в Римових Коричинцях. Сірі розїзди були вислані в напрямку Бара. М. Деражня було занято Мазепинцями.

15 жовтня день пройшов у розвідчих подіях. Виявлена присутність значних сил ворога у Римових Коричинцях, Вовковинцях, Радовцях і Іванівцях, а на ст. Комарівській — ворожих бронепотягів. Старі Гармаки займали частини 6-ої Січ. стр. дивізії.

16 жовтня зранку розпочався наступ на Римові Коричинці. Праворуч дороги наступали Сірі, а ліворуч лісом — Мазепинці, крім того частина Мазеп. кінноти перейшла в лісі залізницю й зайшла до Римових Коричинець з півночи. О 20 й год. Римові Коричинці було зайнято.

17 жовтня большевики повели наступ піхотою з Вовковинець по залізниці при допомозі двох бронепотягів. Сірі зайняли позицію: 10-й курінь по залізниці на схід од Римових Коричинець, 11-й курінь правіш, а 12 курінь — позаду уступом, Мазепинці — на північ од залізниці; 2 гарм. батарея стала на позицію на східньому краю Римових Коричинець. Кілька разів ворог переходив в атаки, але всі вони були відбиті з втратами для нього. У Сірих був забитий 1 козак, 1—ранений і 1 кінь забитий, а у гарматчиків забито 7 човіка. Того ж дня ввечері було зіпсовано залізничний тор між Р. Коричинцями й ст. Комарівцями.

18 жовтня о півдні Сірі після зміни пластунами Мазеп. полку відійшли в резерв до Галузинець. В цей час 6-а Січ. Стр. дивізія зайняла с. Комарівці і Барські Хутори.

О 15 год. по наказу Сірі вирушили через Римові Коричинці до Вовковинець, куди прибули о 23-й год. Вовковинці вже було зайнято Мазепинцями.

19 жовтня оголошується про завішення зброї між Польсько-Українським та большевицьким військами.

Сірі, виставляючи охорону на 3 — 4 версти на схід од Вовковинців на хуторах, відпочивають та провадять навчання з надсилаємим поповненням. Мазепинці займали частиною Радовці, а частиною — Вовковинці і ст. Комарівці. Запорожці займали охорону на північ од Вовковинець на лінії с. Войтовці, а 6-а Січ. стр. дивізія — м. Бар — с. Комарівці.

Кадр частин Сірої бриґади в цей час був такий:

10-й курінь — 11 старшин, 40 баґн., 5 кул. Максима і 2—Люїса при 15 кулеметчиках та 30 немуштрових;
11-й курінь — 12 старшин, 40 баґн., 5 кул. Максима і 2—Люїса при 16 кул-ках та 35 немуштрових;
12-й курінь — 12 старшин, 35 баґн., 12 кул. Кольта при 40 кул-ках і 60 немуштрових і
Кінна сотня бриґади — 2 старшин, 37 шабель, 1 кул. Максима і 2 — Люїса при 5 кулеметчиках.

Настрій кадрових був гарний, майже всіх удалось одягнути й взути. Почали прибувати мобілізовані, яких поступило у Вовковинцях до кожного куріня чоловік по 200. Були вони в більшості не одягнені й мали кепське взуття. Одягу для них не було, зброї і харчів не вистарчало. Це привело до того, що навчання як слід не відбувались, а мобілізовані в більшості розходилися по домам.

Не маючи чим годувати, командування не могло боротись з дезерцією. Але з залишившимися козаками проводилася підготовка, не дивлячись ні на що. З цих мобілізованих-добровольців виробився дуже гарний і як показали останні бої—боєздатний елемент.

26 жовтня Сіру бриґаду відтягнуто для поповнення в резерв. Після зміни Чорноморцями Сірі відійшли—штаб бриґади і кін. сотня в с. Буцневу, а курінi розташувались в Шляхових і Пилиповських Коричинцях. Становище на фронті без змін.

Сірі приймали поповнення й провадили навчання. Мобілізованих козаків поступило чоловік по 300 на курінь, але з ними сталося те, що раніш у Вовковинцях — поверталися до дому з-за браку харчів, одягу й амуніції.

По мобілізації поступило до бригади 29 коней, з котрих 20 було призначено в кінну сотню, а решту—в курінi. Ні сідел, ні вуздечок не було, як і надії на їх одержання. Заготовлялось все власними засобами, але грошей також не було.

Сірі напружували всі зусилля, щоби зробити все можливе. Гарним відношенням до місцевого населення завоювали його симпатії. Воно намагалося допомагати чим тільки мало спроможність.

В куріннях було витворено по три піші сотні, одній кулеметній, сотні піших розвідчиків і півсотні кінних розвідчиків. Навчання йшло повним ходом. Мобілізованих на навчаннях було поділено на маючих рушниці й немаючих їх. Навчання з рушницями з обома ґрупами велось по черзі.

2 листопаду Сіра бриґада перейшла в с.с. Галузинці й Шеїнці (Шипиці). В цей час повинен був розпочатись наступ армії У.Н.Р. і зірвано завішення зброї, але на нараді вищого командного складу з Паном Головним Отаманом виявилось, що підготовку мобілізованих ще на закінчено, що мобілізовані не одягнуті й не взуті як слід і, що саме головне—не мають в більшості зброї, а набоїв могло вистарчити на два-три бої. Було вирішено почекати прибуття транспортів зброї, набоїв і одягу. А тим часом большевики скупчують на українському фронті дуже поважні сили кінноти, знявши її з польського фронту й відтягнувши з фронту російської добровольчої армії ґенерала Врангеля, яка була майже розбита. Большевицькі прихильники почали вести серед мобілізованих таємну аґітацію про безцільність боротьби з сильною большевицькою владою при відсутності в Уряду У.Н.Р. реальних засобів, навіть боєвого припасу.

Настали морози, а відсутність одягу й взуття значно допомагали дезерції. Мобілізовані розходились і коли нарешті були одержані рушниці, то їх вистарчило озброїти не тільки старшину і кіннотчиків, а, навіть, і немуштрових.

11 листопаду Сіра бриґада мала всього 42 старшини, 609 баґнетів, 52 шаблі, 23 кулемети при 76 кулеметчиках, 783 рушниці й 93 тисячі рушничних набоїв, або до 2.000 набоїв на один кулемет і 60 набоїв на одну рушницю. Такої кількости набоїв не могло вистарчити на один бій.

Курінi мали приблизно таку кількість баґнетів: 10-й курінь—170, 11-й—200 і 12-й—230.

Армія У.Н.Р. займала лінію фронта на схід од Могилева-Лучинця-Копай Города-Бара-Вовковинців. Від м. Летичева на північ починався польський фронт. В Бердичеві поляки з москалями вели переговори, що підготовляли ґрунт до мирного договору. Решткі російської добровольчої армії напружували останні зусилля в боротьбі з большевиками в Криму.

Скептики й реалісти говорили: „Не трать, куме, марно сили"... Але Українська армія, вірячи в свою правоту, хоче зробити останню спробу в тяжкій і нерівній боротьбі.

11 листопаду рано повинен був розпочатись наступ на всьому українському фронті, але большевики на кілька годин*) попередили нас. Вони переважаючими силами піхоти розпочали наступ на всьому фронті й перебрали ініціятиву до своїх рук, а в районі Копай-Города кіннота їх прорвала український фронт, розвинувши енерґійну діяльність в тилу Київської і 3-ої Залізної дивізій.

12 листопаду Сірим стало відомо про прорив фронту ворожою кіннотою. Негайно був висланий старшинський розїзд для звязку з Київцями в район Ялтушкова, а в той же час ужито заходів для охорони з півдня.

13 листопаду о 10-й годині розїзд повернувся й доповів, що йому вдалося звязатися з передовими частинами Київців у Ялтушкові Підлісному, які під натиском ворога відходять, а большевики ведуть наступ на Ялтушків.

Того же дня ввечорі ворожою кіннотою був зайнятий Бар. Кінна сотня Сірих робить бойову розвідку в напрямку Бару. О 23-й год. на північному краю міста Сірих кіннотчиків зустрів ворог рушничним і кулеметним вогнем. В місті Барі грала большевицька музика.

14 листопаду Армія У.Н.Р. мала як найскорше зробити переґруповку і з лінії Вонківці-Бар повести наступ на південь, маючи завданням притиснути большевиків до Дністра. Волинській дивізії було наказано вийти на лінію м. Бару, зайняти його й вести наступ на південь.

4-а Сіра бриґада повинна була зайняти м. Бар, ліворуч по залізниці повинні були наступати Мазепинці, зайнявши с. Іванівці, а праворуч—5-а Чорноморська бриґада, зайнявши Старі й Нові Гармаки. В с. Шелехові повинна була бути російська дивізія ґенерала Бобошка.

Частини Сірої бриґади вирушили з Галузинець і о 12-й годині зайняли 10-м курінем хутори Барські, 11-м курінем—Шпирки, а 12-й залишився в сл. Комарівській в резерві.

Кінна сотня Сірих, що була вислана зранку в Старі Гармаки для забезпечення від можливого нападу ворога зправа й встанов-

*) Власне—на цілу добу, бо наступ большевики розпочали між 7—8 рано 10 листопаду. Ред.

лення звязку з 6 ою Січ. стр. дивізією, з якою звязок після зайняття м. Бару ворогом перервався, вибила зі Старих Гармаків старшинський ворожий розїзд і захопила в полон командіра ескадрона з ординарцем.

Від полонених большевиків стало відомо, що в с. Козарівці находяться поважні сили ворога, які мають продовжувати наступ на північ і зайняти Гармаки.

Тимчасом Чорноморці не тільки не зайняли Гармаків, а навіть того ж дня зовсім не прибули. А ліворуч Мазепинці не зайняли с. Івановець.

Тоді командір бриґади полковник Шепель рішив власними силами виконати покладене на Сірих завдання — зайняти м. Бар, гадаючи, що інші частини незабаром надійдуть і забезпечать крила Сірої бриґади.

До прибуття Чорноморців 12-му Сірому куріню було наказано зайняти оборону переправи на р. Ровець (багнистій і непроходимій) проти Гармаків. Таким чином Сіра бриґада залишилась без резерву.

2 а гарм. батарея Вол. бриґади стала на позицію біля хуторів Барських.

О 16-й годині 10-й та 11-й Сірі куріні повинні були одноразово повести наступ на м. Бар: 10-й—по шляху з хут. Барських, а 11-й—зі Шпирок. Але 11-й курінь спізнився більш як на годину, а 10-й курінь (ліве крило) при наближенні до Бару був обстріляний кулеметним і рушничним вогнем як з жидівського цвинтаря, що на західньо-північному краю міста, так і з дороги Бар-Вовковинці. Довелося перемінити під ворожим вогнем фронт в східньо-півден. напрямку, але большевики в цей час почали обстрілювати з кулеметів на тачанках з заходу, з-за річки Шершні.

10-й курінь заліг в 400—500 кроках перед жидівським цвинтарем і одстрілювався на три сторони. Перейти в атаку під таким обстрілом ворога було неможливо.

Вечором надійшов 11-й курінь, ведучи наступ лавою по шляху Вовковинці-Бар і на схід од нього. Спочатку 11-й курінь був обстріляний гарматним вогнем, а при наближенні до міста—кулеметним і рушничним. В сутінках 11-й курінь зайняв православний цвинтарь, але далі в місто большевики не пустили, виявивши надзвичайно рішучий опір.

Настала ніч. Звязку по фронту ні вправо, ні вліво не було. С. Іванівці було зайнято ворогом. Чорноморці не прибули. Операція не вдалася.

О 20-й год. відійшли: 10-й курінь до Барських хуторів, а 11-й—до Шпирок, де виставили охорону на південь і на схід. Мазепинці в цей день витримували ворожі атаки в районі с. Комарівець і в Радівцях. 12-й курінь розташувався в сл. Комарівській, виставивши одну сотню до переправи біля Гармаків.

10-й курінь поніс такі втрати: ранено 4 старшин, в тому числі командір куріня поручник Крипак, забито 10 і ранено до 25 козаків, а 11-й курінь мав ранених 5 козаків.

15 листопаду 10-му куріню було наказано о 4-й год. рано після зміни відійти до Галузинець, а 11-му куріню змінити 10-й курінь і тримати охорону до 12 год. дня. Але 11-й курінь спізнився своєчасно змінити 10-й курінь, а о 6 год. ворог поважними силами піхоти повів наступ на Барські хутори. Завязався бій, в якому було забито хорун. Черняка і 3 козаків. З боями 10-й і 11-й курінні відійшли до сл. Комарівської й зайняли позицію на буграх на південь од слобідки: 12 курінь од озера Ровець до дороги Галузинці-Бар, 10 курінь од дороги на схід до ліска, а 11 курінь по північно західньому узліссю. Звязку з іншими частинами не було.

О 10-й год. большевики силою до 1000 багн. при 4 герматах розпочали атаки. Три атаки Сірі відбили, при чому мобілізовані нарівні з кадровими козаками бились з ворогом дуже добре. Але набоїв майже не було. В цьому бою було тяжко ранено в живіт енергійного, хороброго борця—ідеаліста, командіра 12-го куріня сотника Гончарука, який по дорозі до шпиталю помер, забито 6 козаків і ранено до 15.

О 12-й год. большевики зайняли с. Комарівці й загрожували Сірим з лівого крила зайти в тил. Тоді 10-му куріневі було наказано зайняти позицію проти с. Комарівець на захід од них, а 11-й і 12-й курінні відходять і займають о 13 год. позицію на буграх на північ од сл. Комарівської. Ворог займає Старі Гармаки.

Коли 11-й і 12 курінні зайняли нову позицію, 10-му куріневі було наказано відійти й зайняти позицію по річці, що на півден. схід од с. Галузинець, але 10-й курінь, перейшовши річку, негайно відповідної позиції не зайняв, а зупинився на дорозі біля містка відпочити.

В цей час надходила Чорноморська бриґада з Шиїнець (Шипинець) на допомогу Сірим в походній кольоні. Коли Чорноморці були на віддалі кілометра від Сірих, з Гармаків вискочило до 300 шабель кінноти Байла, що напала на Чорноморців. Чорноморці відбили ворожу атаку й почали швидко відходити в напрямку с. Яблонівки. Ворог пройшов на захід. Пізніш в районі с. Яблонівки Чорноморці були оточені ворожою кіннотою й майже знищені. З Гармаків по переправі через р. Ровець перейшло ще кілька сотень ворожої кінноти, що направилась на північ.

11-й і 12-й курінні, деморалізовані таким ходом подій, почали відступати в напрямку Галузинець. А тимчасом з с. Комарівки показалось до 600 шабель кінноти Котовського, що почала приймати бойовий лад. Кінна сотня Сірих і прибувша перед тим на допомогу Сірим кінна сотня Мазепинців (60 шабель), наспіх прийнявши бойовий лад, перші перейшли в атаку на ворога, але затримати в 6 раз переважаючу силу ворога не змогли, а тут ще на нещастя кулемет кінної сотні Сірих зіпсувався.

Ця атака могла дати піхоті можливість впорядкуватися, але деморалізовані люди вийшли зовсім зпід керування, а до того ще кращі командіри курінів були ранені.

Мобілізовані, користуючись тим, що вони мали свій цивільний

селянський одяг, покинувши зброю, намагались добігти до близчих осель, а кадрові козаки зі старшинами відїхали на кулеметних тачанках в напрямках на Галузинці й Римові Коричинці.

Кіннота Сірих і Мазепинців відійшла в напрямку Римових Коричинець. Кулеметна тачанка Сірої кінноти зіпсувалася, хоробрі кулеметчики попали в полон і загинули. Багато Сірих ворогом було забито (між ними хорун. Ольховик), зарубано й поранено, а ще більше попало в полон. В кінній сотні Сірих з 47 шабель залишилось лише 35.

Зі складу 10, 11 й 12 курінів удалось відійти 18 кулеметним тачанкам, а на них та на конях до 25 старшин і до 150 козаків. Рештки Сірих зібрались в Шляхових Коричинцях о 17 годині дня. Там до них, крім сотні Мазепинців, приєдналась 2-а гарм. батарея, що відійшла через Галузинці.

Вся тяжка праця по укомплектованню й підготовці частин до боротьби за Незалежність Рідного Краю була знищена за кілька годин. Продовжувати бої в такому стані було неможливо.

У вечорі того же дня Сірі відійшли з Шляхових Коричинець, пройшли м. Деражню й, залишивши тут на переправі через р. Вовк кінну заставу з кулеметом, розташувались в Хатній Деражні.

16 листопаду, о 4 годині рано, Сірі вирушили на Копачівку, Машовці й прибули до с. Колибані о 15 год. Звідси було вислано розвідку на південь, а також робились спроби звязатись з Запоріжцями.

17 листопаду Сірі відійшли через Шумовці до с. Рожична, де, виставивши охорону в бік Рожичанки, Россші, Мслінкчі і Маньківці, пробули до слідуючого дня. Большевики в цей день зайняли район м. Ярмолинець і надходили до Фельштина.

18 листопаду Сірі з Чорноморцями відійшли до Педосів, де затримались на пару днів.

Армії У.Н.Р. було наказано, після відповідної перегрупировки, напружити останні зусилля й 19 листопаду перейти в контр-наступ.

19 листопаду од Сірих була виставлена кінна застава з 2 ма кулем. тачанками на схід од с. Войтовець, а від Чорноморців— застава в с. Водичках. Було вислано роїзд до Чорного Острова, але українських частин там не знайшов. Запорожці були на північ. захід від Проскурова. Вправо в с. Ланківцях і Дзілінчах було встановлено звязок з російськими частинами ґенерала Бобошка.

О півдні кіннота Котовського повела наступ на Водичку та Войтовці і відсунула кін. застави Волинців, при чому з застави Чорноморців врятувалася лише частина, а застава Сірих відійшла до Педос. О 16 годині Сірі й Чорноморці вступили під Педосами в бій з ворожою кіннотою, який продовжувався дві години. Під натиском багато переважавших сил ворога Сірі й Чорноморці відійшли до с. Рідкодубів. Тут було виставлено охорону на схід од Рідкодубів у „трьох хатах" на височині 336 і на перехрестку Рідкодуби-Чорний Острів, підтримуючи звязок з бронепотягом „Чорноморець" на залізниці на захід од ст. Чорний Острів. Ворожа кіннота пройшла

до м. Чорного Острова й зайняла його, відрізавши шлях відступу Запоріжцям.

20 листопаду о півдні до Рідкодубів надійшли Мазепинці, які, змінивши охорону Сірих і Чорноморців, перейшли в наступ на Педоси з метою вийти в тил ворогові, вівшому бої з Запоріжцями в районі Чорного Острова, але цього ним не вдалося зробити.

У вечорі того ж дня Волинці відійшли до Писарівки-Войтовців, де, виставивши охорону, пробули до слідуючого дня. Сірі ще раз були в тих селах, де після Луцької катастрофи в 1919 р. довелось пережити самі скрутні моменти боротьби.

21 листопаду о 10 годині Сірі з Чорноморцями вирушили через Маничин до Ожиговців, де коло 17 години перейшли Збруч і були інтерновані.

Тяжко було здавати зброю, але мусіли; багато Сірих, не маючи можливости залишити при собі зброю, кидали її в Збруч.

Того ж дня ввечорі і вночі обезброєні Сірі пройшли через Підволочиск до Камінки.

23 листопаду Сіру бриґаду було розташовано в с. Дичків біля Тернополя, а в грудні вона в складі Волинської дивізії була перевезена до табору Каліш.

Табор Каліш.
17 травня 1922 р.

21-е листопаду 1920 року.

(уривок із споминів).

То був останній день на Рідній Землі. І дійсно став він останнім для Тих, хто за 10 років заспокоївся в землі чужій. Був він сумним епільоґом кампанії 1920 р. і 12-тиденної героїчної листопадової операції, в якій і для випробуваних бойців сталося оте „неможливе“ до подолання, — то був день 21 листопаду, коли Армія У.Н.Р., що виконала сумлінно свій обовязок перед Батьківщиною, залишала Рідну Землю...

Зранку 21-го листопаду до переправ через р. Збруч на фронті від Волочиська до Ожигівців збиралися обози і надходила піхота. Наступаючого ворога стримувала кіннота й останній бій вела з ним в районі с.с. Курилівці-Бальківці.

Дивним випадком, в район цього бою ледве не дістався Андрій Лівицький, сучасний Заступник Голови Директорії Головного Отамана (тоді Голова Ради Міністрів), який, маючи намір з Волочиська проїхати до Командуючого Армією в Війтівці, наближався до Бальківців. Лише сприт ординарця, який на гуки стрілів припав ухом до землі й сконстатував близькість бою кінноти, допоміг своєчасно змінити небезпечний напрям подорожі — вже на правий бік р. Збруча.

З 10-ої год. розпочалася переправа, що продовжувалася до 17 год., коли останні кінні частини перейшли річку. Зі сходу доно-

силися гуки гарматної та кулеметної стрілянини, що наближувалися з кожною годиною. Під кінець переправи одинокі гарматні стріли падали вже в річку. Головний натиск ворог робив на Волочиськ, де передові частини його кінноти (Котовського) навіть ускочили на міст.

* * *

Поволі сходили бойці до переправи, де треба було здавати зброю. Останній іспит — бо нелегко воякові разлучитися з вірним товаришем бойових подій — часто-густо добутим з бою цим символом боротьби та волі, але ж послух бере гору над почуттям. Не може ж бути довгою ця перерва, так уявлялося тоді — незабаром відновиться боротьба й буде щасливішим її вислід.

Ніби так і сталося. Минув рік і частина Армії в листопаді 1921 року бере участь в поході на Київ. Але й він не вдається. Знову тяжкі зусилля, нові жертви й нарешті — Базар, де 359 жертв злочинного розстрілу 22 листопаду упокоїлися в спільній могилі, що вирито було їх же руками.

* * *

Отже 10 років минає з того часу. Чимало з бойців, що переходили р. Збруч в той памятний день, знайшли вічний спочинок в чужій землі. Між ними — перший вояк цього війська, з надхнення і впертої праці Якого відродилася збройна сила Української Народньої Республіки, Головний її Отаман Св. П. Симон Петлюра...

Але ж ті, хто витримав на чужині під прапором У.Н.Р. ці 10 років, не стратили марно часу. Тільки кволі падають духом під ударами недолі; сильні ж — гартують свій дух, зміцнюють волю й гаряче прагнення до остаточної перемоги над одвічним ворогом, що з кожним днем все більш і більш знущається над поневоленою Батьківщиною.

Отож сумові, що мимоволі огортав серця бойців на переправі 21.XI 1920 року під свіжим враженням невдачі, не має зараз місця. Замісць нього є глибока віра, що те, що сталося, яким би воно не було гірким, було черговим етапом в шерезі історичних подій, неминучим на тернистому шляху до Визволення.

21 листопаду 1920 р. закінчено сторінку історії боротьби Народу Українського за своє визволення, що вписана зусиллями й кров'ю кращих Його синів. Віримо, що надходить вже час довершити те, чого не судилося в 1920 році.

Листопад 1930 р.

В. Кущ.

✝

У день 21-го листопаду

10-их роковин перерви збройної боротьби

і 22 листопаду

день мучеництва 359 борців в Базарі

вшануємо память Тих, хто життя своє віддав за

ВОЛЮ УКРАЇНИ

З життя нашого вояцтва на еміграції.

12 жовтня ц. р. в Українській станиці при м. Калішу відбулися VII чергові загальні збори Товариства вояків Армії У. Н. Р. в Польщі.

Нову Управу Т-ва обрано в складі: Голова — Ґен. Штабу Ґен.-Хор. В. Кущ і члени: Підполковник М. Середа, Підполковник М. Харитоненко, Сотник В. Тисаревський і Сотник С. Гарячко.

Докладно про перебіг загальних зборів буде подано в наступному числі.

Проситься виправити помилки:

				Надруковано:	Мусить бути:
Стор.	11.	23	рядок здолу	більшости	більшості
„	15.	14	„ „	бачит,	бачити,
„	57.	6	„ згори	повітростацією вживається	повітростацією й вживається
„	74.	1	„ здолу	посідачом	посідачем

У ч. 13.

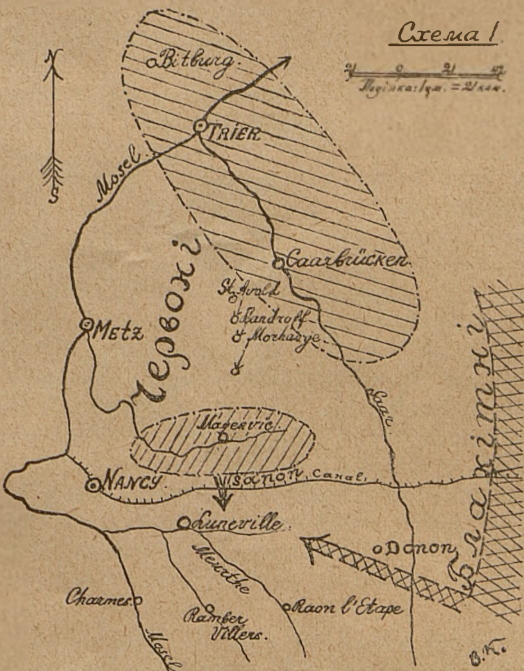
„	86.	15	„ згори	не змагайся	не знемагайся

Французькі осінні маневри 1930 р.

(від 3 до 10.IX*).

В основу маневрів було покладене таке загальне завдання: від кількох днів на фронті Bitburg-Trier-Saarbrücken точиться великий бій. В Ельзасі ворог (блакитні) концентрує нову армію, що має завданням ударити по правому крилі оборонців (червоні). Блакитні (ворог) на південь від Donon перейшли Воґези й дня 3.IX ввечері роз'їздами осягнули лінію: Raon l'Etape-Rambervillers-Charmes; вони мають захопити погіря Morhange-Côte de Delme-St.-Geneviève-Domèvre en Haye.

Червоні, щоби захистити своє праве крило, скупчують свої сили на просторі: Conflans-Metz-St.-Avold. Ешелони будуть надходити сюди від 3 до 9.IX. Тимчасом в Metz'і зібрана нова 10 армія, яка має завданням просунутися на південь й прикрити вивантаження ешелонів.

Ввечері дня 3.IX положення виглядало так: Блакитний VII арм. кор. передовими частинами обсадив такі пункти: 2-а див. пix. (північно - африканська) — Raon l'Etape; 5-а кін. див. — Rambervillers і 13 піх. див. — Charmes. Блакитними керував ком. VII арм. кор. ґен. Dufieux; ця ґрупа була сильніша за червону.

Особливої уваги заслуговує склад 5-ої кін. див.: її творили 4 кін. полки (2 бриґади), оден полк т. з. „Dragons portés", цеб-то піші кіннотчики, посажені на особливі трактори та тягарові авта, та оден ескадрон мотоциклістів (з колисками). Бойовий склад 5 кін.-див. виносив: 8.000 чол., 8.000 коней, 600 моторових возів, 400 кінних возів. Одним із завдань

*) Згідно Mil. Woch № 12.

маневрів було дослідити комбінацію ріжних хуткостей складу кін. див. (кінь 8 км|год, броневик 40 км|год., трактор 35 км|год, тягарове авто 12 км|год).

Червоні в команді ґен. Mittelhausser складалися лише з одної 11 піш. див., одного артил. моториз. полку та інших помічних технічних формації. 11-а піш. див. обсажувала район Morhange-Moyenvic. Далі приймалося, що дня 5.IX в районі Faulquemont-Landroff вивантажиться на допомогу червоним 22 піш. див. Червоні т. ч. до цього дня мали завданням лише здержувати ворога.

Місцевість: рівна, місцями злегка горбкувата, частинно покрита

Схема 2.

малими та великими лісами. Три долини пересікають район операцій з заходу на схід: Vezouse-Sanon-Seille. О 17-й год. дня 3.IX червоні розвідчі відділи та частини 5 кін. див. стримали вільність руху, всі останні о 23 годині. Кожного дня від 12 год. до 17-й маневри переривалися; неділя 7.IX — день відпочинку.

В ночі з 3|4.IX відділи 5 кін див. рушили в напрямі р. Sanon. На північ від Lunèville вони зустріли перші елементи червоної сторожі. На розсвіті 5 кін. див. осягнула лінію Sanon, приблизно в 30 км. (фронт від Réchicourt-le-Château do Dombasle). Червоні на

р. Sanon підкріпили свої відділи піхотою; в Einville став 150 піш. полк. Командуючий блакитними скерував удар на відтінок Bauzemont-Hénaménil-Parroy, й йому пощастило перейти канал та Sanon біля Hénaménil та з „Dragons portés" вийти на північні погіря.

Maixe також захопили блакитні. Однак перед Einville блакитні змушені були затриматися. Червоні обсажують позицію в 25 км. на горбках на північ від Sanon. Тимчасом 2 піш. див. осягнула лінію Vezouse, а 13 піш. див. наближувалася до Meurthe на півдні від Blainville. Дня 4.IX, перед перервою маневрів, ці дві дивізії ще не мали дотику з ворогом. В ночі з 4|5.IX, прикриваючися завісою патрулів, червоні дуже спритно відходять: на заході — на лінію Athienville-Arracourt-Besange la Petit. В районі Lagarde червоні все ж лишаються на р. Sanon.

Для звязку обох флянгів червоні обсажують Réchicourt le P., Mancourt, Xures. Тимчасом 2 піш. див. увійшла в дотик з червоними. 5 кін. див. обережно рушає наперед й коло ліса Bonamont „Dragons portés" зустрічають сильний опір. На розсвіті частини 2 піш. див. штурмують міст у Xures, однак червоні відкидають їх огнем у ліс Parroy. Тільки перед полуднем вони досягають цього пункту. Але Lagarde блакитні захоплюють вже о 8 год. ранку. 13 піш. див. форсує вночі марш та в 11 год. 30 хв. на лінії Hoénville-Bonamont-Ліс входить в дотик з частинами 11 піш. див. (червоні). 5 кін. див. за допомогою танків штурмує Arracourt, полк спагів кидається на Réchicourt le Pt. Наступ 2 піш. див. примушує червоних відтягнути своє ліве крило на лінію Haut de la Croïx-Ліс до Bourdonnay. Перед перервою маневрів дотик з ворогом установлюється на цілому фронті. В ночі з 5|6.IX блакитні бомбардують літаками запілля червоних, особливо Головну Кватиру (допит полоненного)—кинуто 24 тони бомб. Блакитні констатують дальший відворот червоних і, прорвавши завісу, ранком переслідують, але в районі Arracourt-Besange le Petit зустрічають сильний спротив, — тут зібрана головна сила артилерії червоних. Нарешті Arracourt захоплює праве крило 13 піш. див. зі сходу, в той час як „Dragons portés" кидаються на Iuvrecourt. Панує дощ—буря. Блакитні висилають танки й поволі наступають на цілому фронті. Перед перервою маневрів у день червоні тримають оборонну смугу Mazerulles-Moncel-Besange la Grande-Iuvrecourt-Iuvelize-Donnelay; отже блакитним не щастить ніде її прорвати. В цей час і до червоних надходить допомога (22 піш. див.) і цим ментом починається друга частина маневрів: контр-наступ червоних.

Частини перегруповуються: 2 піш. див. (блакитна) переходить до червоних (уявляє 22 піш. див.), крім того до червоних переходить 508 танковий полк. В ночі з 7|8 IX червоні розїзди констатують відворот блакитних на цілому фронті. 5 кін. див. обсажує позицію на півн́ч від Sanon, яка включає ліси: St. Libaire, Bonamont, Haut de la Croix. Західне крило завертається на Crévic-Ліс. Головні сили 13 піш. див. обсадили сильну позицію на південь Sanon з центральними пунктами між Porroy Ліс та Dombasle у Crion-Bonviller та на висотах Flainval. Тяжку артилерію скупчено на південь Lunéville.

Червоні кидаються 11 піш. див. на заході й хутко захоплюють послідовно Arrancourt-Athienville, північну околицю ліса Bonamont та Serres. На крайньому правому крилі червоні раптом вдераються в Dombasle, де о полудні точаться сильні й вперті вуличні бої. На сході 2 піш. див. (тепер червона) кинулася на Réchicourt le Pt. та верховини на північ від Bures, де зустріла впертий опір. Тільки за допомогою танків їй пощастило захопити нарешті висоту 279. По перерві — фронт червоних перебігав по лінії: від Dombasle, по північному краю ліса Crévic, на північ Valhey, на південь Réchicourt le Petit і далі на Moncourt. В ночі 8|9.IX червоним пощастило виправити свій фронт в ріжних пунктах, а саме: опанувати Dombasle, осягти Sanon у Crévic та Maix. Головний удар послідував ранком на захід від лісу Parroy, однак сильний артил. вогонь блакитних значно утруднив рух. Червоним зрештою пощастило в деяких пунктах між Dombasle та Einville перейти Sanon й утворити передмостні опірні пункти. Крім того червоні рушили з Dombasle по дорозі на Lunèville, алеж контр-наступом блакитних на Sommerviller були відкинені назад. На схід від Bauzemont 2 піш. див. (червоні) пощастило дойти до Sanon, але перейти цю річку не вдалося. Дня 9.IX цілий день дощ, туман.

Дня 8.IX червоні літаки у Crion знищили цілу вантажну кольону блакитних, а 9.IX блакитні літаки бомбардують запілля червоних у Arracourt, Athienville, Besange — разом скинуто 23 тони бомб. Дня 10.IX о 5.[15] червоні переходять в наступ. Головний наступ ведуть 6 баталіонів та 4 танкові компанії на південь проти висот Léomont та Friscati та від Dombasle на південь проти лісу Vitrimont. Не дивлючись на те, що блакитні в цьому районі отримують підкріплення — коло 10 год. червоні захоплюють височини. Захопленням цих важливих стратеґічних пунктів і кінчаються маневри, основним завданням яких було випробувати моторизовану зброю. Французька преса замовчує висліди маневрів але помітно загальне задоволення. Стверджується, що нова орґанізація кінної дивізії підносить її боєздатність в значній мірі до ступня боєздатности пішої дивізії.

О. Н-ський.

Інж. В. ЯНОВСЬКИЙ.

Підготовка СРСР до війни.

Большевики при допомозі своїх платних аґентів по-за межами СРСР підносять страшенний галас з приводу того, що цілий світ, під керовництвом Анґлії та Франції, гарячково готується до війни проти СРСР і для цієї мети відповідно пристосовує свою промисловість. Одноразово ті ж самі платні аґенти Москви улаштовують майже по цілому світу демонстрації, на яких виносяться постанови:

„На захист СРСР — батьківщини мірового пролетаріяту! Геть з імперіялістичними війнами, які в першу чергу скеровано проти СРСР"!

Поруч з цим галасом большевики намагаються переконати пролетаріят цілого світу, що всі держави готуються до війни, а вони— Совіти, жадної підготовки до заборчої війни не провадять і стоять за мирне розрішення ріжних спірних питань.

Коли перечитати поверхово большевицьку пресу, всі промови большевицьких проводирів, то здається на перший погляд, що дійсно вони не провадять жадної підготовки, а лише йде звичайне військове навчання в армії. Чи дійсно воно так є як говориться?

На це самі большевики дали відповідь, а саме в „Комуністі" від 14.VIII.1930 року ч. 222 вміщено повідомлення, що в СРСР вводиться відбування військової повинности за „виробничим принципом. Здається, на перший погляд, що це дуже безвинний принцип, між тим в дійсності — це підготовка промисловости на випадок війни. Вся справа в тому, що коли старий російський уряд, як рівно ж і большевицький до останнього часу, бракував при призві досить велику частину населення з-за ріжних фізичних недоліків і ця молодь вертала в більшості на село, не будучи використана для військової мети, тепер вирішено використати цю масу населення*).

Практика останньої війни довела, зокрема в Росії, що більша частина заводів та фабрик, що працюють на оборону, опинилася з-за браку кваліфікованої сили в важкому стані, коли перед ними стало питання про необхідність розгорнення свойого виробництва відповідно до вимог воєнного часу. Цілком зрозуміло, що промисловість мала кадри, пристосовані лише для виробництва мирного часу і підчас війни, на гвалт, доводилося збільшувати продукцію і, в той же час, підучувати нові кадри кваліфікованих робітників. При введенню виробничого принципу большевики з тих людей, які раніше підлягали висортуванню (браковці), набиратимуть певну кількість молоди і надсилатимуть по певних списках на окремі заводи Союзу. Ці кадри робітників відбуватимуть свою військову службу по заводах на протязі 2-х років, не маючи права відлучатися з заводу; після ж закінчення 2-х річного терміну проходження служби робітникам надається право залишатися і надалі при заводі, ідентично зі службою в армії, де бажаючі залишаються на поверхстрокову службу.

Таким чином виробничий принцип, якій вводиться большевиками, дає ним змогу на випадок мобілізації, протягом мобілізаційного періоду, поставити всю промисловість на темп воєнного часу і змілітаризувати водночас все робітництво.

Цікавий той факт, що вже цього року видано розпорядження

*) Як рівно ж і призовних „буржуазного" похождення, 300,000 яких декретом з 22.X.30 р. покликано на 3-х річну службу в „роботнічі" курінї (річники 1903—1908 р. р.). Ред.

про призов в Донбасі, з осени ц. р., на військову службу молоди, яка походить з РСФСР і раніш призивалася по місцю народження. Мобілізація для Донбасу по весні цього року 15.000 комсомольців, намічені пляни мобілізації по осени ще 15.000 комсомольців та ріжної молоди з колгоспів в кількості 30.000 осіб, наводить нас на думку про наміри большевиків розпочати вже з осени цього року змілітаризування Донбасу.

Наколи ми вже заговорили про підготовку большевиків до війни, то не можемо оминути ще й інших, досить цікавих фактів, які рівно ж підтвержують їхне готування до війни. Мусимо торкнутися питання колективізації сільського господарства зокрема на Україні.

Плянами „Пятирічки", укладеними в 1928 році, намічалося колективізувати на Україні на 1932 рік, цеб-то на останній рік пятирічки, 11,3% всіх сільських господарств України. Але вже на початку 1929 року несподіванно всі пляни порушуються, розпочинається посилена акція колективізації і вноситься новий проект переведення колективізації в розмірі 90% всіх сільських господарств на 1932 рік. У виконання цього нового проекту ми вже маємо на 1.VI.1930 року колективізованими 36,1% с.-г. України.

Перед кожним повстає питання, що ж викликало таку зміну плянів? Може у кого виникне думка, що тут наперед всього мало значення хлібзаготовлі. Ми ж гадаємо, що головну ролю відограє та ж сама підготовка до війни. Звернемося знову до большевицької преси.

У „Вістях" від 4, 15 і 22 липня 1930 року вміщено статті: „Колективізація сільського господарства в світлі завдань оборони країни", в яких п. Богомолець обговорює причини тих перешкод, яких зазнала царська Росія підчас Великої війни. Одною з найважливіших причин, на думку автора, було те, що завдяки мобілізації великої кількости селянства від плуга, сільське господарство зазнало краху, що і відбилося на кількості продуктів першої потреби, що поступала на ринок. Брак продуктів першої потреби викликав низку труднощів в постачанню великих центрів, як прикладом Москва, Петроград і т. п., на залізницях почалися факти відмовлення службовців виконувати свої обовязки, по містах—черги, які використовувалися аґітаторами проти уряду. В наслідок браку продуктів вибухла революція, яка й змела старий уряд в Росії.

Отже большевики, добре простудіювавши причини поразки Росії, зрозуміли, що підчас нової війни повторення подібного викличе упадок диктатури пролетаріяту і загибель комунізму. Тому в вищезгаданих статтях автор говорить про необхідність забезпечити на випадок війни запілля і замінити взяті на фронт мобілізовані селянські руки — тракторами. Введення тракторизації вимагає скасування індивідуальної господарки, на думку большевиків, й все колективізувати.

Дійсно, на Україні вже мається до 18.000 тракторів, плянами пятирічки намічено на 1933 рік мати на Україні вже до 50.000

тракторів, а надалі, з метою унезалежнення України від закордону в справі постачання імпортними тракторами, вибудовано в Ленінграді*) тракторний завод, пристосовано до продукції тракторів на Україні Харковський паротяговий завод, будується під Харковом тракторний завод з продукцією річно на 30.000 тракторів. Перший випуск тракторів на заводі під Харковим — визначено на осень 1931 року.

Крім того в тіх же статтях відверто говориться, що при кожнім колгоспі необхідно закласти нижчезазначені гуртки: стрілецький, звязку, радіо, червоних сестер-жалібниць, санітарів, фізкультурників і т. п. Всі ці гуртки, як ми бачимо, дадуть змогу колективам, поруч з армією, підготовляти нові кадри для поповнення війська. Таким чином, коли не помиляємося, на колективи покладено завдання бути кадрами окремих частин територіяльної армії.

Ще більше нас в цьому переконує те, що на Україні зараз існують спеціяльні „Червоно-армійські колективи", які стало поповнюються демобілізованими червоними командірами та червоноармійцями по певних плянах, які погоджено поміж Укр. воєн. окр. й Укрколгоспцентром. Нажаль, ми не маємо стислих данних, де саме існують ці червоно-армійські колгоспи, але деяку частину іх вже виявлено на Правобережжу. Та і сама стаття відверто говорить, що „першу увагу на заснування гуртків треба звернути у прикордонніх колгоспах", іншими словами — по сусідству з Польщею.

Таким чином стає цілком ясним, що большевики під галасливі виклики про „мирну політику" планомірно готуються до війни і при тім до війни не оборонної, (про що иноді говорять большевицькі військові проводирі), а до війни наступової, для забезпечення успіху якої й для продовження власного існування пристосовують всі галузі промисловости на Україні. Рівно ж подібне робиться в РСФРС.

Отож, уважне вивчення всіх тих експериментів, які переводяться большевиками на Україні, конечне необхідне для висвітлення дійсних заходів большевиків і пізнання цілей, до яких вони прагнуть.

Варшава.

З військового життя на окупованій Україні.

Маневри Чорноморської фльоти.

Між 25.5.30 і 6.6.30 в північно-західнім кутку Чорного моря відбулися великі маневри большевицької Чорноморської фльоти, в яких взяли участь:

Лінейний корабель „Парижська Комуна"; відділ крейсерів: „Профінтерн" і „Червона Україна"; дивізіон ескадрених міноносців: „Петровський", „Незамож-

*) Цікаво, що для „унезалежнення України" будується завод в... Ленінґраді! Ред.

ник"; „Фрунзе" і „Феликс Дзержинський"; дивізіон підводних човнів — 6 суден; канонерські човни: „Красная Грузия", „Красная Абхазия", „Красний Аджаристан" і „Красная Кубань"; дві ескадрилі морської повітрової фльоти; 7-й окремий стрілецький батальйон з Севастополю (був навантажений на судна, яко десант); допомогові кораблі і частини.

Крім того в маневрах брали участь де-які частини червоної армії (з 15-ої і 51-ої стрілецьких дивізій), які почасти грали ролю десантного корпусу, почасти боронили побережжа.

Маневри провадилося під командою начальника морських сил Чорного моря Орлова, але на „Паризькій Комуні" тримав свій прапор також і Муклевіч (начальник всіх морських сил радянського союзу).

Всі кораблі і частини було розподілено на червону і синю сторони. Червона сторона скупчилася коло о. Тендра і мала завданням розгорнути операцію проти ворожого побережжа на захід від Тендри (малася на меті Румунія). Синя сторона зібралася коло Одеси і мала боронити побережжа від нападу зі сходу.

Підчас маневрів дуже активно працювала авіяція з обох сторін. Праця фльоти розгортувалася по-волі і нічого цікавого з себе не уявляла. Як завжди, дуже енергійно працював політичний відділ, який, навіть, видавав „походну" газету.

Побідною стороною, як і треба було чекати, опинилася червона. Вона висадила десант коло Одеси, одуривши охорону побережжа синіх.

Цілий маневр дуже виразно мав на меті підготування нападу на Румунію. Командування найбільше старалося навчити фльоту і військові частини десанту в пісчаних вузостях лиманів — типова місцевість румунського побережжа.

По скінченні маневру, Чорноморська фльота послала до Москви делеґацію, яка мала заявити 16-му комуністичному зїздові, що „фльота Чорного моря до бою готова".

Механізація армії.

На протязі останнього року радянці вживають всіх можливих заходів до більшої механізації армії, цеб—то, до збільшення засобів механічного пересування і ріжного роду бойових машин.

По радянській термінольогії відріжнюються:

а) Моторизовані військові частини, які мають певне число механічних возів для швидкого пересування по-за полем бою.

б) Механізовані військові частини, які мають не тільки механічні вози для пересування, але й певну кількість самохідних бойових машин, інакше кажучи, мають змогу вживати мотору також підчас бою (самохідні гармати, танкетки, самохідні кулемети і т. і.).

Військових частин того й другого типу найбільш зформовано у Московській, Ленінградській і Білоруській військових округах. На Україні вжито лише де-яких заходів для збільшення механізації існуючих частин армії, а саме:

1) В авто-мото-батальйоні у Харкові значно побільшено автопарк, який дозволяє зараз пересовувати цілу піхотну дивізію.

2) Збільшено кількість авт у піхотних і кінних частинах.

3) Частина артилерії одержала замісць коней моторовий тяг.

4) Двом кінним корпусам, разташованим на Правобережжу, додано самохідні бойови машини, закуплені влітку цього року в Англії.

Нова хвиля боротьби з Українською мовою.

Як відомо, на 16-му зїзді комуністичної партії у Москві Сталін виголосив велику промову про боротьбу з „національними ухилами". Промова ця відбилася на Україні в той спосіб, що військове „начальство" окупантів почало вести боротьбу з уживанням української мови по військових частинах.

Большевицька офіційна преса повідомляє про утруднення з так званою „українізацією". В 23-й окремій саперній сотні (Харків) командування визнало, що „специфічні умовини нашої сотні перешкоджають провадити українізацію" („Кр. Зв." 12.8.30). Так само робітники Харкова і Сум призналися, що ним „трудновато удается" українізація (там же).

Особливо помітна боротьба з українською мовою в частинах 23-ої стріл. дивізії, яка — по іронії випадку стоїть залогою сучасної української столиці—Харкова.

В одному з стріл. полків цієї дивізії — піше „Кр. Зв." (12. 8. 30.) - 98% червоноармійців українці, всі молодші командіри (підстаршини) українці, але вся праця провадиться на московській мові. Теж саме у другому стрілецькому полку, де 75% українців, і в артил. полку, де 70% українців.

У бібліотеці полку з 98% українців мається на 9.000 книжок лише 800 українською мовою. У полковій газеті статті українською мовою „трапляються дуже рідко" (там же).

Часопис мусить визнати, що „мається велике відставання від вимог, які ставлять червоноармійці-українці, цеб-то величезна більшість складу дивізії".

Мимо того „казенний" орган вимагає вести „боротьбу на два фронти—з національними ухилами і з спробами сіяння контр-революції", для того „вести широку працю інтернаціонального виховання військових частин".

Треба чекати, що ріжні Якіри та Хаханьяни після цього ще більше почнуть переслідувати українську мову по військових частинах на Україні.

Не подобається етнографія України

Окупантам дуже не подобається етнографічна єдність українського населення і вони вживають всіх можливих заходів для того, щоби зруйнувати її.

Так, на Донеччину цього року перевезено з Московщини багато робітників. Начальник головної управи червоної армії тепер зробив розпорядження, щоби всі ці робітники призивалися до війська в межах України,—не вважаючи на те, що закон цього не дозволяє. Таким робом до стрілецьких дивізій 80-ої (Донеччина) і 23-ої (Хар-

ківщина) цього року вступить до служби 18.000 молодих москалів. Обидві дивізії стануть майже цілком москальськими („Кр. Зв." 21.8.30).

Одночасно вживається заходів, щоб українську молодь, яка відбула службу у війську, в великій кількості заслати на Далекий Схід для поповнення робітничої сили у колективних господарствах. Зроблено розподіл між чисто українськими військовими частинами, хто і скільки молоди мусить вислати по-за межі України. Наприклад, 45-та стріл. дивізія (Київ) — 500 люду, а з родинами — 2000 („Кр. Зв." 1.9.30), 30-та стріл. дивізія (Катеринослав) — 250 людей, 1-ша кінна дивізія — 220 людей („Кр. Зв." 6.9.30) і. т. ін.

Комуністи поширюють антисемітизм.

В військових частинах Української в. округи надзвичайно поширився антисемітизм, причому в більшості проводирями і ініціяторами цього явища були старшини, комуністи і комсомольці.

Червоноармійців жидівської національности били і штовхали у 90-му стріл. полку (Запорожжа). В 7-му стріл полку (Севастопіль) старшинський склад на чолі з комуністами підтримував знущання над жидівською частиною червоноармійців. В 46-му артилер. полку (Київ) червоноармійців-жидів лаяли і били. В 23-му артилерійському полку (Чугуїв) червоноармійцям жидівської національности навмисно давали тяжку працю. На чолі антисемітів тут стояв командір батареї Черняєв. В 283-му стріл. полку (Ананьїв) знущанням над червоноармійцями— жидами керував комуніст — політичний керовник Навроцький.

Всі ці випадки стали відомими випадково через допис до „Кр. Зв." (7.8.30).

Газета признається, що комуністи і старшинський склад Української військової округи поширюють антисемітизм.

„Контр-революційний" гурток у військовій частині.

У 1-му кінно-гарм. дивізіоні (Проскурів) завелася контр-революція. У „ленкутку" замісць „казенних" газет, яких ніхто не читає, часто на столі знаходили листівки. Хтось писав: „Товариши козаки! У нас не робітниче-селянська влада, а буржуазна"... „Давайте не слухати наших властителів", лаяв Леніна і т. п.

ГПУ зясувало, що у дивізіоні існує протирадянський гурток, на чолі якого стоїть козак Верескун з м. Старобільська.

Верескун, прибувши до армії, почав провадити себе дуже активно. Він вступив до всіх большевицьких орґанізацій, які існували у дивізіоні — до комсомолу, клюбу, ленкутку, ударної бриґади переведення весняної засівкампанії і т. і. Однак, скрізь провадив працю, ворожу владі. Збирав вечорами козаків і пояснював їм, що то за влада, яка зараз панує на Україні: „На селі грабують селянство, забирають останнє" і т. і. При комсомольцах або партійцях він свої думки тримав при собі.

Склад дивізіону ставився до Верескуна дуже прихильно, на що вказує те, що його довго не могли „ліквідувати". Лише після того, як якийсь комсомолець підслухав розмови Верескуна і послав на нього скаргу до Харкова, Верескуна було заарештовано.

Українського патріота судив військовий революційний трибунал і засудив на 5 років тяжкого увязнення („Черв. Арм.“ 24.4.30).

Треба до того додати, що 1-й кінно-гарм. дивізіон є частиною так званого „червоного козацтва“ і там мимо волі влади існує певний український національний рух.

Ненадійність населення на Україні.

Офіційна большевицька преса подає відомості про зріст „ненадійности“ української людности. Підчас останнього призиву до червоної армії (рекрути народження 1907 р.) на Україні московськими призовними комісіями було „вичищено по клясовим відзнакам“ 21 відс. населення, тоді як в інших частинах радянського союзу вичищалося лише 3—4 відс. („Кр. Зв.“ 10.7.30).

До того ще треба додати так званих „лишенців“, яких зовсім не призивається до війська. З „лишенців“ одних „куркулів“ на Україні рахується 4 відс. населення (промова начальника політуправи УВО Хаханьяна на загальних партійних зборах харківської залоги 8.2.30). В містах відсоток „лишенців“ хитається між 8 і 10. Отже по-над третину всієї української людности владою залічено в розділ „ненадійної“.

Мимо того офіційна преса большевиків признається, що „все ж таки до війська просочується ворожий елемент“ (Кр. Зв“. 10.7.30). Отже „ненадійних“ на Україні багато більше, ніж це визнають офіційні джерела. Мабуть, надійні лише московські робітники з Донбасу, Харківських підприємств і частина урядовців.

Це примушує владу „загострити увагу на клясовім підборі“ рекрутів до війська в біжучому році („Кр. Зв“. 10.7.30).

Зріст неписьменности серед рекрутів.

Нечуванний впадок народної освіти на Україні під „робітничеселянською владою“ підтверджується зрістом неписьменности серед рекрутів. Напр., у 3-ій кін. полк (Проскурів) прийшло по-над 100 неписьменних рекрутів, що виносить майже 30% поповнення.

Ліквідація неписьменности йде цо-волі. У 229-му стріл. полку (Біла Церква) позбавилося неписьменности лише 16 червоноармійців („Черв. Арм.“ 1.5.30).

Причиною збільшення неписьменности є небажання рекрутів вчити московську мову. Більшість навчителів по полках є москалями, які й стараються „просвітити“ нашу молодь.

На нараді „освітителів“ Укр. військ. округи у Харкові в червні 1930 р. редактор газети 88-го стріл. полку (Павлоград) зробив таку заяву:

— „Я сам москаль, української мови не розумію, а газету треба складати по-українськи. Ходишь, ходишь по полку, знайдешь товмача. Перекладе дві-три статті і зникає. Доводиться випускати газету російською мовою, а в полку жовніри переважно українці“ („Кр. Зв.“ 18.6.30).

Недивно, що молодь українська тікає від такої освіти і краще залишається неписьменною.

Населення України озброюється.

Дописувач „Кр. Зв." з Києва Войтенко, співробітник військової прокуратури, звертає увагу високого московського начальства на те, що в частинах червоної армії надзвичайно збільшилася крадіжка „Наганів" й інших пистолів.

Крадуть жовніри у своїх старшин, після чого пистолі зникають без сліду (на село). При стоянні в чергах (побутове явище в радянському союзі), люде стискують старшин і жовнірів з пистолями і непомітно витягають у них зброю. Де-коли пистолі крадуть у п'яних старшин підчас бенкетування по шинках і т. і. („Кр. Зв." 21.8.30).

В той спосіб українське населення озброюється.

Не треба питати „проти кого?"

Divide et impera.

Ми вже повідомляли, що „порядок" у Харкові підтримують московські рекрути 4-го полку ГПУ. Тепер преса радянська подає відомості, що головна частина червоноармійців у 2-ій Кавказькій стріл. дивізії складається з українців. Ця дивізія стоїть у м. Баку поруч з Азербейджанською національною дивізією і доглядає за „порядком" („Кр. Зв." 7.8 30).

В. К-ий.

Лист з України.

(Витяг зі збереженням ортоґрафії).

„Київщина 6.9.1930 року. Шановний друже! Листа твого отримали. Читаючи його нас всіх охоплював жах, в тому розумінню, що Ви всі потамтій стороні кордону не вірите нашому горю. бо як ти пишеш, що твої тамтейші колеги не вірють аби у нас в сучасний час була така біда і дикий терор понад всього людського понятія. Для цього ми би дуже бажалиб аби таких невірюючих прислали до нас, тут уже є кілька таків неймовірних висланніх з Америки, бо там бачиш показували в електротеатрах як у нас викидають з хатів за той або инший непосильний налог, або що твій батько мав 6—10 десятин землі і ці Американці не вірили що це правда і опинилися тут, а тепер чуби рвуть, хочут назад та пізно, бо розуміється що ці громадяне Буржуазної Республіки (колись були наші) побачили у нас далеко гірше, як їм там представляли в Америці, бо не тільки з хати викидають, а викидають відразу аж на Сахалін аб остр. Соловецькі і то навіт таких осіб, в якіх навіть підмітять дух протирадянський, підкреслюю д у х, бо за слова будеш співати „Сонце всходе і заходе" а то і зовсім зметуть, як корова язиком злиже, оце тобі свобода слова і друку.

Хліб уродив ґарний, але накладають стілько хлібзаготовки що всерівно ти мусиш цей хліб здати Державі. Кольхозу дають льготи, але де багато хозяйок, там хата незаметена, так що в кольхозі більше хліба на полі пропадає гніє, і т. п. так що і вони мало Державі дають, а більше тягнуть з Індівідуаліста, а на наше село наклали 8 тисяч пудів, хто не виконае — Архангельська губ. Мясозаготівля іде поквартально, забирають навіть одну корову. Кабана (свинь) з свічкою не найдешь, ця тварюка знищена. Хліб відпускають по карточках, робітникам та службовцям по 1 фун. а „колишним" людям та домовладельцям зовсім не

дають, так що вони примушені в три дорога покупати у спекулянтів, які працюють в якомусь Синдикаті і крадуть. Але крах підходе, цей як зазначив „Колишний" люд буде знищено як клясу, де які уже пропали і то від розпачі. Кончати з собою в порядке вещей, нема такого дня, аби хтось не повісився або неотрувся і т. п, але газети об цьому не пишуть, бо це зайве.

Великий кризис на папір а ще більший на жири — як то мясо, сало і балакати не приходиться. Штани носимо з білого крестьянського полотна, де хто краси. Ниток не дістанешь, а про мило не згадуй — нема і це предрадсуткі буржуазні. Правда, на час хлібзаготівлі до кооперації привезли 3 пари чобіт і 8 штанів і це дається тому, хто виконає хлібзаготівлю. Чобіт мушу сказати, що тепер не ношуть, ходять босі, в лаптях або десь завалялися старі, то що дня їх латає і в цьому лахманьті ходимо. Но зато дядьки уже політики добре навчилися і пасивними бути не можуть, навіть „Чавак"*) той то грозить на большев. кулаком і жде допомоги, бо правда, що тепер найкращий момент бувби використати і скинути з себе це азіяцьке ярмо, але на превеликий жаль від нас грішних всі відсахнулися і зостаємося на ласці Бога.

Міцно цілую твій Грицько.

По одержанню цього листа черкни хоть два три слова, бо я сомніваюсь, щоб ти його получив. Адрес мій старий. Привіт і гарне бажання від всіх Чекаємо як найскоріше побачитися".

Кораблі Української Чорноморської фльоти в Миколаїві у 1918—20 рр.**)

З часів відрождення ще російської Чорноморської фльоти Миколаїв завджи, а ще тим більше підчас Світової війни, був єдиним великим кораблебудівничим центром Чорноморської фльоти. Таким центром він лишивсь і до сучасного менту, а тому на Миколаїв і було звернено особливу увагу Укр. Морського Міністерства.

Під українським прапором у 1918 році там добудовувалося вже на воді крейсер „Адмірал Нахимов" (пізніш — „Гетьман Богдан Хмельницький", нині „Червона Україна"). Решта ж кораблів, за винятком де-яких малих, була на стапелях.

Наказ Директорії У.Н.Р. про перейменування і іменування кораблів воєнної фльоти, що були в Миколаїві, голосить так:

Копія

НАКАЗ

по

МОРСЬКОМУ ВІДОМСТВУ

27 Січня 1919 року

м. Київ

ч. 58/29

(По Головному Морському Штабу).

Оголошую по Морському Відомству Наказ Директорії У.Н.Р. по Морському Відомству від 25 Січня ч. 57/28

„Наказуємо кораблям, заліченим до складу військового флоту, згідно „тимчасового закону про флот", присвоїти низчезазначені назви:

---

*) Чавак — призвіще одного дядька, який зпочатку був ярим большевиком.

**) див. „Табор" ч. 12, стаття „Нарис подій в Україн. Чорноморській фльоті у 1918—20 рр".

Готовність 1919 року.

Тип.	Назви кораблів:
Легкий крейсер	„Богдан Хмельницький"
„ „	„Тарас Шевченко"
Еск. міноносець	„Київ"
„ „	„Львів"
„ „	„Чигирин"
„ „	„Батурин"
Підводний човен	„Щука"
„ „	„Карась"
„ „	„АГ. 22"
„ „	„АГ. 23"
Матка для підводних човнів	„Дніпро"

Готовність 1920 року.

Тип.	Назви кораблів:
Линейний корабель	„Соборна Україна"
Легкий крейсер	„Петро Дорошенко"
„ „	„Петро Сагайдачний"
Ескдр. міноносець	„Іван Виговський"
„ „	„Іван Сірко"
„ „	„Пилип Орлик"
„ „	„Кость Гордієнко"
„ „	„Іван Котляревський"
„ „	„Мартин Небаба"
„ „	„Іван Підкова"
„ „	„Петро Мошна"
Підводний човен	„АГ. 21"
„ „	„АГ. 24"
„ „	„АГ. 25"
„ „	„АГ. 26"

Підписали: Голова Директорії: В. Винниченко, Члени: Петлюра, Макаренко, Андрієвський, Швець.

Міністр Справ Морських: Старший Лейтенант М. Білінський.

„З оригіналом згідно"
Адютант Морського Міністра
Лейтенант фльоти С. Шрамченко.

Цікаво, що коли Морський Міністр Старший Лейтенант фльоти Михайло Іванович Білінський (загинув на Повстанні 1921 р.) повернувся до Міністерства з вищеприведеним наказом, вже підписаним, він був незадовольнено — схвильований:

„Ви знаете, пане Осауле", казав він: „що як би не підтримка Членів Директорії Петлюри й Андрієвського, то наказ цей не був би підписаний, бо решта членів Директорії збожеволіла зі своїм соціялізмом де треба і не треба! Найбільш Винниченко! він був страшенно проти таких назв кораблів: „Все Гетьмани та Старшина, а таких назв, як „Соціяліст", „Революція", „Пролетар" і т. д.— немає"! казав він.

„З Винниченковським соціялізмом далеко не поїдешь в будові Держави, а нашій фльоті треба історичних назв, бо без традицій фльота нічого не варта.

„Я мусив навіть само слово „Гетьман" опустити, залишивши лише імя та призвіще в наказі, а на самих кораблях так поставимо назви повністю!"...

В Миколаїві ж було збудовано і знаходився величезний пливучий док в 30.000 тон для чорноморських дреднавтів*).

В квітні 1919 року було остаточно загублено Морським Міністерством У.Н.Р. звязок з Миколаївим через події на фронті того часу.

Лейтенант фльоти **Святослав Шрамченко**

*) У автора цих рядків схоронилася фотографія цього доку, знята у 1918 році.

Хроніка.

С.С.С.Р. Підчас перелету Туркестану звалився авіон з Ком. Сов. повітр. фльоти Столяровим, який убився на місці. Під м. Минськом звалився ще оден авіон з кдр. повітрової фльотилії Осадчим; авіон та літники згоріли.—Осавіохім нараховує пять міліон. членів, з них 20% жінок. — Будується новий авіон: „Русский пролетарий в Америке“, який має увійти в склад ескадрилі: „Наш ответ римск. папе“. — Цієї весни „Добролет“ відкрив 3650 км. нової повітрової лінії, разом має до 20.000 км.—Першого травня б. р. Осавіохім та Профсоюз передали війську 48 бойових авіонів та 9 автоброневиків, що відбудовано з добровільних пожертв.—До 1.I.1930 черв. армія мала 1500 авіонів, поділених на 20 бриґад. — Великі простори С.С С.Р. вимагають сполучення повітров. кораблями, зглядно чого в 1931 р. має буги збудовано два повітрові кораблі.

Національний склад черв. армії: українців 22%, москалів 64%, білорусів 4%, інших 10%. Класовий склад: селян 84,7%, робітників 11%, інших 4,3%. В командному складі: селян 56%, робітників 20%, інших24%.—Військовим школам бракує аспірантів; цю недостачу має поповнювати армія. Згідно останнього наказу, особливо здібних жінок мають допускати на командні посади чер. арм. — Розроблюється проект нової військової школи зі всіх родів зброї. — Підписано умову з Японією відносно виміну старшинами для обопільного ознайомлення та наукових студій. —

Совіти вирішили перевести в Чорне море ще декілька воєн. кораблів й зробити це море основою воєн.-морської сили. — Анґлійський міністр торгу підтвердив в парламенті, що дав Совітам дозвіл на будову в Анґлії 60 танків; їх робить фірма Віккерс. — Нова залізниця Ташкент-Семипалатинськ має 1442 км. довжини, коштує 175 міліон. карб*). — Голову Воєн. Рев. Ради Уншліхта віддалено з армії в Нар. Господ. Раду; на його місце призначено Івана Гамарніка. — По „Пятилетке“, за цей період С.С.С.Р., буде мати 125.000 чол., підготовлених до служби в кінноті. — Червоний шолом не захищає від холоду, вироблюється новий зразок. — До осени ц. р. черв. арм. має виробити методи вжитку газів в боротьбі з повстанцями („Дні“ № 96, 1930). — В Ленінграді на новозбудованій фабриці добуто перший алюмініум в совітському союзі.

БІЛА РОСІЯ. З Березня ц. р. „Русскій Инвалидъ“ виходить що-місячно в Білграді Ю.С., як воен.-науковий вісник під редакцією ґен. Баратова та ґен. Головина; співробітники: ґен. Денікін, Краснов і т. д.—„Вѣстник воен. знаній“ № 5 містить статтю полк. Месснера під заголовком: „Два лагеря“, в якій обговорює два російські воєн.-наукові центри: в Парижі на чолі з ґен. Головиним, та в Білграді з ґен. Драгомировим. Білградський

*) Є відомості, що большевики знимають другий тор на залізниці Варшава — Москва. Ред.

центр заперечує вартість непомірної машинізаторської тенденції парижан, та заступає теорію „дух солдата". Автор, що є прихильником ґен. Головина, окреслює білградців „голосом минувшего" і висловлює надію, що в майбутньому цей голос не буде мати значіння.—Ґазета „Возрожденіе" (Париж) останніми часами присвячує Україні досить уваги, м. і. повідомляє, що оден рос. ґенерал в Білграді розроблює вже плян майбутньої війни з Україною; там-же в статті п. Риса зустрічаються такі вирази: „ми пойдем вооруженной рукой (?! Ред.) на Україну... это мы должны сдѣлать" і т. д. — В Парижі під проводом А. Керенського відбувся доклад трьох був. червоних командірів; мета — „братаніе бѣлых с красными"! — На Велику війну Росія виставила $15^1/_2$ міл. бойців, цеб-то 37% всіх військ Антанти, загубила 5.350 000 чоловіка.

НІМЕЧЧИНА. Воєн.-науковий журнал „Militär Wochenblatt" останніми часами присвячує Україні досить багато уваги. Так, в ч. 43 подає відомості про збільшення повстанчого руху на Україні, а в ч. 4/1930 — в відділі хроніки містить окремо „Ukraine", де подає відомості про укріплення Києва та нервовість Сов. Уряду з-за чуток з закордону, що ідея самостійности України зустрічає великі симпатії.

Воєнні кола відсвяткували 150-тя відомого воєн. фільософа ґен. Кляузевиця.

Дня 10.VII. ц. р. на 81 році життя помер відомий воєн. теоретик та письменник ґен. Фридрих фон Бернгарді. В війну 1870 р., тоді лейтенант, Б. на чолі кінної чоти першим увійшов в Париж. Твори ґен. Б. відомі у всіх країнах; головні з них: „Сучасна війна" 1912 р. та „Майбутня війна" 1923 р. Ґен. Б. заступав для Німеччини ідею „превентивної" війни; йому приписують також думку що до ужитку труйливих газів та підводної війни, і в питанню винности за війну представники Антанти часто користаються фраґментами з його творів.

Французька окупація коштувала німцям 6,6 міліардів нім. мар. — Розроблюється новий закон будови міст зглядно вимог пасивної протиповітрової оборони; головні риси: звязок міста з полем, широкі вулиці, збільшення парків, творення великих садових площ між окремими частинами міста. — Берлінська стара Вахта перебудовується в памятник Вел. війни; згідно проекту це має бути саля, виложена мармуром, на долі якої лежить вінок, що освітлюється падаючим з даху світлом.— В 1929 р. Німеччина мала 609.030 авт та 608.000 мотоциклів.

ФРАНЦІЯ. В армії вводяться історичні кольорові кепі. — Уряд просив додаткового кредиту в 1126 міл. фр. на національну оборону. Палата приняла закон про виасиґнування 200 міл. фр. на будову збіжевих ґамазеїв, передбачену пляном націон. оборони. — Як і в Індії, в Індохінах також не перестають заворушення. — На початку вересня в Льотаринґії відбулися великі маневри під командою ґен. Брекарда — Закінчено проект

будови трансахарської залізниці Оран-Томбукту; термін роботи — 8 років, кошти — 3 міліар. фр., переїзд триватиме оден тиждень (64 км./год.). — Воєн. бюджет на 1930 р. виносить $6^1/_2$ міліардів фр.

АНҐЛІЯ. Корабель „R 100" підчас перелету до Канади розвинув хуткість, перевищуючу Цепеліна. Корабль „R 101" загинув на початку лету до Індії в Beauvais (Франція) 5.Х.30 р.—Відбулися в Aldershot гонки між танками; переміг легкий танк нової конструкції. — „Томі" незадоволені з уніформи і нарікають, що вона має надто мало військового; Головний штаб вирішив виробити новий зразок, подібний до передвоєнного часу. — В Льондоні встановлено кінну статую Марш. Фоша. — Совітська преса подає малюнки введенного в анґл. армії „газового кулемета".

СП.Ш.П.А. Зроблені спроби захисту коней протигазовими масками далі добрі наслідки; пересічно кінь тримав маску дві години, в окремих випадках — чотирі. При звичайному марші не помічалося жадного ослаблення коней. — У фльоті випробовано стрільна з кольоровими димовими вибухами: кожне судно буде мати свій кольор диму й тим розпізнаватиме в бою вибухи своїх стрілен. — Вирішено користуватися електр. енерґією машин воєн. суден, що стоять в гаванях; маточне судно „Lexinton" дає денно 20 000 кіловат.

РУМУНІЯ. Будує залізничу маґістраль Констанца, Браїла, Чорновиці, яка звязується далі через Львів-Варшаву з Ґданськом. Ця маґістраль звяже Балтійське море з Чорним та через Букарешт, Білград — з Середземним. В С.С.С.Р. твердять, що це наслідки Польсько-Румунського зближення, й маґістраль в можливому конфлікті буде мати виключне воєнне значіння.— В Бесарабії роскрито велику шпигунську орґанізацію. — Газети часто подають відомості про повстанчу діяльність на Україні.

ФІНЛЯНДІЯ. Мирний стан збройної сили виносить 33.000 чол., що поділені на 3 див. піхоти, дві окремі бриґади, одну кін. див. — На верфях в Або збудовано перший власний підводний човен, що трохи турбує С.С.С.Р.

УГОРЩИНА. З нагоди 10-ої річниці армії, полки отримають історичні назви й будуть присвячені видатним особам: Ракочію, Марії Терезі і т. д.

БОЛГАРІЯ. Анґлія має намір придбати аероґавань в м. Ямболі для перелетів на Індію; підчас війни там була база Цепелінів. Ямболь, що лежить на українській південній повітровій лінії, має добрі метереольоґічні умовини й уявляє аеропункт великого стратеґічного значіння. — Італія купила в м. Капроні літакову фабрику, збудовану чеським консорціумом, і тим придбала концесію на постачання Болгарії літаками.

О. П-кий.

ЛАТВІЯ. Як подає совітська преса, в латвійському військовому журналі „Артилерійський огляд" обговорювалося думку про нову конструкцію бронпотягів. Після цієї думки, бронпотяг мусить складатися лише з одного вагона, двигуном якого є дизель-мотор. Озброєння — одна пушка (або гавбиця) і кулемет зпереду й ззаду вагона і по 2 кулемети — по бокам.

НІМЕЧЧИНА. У вересні б. р. відбулися на західньому кордоні маневри Рейхсвери. Для маскування від літаків стацій радіозвязку уживалося, між іншим, покриття з сітки.

Після останніх відомостей, переводилися в Саксонії спроби затримання руху моторов (самоходів як і літаків) на віддалі за поміччу електричних промінів. М-тво Рейхсвери заперечує цим звісткам, що дісталися з чеських джерел.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ПІВН.-АМЕРИКИ. Винайдено апарат, який дає змогу виявити по згукам наближення літака на віддаленні 30 міль й позицію, в якій він знаходиться.

В. К.

Военно-морська хроніка.

АНҐЛІЯ. Вступають до дійсної служби нові крейсери „Norfolk" (10.000 тон) і „York" (8400 тон) — обідва мають 32¼ вузлів ходу і коштували перший Z 2.061.802, а другий 1.670.684.

Будуються ще: крейсер „Leander", 2 канонірки і 5 ескадрених міноносців згідно проґраму 1929/30 рр.

ШТАТИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ. Добудовується на воді спущений ще 12 квітня б. р. крейсер „Chicago" (10.000 т.).

ФРАНЦІЯ. У вересні почато будівлю крейсера „Clemanceau", який має бути відповіддю французької кораблебудівничої техніки на німецький „Ersatz Preüssen".—Крейсери „Duquesne" і „Suffren" (по 10.000 тон) по ремонті відбули маневри, які дали цілком добрі висліди. Екон. хід їх 29—30 узлів.—Оголошено військовим портом м. Страсбурґ, яко база для французької военнорічної фльотилії на Рейні, що складається з 5 канонірок.

ІТАЛІЯ. Бюджет военної фльоти на р. 1930/31: — 1.476 міліонів лір; в 1922 році він був лише 614 міліонів лір. Більшу частину призначено на будівлю нових кораблів.

ЯПОНІЯ. Вступили до дійсної служби 4 крейсери по 10 000 тон: „Nachi", „Hagyro", „Mysko", „Ashigara". Недавно вступило 3 крейсери цього-ж типу. Останній же (8-й) „Такао" в травні б. р. спущений лише на воду.

ГОЛЯНДІЯ. Крім кораблів, які знаходяться в будові, мають почати будувати ще крейсер у 5250 тон і канонірку для кольоній.

ПОЛЬЩА. Новий ескадрений міноносець „Wicher" (1540 тон, 37 узлів) прибув до Гдині і вступив до дійсної служби. Підводний човен „Wilk" (980 тон) прибуде з Франції певно на кінець осени; підводні човни „Ryś" і „Żbik" ще добудовуються.

ГРЕЦІЯ. Нові підводні човни „Nereus" і „Triton" вступили до дійсної служби.

ВОЄННА ФЛЬОТА 7-ми ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ
по даним Анґлійського Адміралтійства на 1 грудня 1929 р. (за ґазетою „Times“)

Типи кораблів	Анґлія	Штати Північн. Америки	Японія	Франція	Італія	РСРФР	Німеччина
Лінейні кораблі	16	18	6	9	4	4	7
„ крейсери . . .	4	—	4	—	—	—	—
Крейсери	54	14	37	17	13	4	7
Минні крейсери	1	—	3	—	—	—	—
Монітори	3	1	—	—	—	—	—
Матки для аеропланів .	8	3	5	1	1	—	—
Фляґманські ескадр. міноносці	16	—	—	9	20	—	—
Ескадрені міноносці . .	134	309	106	58	63	32	13
Міноносці	—	—	—	7	40	6	16
Підводні човни	53	122	64	52	43	15	—
Малі канонірки	31	—	—	8	22	4	—
Сторожеві кораблі . . .	6	—	3	3	69	25	—
Великі канонірки . . .	—	11	4	45	7	2	3
Річні „ . . .	18	10	9	11	2	6	—
Травлери	33	42	12	26	44	20	27
РАЗОМ . .	377	530	253	246	328	118	73

Примітка: що до Р.С.Р.Ф.Р.—дані без ескадри, що стоїть в Бізерті.

В БУДОВІ:

Типи кораблів	Анґлія	Штати Північн. Америки	Японія	Франція	Італія	РСРФР	Німеччина
Лінейні кораблі	—	—	—	—	—	1	1
Крейсери	8	18	4	4	10	2	2
Мінні крейсери	—	—	1	1	—	—	—
Матки для аеропланів. .	—	1	1	1	—	—	—
Фляґманські ескадр. міноносці	3	—	—	16	3	—	—
Ескадрені міноносці . .	26	—	13	6	8	—	—
Підводні човни	16	5	7	47	16	—	—
Канонірки	11	—	—	4	—	—	—
Сторожеві кораблі . . .	—	—	—	7	4	—	—
Річні канонірки . . .	1	—	1	—	—	—	—
РАЗОМ . .	65	24	27	86	41	3	3

С. Ш.

Бібліографія.

A. Przybylski, kapitan dypl. „**Wojna Polska 1918—1921**“. 240 стор., 32 мапки. Варшава, 1930. Військовий науково-видавничий Інститут.

„**Wojna Polska**“ є спробою синтетичного представлення зусиль польського народу в боротьбі за державність в 1918—1921 рр. Автор в дуже простій, стислій але притім яскравій формі послідовно оповідає про всі воєнні події того періоду, освітлюючи разом і дотичну політичну ситуацію. Як на фільмі перед очима читача перебігають дні й навіть години народнього напруження, іноді дуже драматичиого, але героїчного й уквітчаного нарешті лаврами перемоги та осягненням мети.

Зайвим, на нашу думку, було би зупинятися над ширшим розглядом твору та робити спробу висновків з науки польської війни для нас, хоч висновки такі були би, здається нам, дуже корисними. Треба просто сказати, що кожен наш військовий повинен цей твір прочитати. Зокрема це потрібно ще й через те, що у війні Польській 1918—1921 рр. ми брали участь. Участь нашу Автор належно оцінює й у відповідних місцях свого твору видатну ролю нашої Армії у війні в р. 1920 підкреслює.

Однак деякі речі у творі капітана А. Пшибильського звертають на себе особливу увагу читача. Є це містецьке представлення ролі й значіння Маршала Й. Пілсудського як народнього Вождя і, зокрема, як Полководця. Дійсно, з „Війни Польської 1918—1921“ пізнаємо геніяльні концепції маневру Маршала Пілсудського, що мали місце в часі найбільшого напруження боротьби — у війні р. 1920 — битва Варшавська, маневр Німанський—маневр, що мав метою знищення XII і XIV большевицьких армій на Волині й в Галичині і т. д.

Друга річ — це обєктивність Автора. Необхідно ствердити, що вдалося Авторові в великій мірі обєктивність зберегти не тільки в оцінці подій, але й осіб, як рівно ж вдалося йому заховати спокійний і річевий тон відносно бувших ворогів своєї держави. Є це великою заслугою взагалі історика, тим більш історика, що був активним учасником війни, особисто все пережив і через те міг би, здавалося, тінь особистих емоцій на твір свій накинути. Іноді, цілком помилково, за субєктивізми можна було би вважати гарячий патріотизм Автора. Якраз цей патріотизм ще більш додатньо виріжнює його працю, бо безвартісною, я навіть злочинною була би така праця, в якій історик, описуючи історичні дії власного народу, його героїчні змагання, відкинув би свої національно-патріотичні почуття, а все освітлював би в площині фальшиво зрозумілої безсторонности. Під цим поглядом на праці капітана Пшибильського подібні власні твори нам слід було би взорувати.

Нарешті необхідно ствердити, що „**Wojna Polska**“ є першорядним історичним джерелом для наших історичних студій.

Р. С.

„За Державність“. Матеріяли до Історії Війська Українського. Збірник I. Каліш — 1929.

В кінці 1929 р. Українське Воєнно-Історичне Товариство, що існує з 1925 р., видало 1-й збірник воєнно-історичного журналу „За Державність“.

Появу цього журналу, якого життя вже давно вимагало, треба щиро вітати, бо до цього часу у нас не було виключно воєнно-історичного журналу. Має він значіння не тільки як архів опрацьованих історичних матеріялів для майбутнього історика, а ще більше користи може дати сучасникам — як ветеранам визвольної боротьби, так особливо для патріотично настроєної української молоди.

Є він джерелом, з якого можна почерпнути багато цікавого і для багатьох нового. Кривавий досвід минулого де-чому навчить і в майбутньому періоді визвольної боротьби буде менш помилок, ніж було зроблено раніш.

Отож з досвіду недавнього минулого, що здобутий кровю кращих синів України, треба використати все позитивне і не повторювати помилок, щоби в майбутньому не проллялося даремно ні одної каплі крови борців за визволення.

Тому, вітаючи вихід збірника ч. 1 й бажаючи В. Іст. Т-ву скоршого видання ч. 2 і дальніших, закликаємо читачів щиро відгукнутися грошевою допомогою на заклик Редакції.

Разом з цим, в цілях усталення історичної правди, бажано виправити дві помилки в статті ген. М. Омельяновича-Павленко „Зимовий похід", а саме:

1), Волинською дивізією підчас Зимового походу м. Сквира захоплено не було (ст. 2) і взагалі в той період жадної частини Армії У.Н.Р. там не було.

2), Штаб Запоріжської групи було інтерновано на ст. Миропіль, а не на ст. Полоннє (ст. 38).

Червень 1930 р. **В. С-ко.**

„Шляхом Незалежности" Орган Головної Управи Українського Центрального Комітету в Польщі. ч. 2. 192 стор. Варшава. 1930. Ціна — 3 зол.

Змістовно укладений збірник, що не обмежується розглядом біжучих питань життя нашої еміграції в Польщі, а освітлює в широкому маштабі зміст існування Української політичної еміграції в цілому комплексі її завдань.

Отож можна бажати як найширшого розповсюдження цього збірника, щоби зі змістом його був би ознайомлений кожний український політичний емігрант, незалежно від місця свого перебування.

Рівно ж можна вважати, що частіший вихід чисел цього збірнику є конечною необхідністю. **В. К.**

„Soziologie des Krieges" Prof. Dr. Rudolf Steinmetz. Verlag I. A. Larsch Leipzig 1929. (Соціольоґія війни — Проф. Др. Р. Штейнмец).

Автор — голяндець, амстердамський професор, подає широкій суспільності, в час найвищого розвитку пацифістичних ідей, оден з найцікавіших творів сучасности, в якому науково та цілковито обєктивно, з подивляючою льоґікою та ясністю, доводить потрібність, необхідність та неминучість війни в поступовому розвитку людства — вона, була (трактат Канта про вічний мир), буде і лишиться назавше єдиним корисним, цілючим, оздоровлюючим засобом в культурному розвитку кожного народу. „Війна є єдиною, дійсною, рішаючою формою спору двох народів, бо тільки вона скупчує в собі всю колективну силу .. в незамінимій формі, війна виховує людскість, бо тільки нею вирішується історична справедливість над народами. Війна і ніхто інший, є одиноким суддею та катом народів. Ціла вартість народу, все, що тільки виявлене в його державних відносинах та суспільній якості, — все підчас війни приходить до остаточного вирішення"... (стр. 355). Цей твір остільки цікавий, що вимагає уважного, пильного студіювання кожного окремого відділу, чому ми маємо намір обговорити його пізніш та ширше на сторінках нашого журналу. Зараз цей твір — є одинокою темою закордонної думки. Крім того рахуємо потрібним додати, що ВШ автор є також великий приятель України. В час перебування в Берліні, викладаючи лекцію на Берлінському Університеті, Пр. Др. Штейнмец сказав м. і. таку фразу:

„на ближньому Сході прокидається молодий,
великий нарід — Україна".

„Taschenbuch der Tanks", Ausgabe 1930, Dr. Fritz Heigl, Major a. D. (Танковий „справочник" видання 1930, Др. Ф. Гейґль, майор н./служ.), 387 сторінок 186 малюнків в тексті, 46 силуетів, нариси та чертежі. Ціна 15 нім. мар. Видавництво I. E. Lehmanns (München 2 SW.).

Майора австр. служби Др. Гайґля, б. співробітника воєн журн. „Война и Мир", вважають одним із видатніших фаховців танкової зброї; видання 1930, що завершує два попередні видання 1926 та 1927 рр., подає цінний матеріял до студій танкової зброї, її конструкції, ужитку та боротьби з нею. В цій книзі зібрано все, що до цього часу відомо про танки, і наразі це єдиний підручник по цьому питанню. Книга ця перекладена майже на всі европейські мови і наші вояки можуть ознайомитися з нею у відповідних виданнях.

Видавництво I. E. Lehmanns (München 2 SW.) випустило ще оден фундаментальний твір: **„Weyers Taschenbuch der Kriegsflotten"**, 1930, з 750 малюнками кораблів, багатьома силуетами, нарисами, схемами. (Вайерсовський справочник воєнної фльоти, корветен-капітан Вайер). Ціна: 15 нім. мар. Це також книга, необхідна на столі кожного морського старшини.

Це видавництво публікує видання на 1931 рік **„Taschenbuch der Lüuftflotten"**, інжен. Вернер фон Лангсдорф, в трьох частинах. Для нас особливу цінність буде мати перша частина. „Воєнна фльота" — ціна 5 нім. мар.

„**Военная химия**“, руководство командирам Красной армии. Др. И. М. Фишман, Москва, Госиздат. 448 стор. Ціна — 3 руб.

Автор, шеф „военно-химическаго дела“, відомий попередньою своєю книгою „Ґазовая война“, обговорює військово-хемічні питання, особливо з тактичного та воєнно-технічного погляду. Книга поділена на три відділи: І, хемічний напад, II, хемічна оборона, III. хемічне виховання. Перша частина обговорює головн види газів та способи їхнього ужитку і в окремій частині — тактику хемічного нападу. Другу частину присвячується хемічній обороні, обговорюється нові маски ТТ4 та TTS, подаються добрі, легко зрозумілі малюнки; в другій половині говориться про методи та засоби спільної оборони. Третя частина обговорює хемічне виховання вояків та цивільного населення. Цей твір наразі може бути доброю книгою для справок нашим воякам і ми радимо кожному відділові Т-ва вояків 6. армії У.Н.Р. придбати його.

О. Н-ський.

G. Clerc — Rampal. Enseigne de vaisseau de r. Les navires. Avec 92 gravures. 192 pages. Paris. Librairie Hachette. Prix 12 frcs fr.

Популярно — для широкої, нефахової публіки написана книжка дає повне зрозуміння ріжних типів кораблів: воєнних — від супердреднавтів і до малих міноносців і сторожевих катерів, торговельних — від пасажирських кольосів до звичайних вантажних пароплавів, парусних — від великих кораблів і до малих спортивних яхт. В кожному розділі автор переглядає історичний розвиток типів кораблів, головим чином Франції, але захоплює і інші краї. Оджеж в останньому випадкові треба підкреслити неточності автора, який забуває, що; 1) перед Світовою війною і підчас неї самим швидким кораблем в світі був російський ескадрений міноносець „Новикъ“ (1911 р. 1295 тон), який дав 37.2 узла ходу; 2) головний тип російських ескадрених міноносців підчас Світової війни був 1110 тон — 1350 тон місткости; 3) в оповіданню про круглі кораблі і про круглу імператорську російську яхту „Ливадія“ (1880 р.) автор забуває, що на Чорному морю існували і пливали броненосці берегової охорони „Вице-Адмиралъ Поповъ“ і „Новгородъ“ (так звані „поповки“—збудовані по плянам вице-адмірала Попова), теж цілком круглі кораблі; 4) першим типом "дреднавта“ були російські ескадрені броненосці типу „Синопъ“ (1888 р.) на Чорному морі, які вже тоді мали по 6—12 цл. гармат, і 5) мінна справа підчас Світової війни найкраще всього була поставлена в російській фльоті, що визнано воєнно-морськими авторитетами як союзними так і (тим більш) ворожими тоді (німецький морський ґенер. штаб).

Книжка багато ілюстрована.

В тому ж самому видавництві Hachette виходить „Енциклопедія в малюнках“. Гарно видана на доброму папері, з силою фотоґрафій, в кольоровій обгортці, вона охоплює відділи: штука, ґеоґрафія, історія, література, науки, спорт і т. д. При дуже низькій ціні (3,50 fran. fr.) ці книжки формату зшитків, по 64 стор., доступні кожному (володіючому, безумовно, франц. мовою); маємо там між іншим:

а) „**Les navires**“ — того-ж автора, що і попереднья книжка, тільки коротка вже історія корабля, як воєнного, так і торговельного, його типи і життя на ньому, 100 ілюстрацій.

б) „**La mer**“. Популярний нарис науки про море. 129 ілюстрацій.

H. Graf. Capitaine de frégate de la Marine Imperiale Russe, commandant en second du destroyer „Novik“. La Marine russe dans la guerre et dans la révolution de 1914—1918. Avec 20 illustrations et 1 carte hors-texte et une liste complette de la marine russe de 1914—1918. Prix 25. frcs fr. Edition Payot. Paris.

Ця книжка, яка спочатку в 1922 році зявилася на російській мові під назвою „На Новикѣ“, своїм змістом заслужила признання воєнно-морських авторитетів ріжних держав, переведена майже на всі европейські мови з рекомендацією навіть окремих морських ґенеральних штабів. Німецький же морський ґен. штаб в своїх історичних виданнях зі Світової війни, навіть посилається на цю книжку.

Розділено її на дві головні частини: І — Імператорська фльота і війна і II—Смерть фльоти. Перша частина—до революції 1917 р., друга частина—після

неї. Автор, який був з початку війни мінним старшиною, потім старшим мінним старшиною і нарешті старшим старшиною (помішник командіра) на ескадреному міноносці „Новикъ", описуючи бойові операції „Новика" на Балтиці, разом з тим охоплює бойові операції російської фльоти і на інших морях підчас Світової і почасти горожанської війни.

Подає він також короткі відомості про піднесення українського прапору на Чорноморській фльоті, як населення Севастополя чекало приходу українських військ, як до німецького командування до Симферополя виїздила українська делєґація від Севастополя і окремо від Командуючого фльотою, щоб зупинити наступ німецьких військ на Севастополь, але це не помогло.

Мапа, ілюстрації (в російському виданню 116), чертежі, спис фльоти роблять цю книжку дійсно заслуговуючою на ту увагу, якою вона користається серед ріжних фльот.

Капитанъ II ранги Г. К. Графъ.. Моряки. Парижъ. 1930. 272 стор. Ціна 10 злотих.

Того-ж самого автора, що і попередня книжка, тільки тут він описує свій вступ до „Морського Кадетського Корпусу" в Петербурзі, виховання в ньому, а потім службу старшиного, участь в російсько-японській війні, в поході на Далекий Схід, в бою 14 травня 1905 р. при Цусимі на транспорті „Иртышъ" (18.000 тон), японський полон і повернення на батьківщину. Між іншим влучно подана характеристика відомого лейтенанта Шмидта, з яким автор служив, і який пізніш підняв повстання на крейсері „Очаковъ" Чорноморської фльоти, а потім був розстріляний за це на острові Березані.

Книжка підкреслює, як добре виховувалося старшину фльоти на підставі вікових морських традицій. Це як раз те, що потрібно і нашій майбутній Воєнно-Морській Школі, а саме: добрий вибір кандидатів і відповідне виховання.

Kapitan leutnant Callisen. „V 188" Meine Torpedoboot-Kriegs fahrten. Mit 16 photographischen Aufnachmen. Berlin. Verlag A. Scherl 1918.

Ця, підчас Світової війни видана книжка і зараз цілком вичерпана, описує бойове пливання німецького ескадреного міноносця „V 188" в Німецькому морі до берегів Анґлії і його загибель від анґлійського підводного човна „E 16". Автор, який був Командіром цього міноносця і врятувався, командує потім другим еск. міноносцем вже на Балтійському морі проти російської фльоти. Але і цей його міноносець гине 1.XII.1915 року разом з німецьким крейсером „Бремен" на мінах, поставлених рос. еск. міноносцем „Новік".

Claude Farrere. La nuit en mer. Edition E. Flammarion 1928. Paris. 130 pages. Prix 10 frcs fr.

Гарно видана книжка відомого французького письменника Клода Фарера (морського старшини), який в літературній формі гарно передає ніч в бурю на Чорному морі на французькому воєнному кораблі „Le Vautour" (1200 тон) на переході з Севастополя до Царгороду, ще в 1902 році. Цікава для кожного, для нашої молоди. Має виховуюче значіння.

Отаман Степан Шухевич. Спомини з Української Галицької Армії ч. II Львів 1929. **„Червона Калина".** 176 стор. ціна 4 зол. Ч. III 162 стор. ціна 4 зол.

Друга частина споминів охоплює час від квітня 1918 до липня 1919 року, третя частина — від липня 1919 р. до січня 1920 р.

Ці II і III частини, як і I-ша, є лише цікаві спомини автора і з військово-історичного боку їм багато де-чого бракує.

З журналів: **„L'Italia Marinara"** Roma. Via Giustiniani 5. № 18. 16-30.IX. 1930. Як завжди надзвичай гарно виданий через „Lega Navale Italiana" двотижневик з силою фотоґрафій, присвячених воєнній, торговельній і спортовій фльоті не тільки італьянській, а і всього світу.

„Mer et Colonies" Paris. 30, Bonlevard des Capncines. Octobre 1930. Цікавий змістом, але вже гірше виданий щомісячник. Видання „Ligue maritime française".

„Morze". Warszawa N-Świat № 35. Sierpień 1930. № 8. Цей щомісячник добре видається Морською і Річною Лігою Польщі і членам її надсилається навіть безплатно. На доброму папері, з добрим змістом, але мало фотоґрафій.

„Јадрянська Стража“ Сплит. Ботиѣви полана 2. Югословянський щомісячник, присвячений фльоті. Видання Югосл. Морської Ліги „Ядранська Стража“,

„Морськи Сговор“. Варна.

Місячник Болгарської Морської Ліги. Подібний до „Mer et Colonies“.

С. Ш.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Тризуб. Тижневик політики, культури, громадського життя та містецтва ч.ч. 1—40. 1930 р. Рік видання VI. Париж.

Український Інвалід. Місячний орґан українських інвалідів на еміґрації. ч. 28—30. 25 Липня 1930 р. Каліш.

Вісти. Спілки Інженерів та техників українців-еміґрантів у Польщі. Орґан неперіодичний. Варшава. ч. 1.—1.VII.1930.

Bellona Dwumiesięcznik wojskowy, wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo Wydawniczy. Warszawa. Tom xxxv, Zesz. 3 Maj-Czerwiec. 1930 Tom xxxv, Zesz. 4. Lipiec-Sierpień. 1930.

Przegląd wojskowo-Techniczny. Miesięcznik naukowo-informacyjny wojsk technicznych. Warszawa. Zesz. 2—3, t. VI, sierpień-wrzesień 1929 r. Zesz. 4, t. VI, październik 1929 r., Żesz. 5—6, t. VI, listopad-grudzień 1929. Zesz. I, t. VII styczeń 1930 Żesz. 2, t. VII, luty 1930. Żesz. 3, t. VII, marzec 1930. Zesz. 4, t. VII, kwiecień 1930. Zesz. 5, t. VII, maj 1930. Zesz. 6, t. VII, czerwiec 1930. Zesz. I, t. VIII, lipiec. 1930.

Гуртуймося. Неперіодичний журнал. Вересень 1930 р. Praha (C.S.R.) Strasnice, c. 289.

Кубанський Край. Орґан неперіодичний. IV. Прага, 1930. 10 квітня 1930.

Еміґрант. Орґан Хшанівської філії Українського Центрального Комітету. № 3, 1 червня 1930 р. м. Хшанів. На правах рукопису.

Книголюб. Видання Українського Т-ва Прихильників книги. Книга 1, річник IV, 1930. Книга II, річник IV. 1930. Praha VIII.

Соціял-демократ. ч. 6, червень 1930. Видання Подєбр. орґ. У.С.Д.Р.П. Podєbradv.

Воєнно-наукове видавництво

„ДО ЗБРОЇ“

Ціна 2 зол. 50 гр. без перес.